

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Μεταπτυχιακή εργασία Α' κύκλου

«Η Γεωργιανή κοινότητα των Χανίων»

Η οικονομική και κοινωνική ένταξη των οικογενειών και η σχολική ένταξη των παιδιών

Κριτσωτάκη Μαρία

Επιτροπή
Δαμανάκης Μιχάλης
Καραγιώργος Δημήτρης
Μάρκου Γιώργος

Ρέθυμνο 2009

Περιεχόμενα

Αντί προλόγου	
Εισαγωγή	
ΜΕΡΟΣ Α΄	
Ερευνητική & Θεωρητική Προσέγγιση	
1	Μεθοδολογία της έρευνας
1.1	Οριοθέτηση ερευνητικού αντικειμένου της έρευνας
1.2	Βιβλιογραφική επισκόπηση της μετανάστευσης, από και προς την Ελλάδα
1.3	Στοχοθεσία της έρευνας
1.3.1	Μικροεπίπεδο οικογένειας
1.3.2	Μεσοεπίπεδο κοινότητας
1.4	Ερευνητικά ερωτήματα
1.5	Επιλογή δείγματος
1.6	Μέθοδοι και πηγές συγκέντρωσης ερευνητικού υλικού
1.6.1	Μέθοδοι
1.6.2	Πηγές
1.7	Το χρονοδιάγραμμα και η διεξαγωγή της έρευνας
1.8	Μεθοδολογία ανάλυσης ερευνητικού υλικού
1.8.1	Κατηγορίες ανάλυσης
2	Η μετακίνηση των πληθυσμών ως κοινωνικό φαινόμενο
2.1	Εννοιολογική προσέγγιση των όρων μετανάστευση και διασπορά
2.2	Διαστάσεις και μορφές μετανάστευσης
2.3	Αιτίες και συνέπειες της μετανάστευσης
2.4	Η μεταναστευτική κίνηση προς την Ελλάδα
2.5	Μεταναστευτικές περίοδοι και ιστορικοί προορισμοί των Ελλήνων μεταναστών
2.6	Η παρουσία των Ελλήνων στη Γεωργία
2.6.1	Η παρουσία των Ελλήνων στη Γεωργία από τον 6 ^ο έως τον 19 ^ο αιώνα
2.6.2	Η παρουσία των Ελλήνων στη Γεωργία από τον 20 ^ο έως την Σταλινική περίοδο
2.6.3	Η παρουσία των Ελλήνων στη Γεωργία από την Σταλινική περίοδο έως σήμερα
3	Παλιννόστηση και Ένταξη
3.1	Εννοιολογική προσέγγιση των όρων παλιννόστηση, ένταξη, ενσωμάτωση
3.2	Κίνητρα και αιτίες παλιννόστησης
3.3	Ρεύματα παλιννόστησης προς την Ελλάδα
3.4	Παλιννόστηση πληθυσμών από τη Γεωργία στην Ελλάδα
3.5	Παράγοντες που επιδρούν στην διαδικασία ένταξης
3.6	Η κρατική παρέμβαση στο θέμα της ένταξης
4	Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην ένταξη
4.1	Εκπαίδευση σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα
4.2	Διαπολιτισμική εκπαίδευση
4.3	Ο ρόλος του σχολείου και του εκπαιδευτικού ως φορέων κοινωνικοποίησης σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα
5	Μεταναστευτική πολιτική
5.1	Η μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας
5.2	Το νομοθετικό πλαίσιο
5.2.1	Οι νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με την άδεια εισόδου και διαμονής
5.2.2	Οι νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με την εργασία
5.2.3	Οι νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με την απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας
5.2.4	Οι νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με την ένταξη των παιδιών των μεταναστών

	στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα	
5.2.4.1	Οι Τάξεις Υποδοχής	
5.2.4.2	Τα Φροντιστηριακά Τμήματα	
5.2.4.3	Τα Διαπολιτισμικά Σχολεία	
ΜΕΡΟΣ Β'		
Αποτελέσματα τη έρευνας		
6	Διαδικασία μετακίνησης προς την Ελλάδα	
6.1	Αίτια και κριτήρια μετακίνησης προς την Ελλάδα	
6.2	Εσωτερική μετακίνηση	
6.3	Ομαδική / ατομική μετανάστευση	
6.4	Μονιμότητα/ προσωρινότητα μετανάστευσης	
6.5	Σύνοψη και συγκρίσεις	
7	Ένταξη	
7.1.1	Οικονομική ένταξη	
7.1.2	Επαγγελματική αποκατάσταση στην Ελλάδα	
7.1.3	Επαγγελματική εξειδίκευση πριν την εγκατάσταση στην Ελλάδα	
7.1.4	Οικονομική κατάσταση α. Στη Γεωργία β. Στην Ελλάδα	
7.1.5	Σύνοψη και συγκρίσεις	
7.2	Κοινωνική ένταξη	
7.2.1	Συμμετοχή σε συλλόγους	
7.2.2	Κοινωνικές συναναστροφές α. Με γηγενείς β. Συναναστροφές μεταξύ ομογενών από τη Γεωργία και Γεωργιανών	
7.2.3	Επαφές με δημόσιους φορείς	
7.2.4	Διαδικασία νομιμοποίησης	
7.2.5	Προσδιορισμός εθνοπολιτισμικής ταυτότητας	
7.2.6	Σύνοψη και συγκρίσεις	
7.3	Σχολική ένταξη από την οπτική των γονιών και των ειδικών	
7.3.1	Σχολική ένταξη παιδιών	
7.3.1.1	Σχολική επίδοση παιδιών	
7.3.1.2	Γλώσσα επικοινωνίας με τους συμμαθητές & με την οικογένεια	
7.3.1.3	Συναναστροφές με συμμαθητές	
7.3.1.4	Επαφές γονιών με εκπαιδευτικούς	
7.3.2	Σύνοψη και συγκρίσεις	
8	Συμπεράσματα	

Αντί Προλόγου

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια προσπάθεια προσέγγισης της μετανάστευσης ως κοινωνικού φαινομένου μετακίνησης και ένταξης των πληθυσμών από τη Γεωργία, οι οποίοι έφτασαν και εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες.

Στο σημείο αυτό οφείλω να επισημάνω ότι η προσπάθεια αυτή δεν ήταν εύκολη, όμως υπήρξαν άνθρωποι που τη στήριξαν εξ' αρχής, ή εν' συνεχεία και βοήθησαν ηθικά και υλικά στην ολοκλήρωσή της.

Σημαντική υπήρξε η συμβολή του επόπτη μου, καθηγητή του Π.Τ.Δ.Ε κ.Μιχάλη Δαμανάκη, ο οποίος με βοήθησε να βάλω σε τάξη την άναρχη σκέψη μου, προσφέροντας μου διαρκώς επιστημονικά ερεθίσματα.

Επίσης πολύτιμη υπήρξε η στήριξη της οικογένειάς μου, αλλά και των φιλικών μου προσώπων στο Ρέθυμνο και στο Ηράκλειο, οι οποίοι πίστεψαν στις δυνατότητές μου, με έκριναν, με διόρθωσαν και με ενθάρρυναν όταν χρειάστηκε.

Ολοκληρώνοντας οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στους ανθρώπους εκείνους που αν και δεν με γνώριζαν, άνοιξαν την καρδιά τους και μου αφηγήθηκαν την δική τους ιστορία, την οποία εγώ εξιστόρησα με αυτήν την εργασία.

Εισαγωγή

Η μεταναστευτική διαδικασία και γενικότερα η μετακίνηση πληθυσμών ως κοινωνικό φαινόμενο έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης πολλών μελετών τις τελευταίες δεκαετίες. Η προσέγγιση της μετανάστευσης στην Ελλάδα έχει ως χρονική αφετηρία την δεκαετία του '70, οπότε και παρατηρήθηκε μεγάλο κύμα εκροών από τη χώρα με Ευρωπαϊκή κυρίως κατεύθυνση. Την δεκαετία του '90 και με αφορμή την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, η Ελλάδα μετατρέπεται σε χώρα υποδοχής μεταναστών και παλιννοστούντων ομογενών από τις συγκεκριμένες περιοχές. Η παρούσα εργασία έχει ως κύριο στόχο την μελέτη της μεταναστευτικής διαδικασία των πληθυσμών από τη Γεωργία, Γεωργιανών και Ελλήνων ομογενών, και την εξέταση της οικονομική και κοινωνικής των οικογενειών και σχολικής ένταξης των παιδιών τους στην πόλη των Χανίων. Πιο συγκεκριμένα η θεματολογία της παρούσας μελέτης τηρεί την ακόλουθη διάταξη:

Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται η μεθοδολογική προσέγγιση της έρευνας, οριοθετώντας το αντικείμενό της και περιγράφοντας την στοχοθεσία, βάσει των αξόνων που αναδείχθηκαν από τα ερευνητικά ερωτήματα. Η περιγραφή του δείγματος και των ερευνητικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν κατά την ανάλυση του εμπειρικού υλικού της έρευνας, στοιχειοθετούν το περιεχόμενο αυτού του κεφαλαίου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται μια προσέγγιση της μεταναστευτικής διαδικασίας ως κοινωνικό φαινόμενο, εστιάζοντας το ενδιαφέρον στην ελληνική περίπτωση, αναδεικνύοντας τους λόγους που κατέστησαν την Ελλάδα από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών και ειδικότερα σε σχέση με τη δημοκρατία της Γεωργίας ανά τους αιώνες.

Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται η θεωρητική προσέγγιση των διαδικασιών ένταξης, ενσωμάτωσης και παλιννόστησης, προσαρμοσμένη στην ειδικότερη περίπτωση των ομογενών από την Γεωργία, αναλύοντας την αιτιολόγηση της επιστροφής και διαφοροποιώντας την ξεχωριστή νοηματοδότηση που αυτή έχει στην περίπτωση των ομογενών και των Γεωργιανών.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύεται η σημασία της εκπαιδευτικής διαδικασίας στην ένταξη των παιδιών των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Αναδεικνύεται ο ρόλος της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και του σχολείου ευρύτερα, ως φορέα κοινωνικοποίησης, μέσα σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί τις τελευταίες δεκαετίες στην Ελλάδα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο μελετάται η ελληνική μεταναστευτική πολιτική. Εξετάζεται το νομοθετικό πλαίσιο που ισχύει στη χώρα μας για τους μετανάστες, ομοεθνείς και αλλοεθνείς, σχετικά με τη διαδικασία νομιμοποίησης, την εργασία, την απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας, αλλά και της φοίτησης των παιδιών τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, αναλύοντας τις εκάστοτε νομοθετικές ρυθμίσεις.

Στο έκτο κεφάλαιο περιγράφεται η διαδικασία μετακίνησης του πληθυσμού των ομογενών από τη Γεωργία και των Γεωργιανών προς την Ελλάδα. Αναλύονται τα αίτια που συνέβαλλαν προς αυτή την απόφαση, η στάσεις που πραγματοποιήθηκαν πριν την οριστική εγκατάσταση εσωτερικά και εξωτερικά, και η προοπτική της διάρκειας της εγκατάστασης αυτής.

Το έβδομο κεφάλαιο εξετάζει την ένταξη του υπό μελέτη πληθυσμού και διακρίνεται σε τρία μέρη, προκειμένου να καλυφθούν οι τρεις βασικότερες εκφάνσεις ένταξης, η οικονομική, η κοινωνική και οι σχολική. Προκειμένου να αναδειχθούν οι συνθήκες οικονομικής ένταξης αναλύεται η οικονομική κατάσταση του πληθυσμού μέσω της προσέγγισης της επαγγελματικής αποκατάστασης, θεωρημένης σε αντιδιαστολή με την αντίστοιχη που ίσχυε πριν τη μεταναστευτική διαδικασία. Στο δεύτερο μέρος

προσεγγίζεται η κοινωνική ένταξη, εξετάζοντας τις κοινωνικές συναναστροφές του πληθυσμού, τόσο σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο εθνοπολιτισμικό, αναλύοντας τις επαφές με ομοεθνείς και αλλοεθνείς. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος επιχειρείται η εξέταση της σχολικής ένταξης των παιδιών των μετακινούμενων πληθυσμών, η οποία προκύπτει από στοιχεία που αντλήθηκαν από γονείς και φορείς εκπαίδευσης και όχι από τους ίδιους τους μαθητές. Οι παράμετροι που τίθενται προκειμένου να εξεταστεί η σχολική ένταξη των παιδιών είναι η σχολική επίδοση, η γλώσσα επικοινωνίας, οι κοινωνικές συναναστροφές, καθώς και οι επαφές των γονιών με τους εκπαιδευτικούς, καθώς αυτοί αποτέλεσαν τη βασική πηγή πληροφόρησης μας.

ΜΕΡΟΣ Α'

Ερευνητική & Θεωρητική Προσέγγιση

1 Μεθοδολογία έρευνας

1.1 Οριοθέτηση του αντικειμένου της έρευνας

Μια περιοχή όπου συναντάται έντονο το ελληνικό στοιχείο κυρίως, λόγω μετοικεσιών από την περιοχή του Πόντου και από την οποία δέχεται η Ελλάδα μεγάλο αριθμό μεταναστών είναι η Γεωργία. Ο πόλεμος μεταξύ Γεωργιανών και Αμπχαζιανών προκάλεσε ένα έντονο προσφυγικό κύμα των πληθυσμών της περιοχής προς τις δημοκρατίες τις Ρωσίας και την Ελλάδα, με συνέπεια τη μείωση του Ελληνοποντιακού και Γεωργιανικού πληθυσμού στην Γεωργία και την αύξηση του, στη Ρωσία και την Ελλάδα (Βεργέτη 1999, 42). Το αντικείμενο της παρούσας έρευνας αφορά την παραπάνω πληθυσμιακή ομάδα, η οποία πρόκειται να μελετηθεί στο σύγχρονο τοπικό περιβάλλον ως συνέχεια της προηγούμενης εγκατάστασής του.

Οι πληθυσμοί οι οποίοι μετέχουν στην μεταναστευτική κίνηση λόγω της κατάρρευσης του πολιτικού και οικονομικού συστήματος, των μεταναστευτικών δικτύων, του εμφυλίου πολέμου της Γεωργίας (1992-1993), ή ακόμα και λόγω αιτιών συναισθηματικής φύσεως, όπως η νοσταλγία της πατρίδας ή ο φόβος απώλειας της ελληνικότητας για τις επόμενες γενιές, εμφανίζουν μια τάση αστικοποίησης, παρόλο που με αποφάσεις του κρατικού μηχανισμού επιχειρείται η προώθηση τους σε αραιοκατοικημένες περιοχές της χώρας (Καστορίδας 1994, 37)¹.

Μια περιοχή όπου εμφανίζεται αντίστοιχη των παραπάνω πληθυσμιακή σύνθεση είναι η πόλη των Χανίων της Κρήτης. Η κοινότητα συνίσταται από πληθυσμούς προερχόμενους από τη Γεωργία, ενώ η άφιξη της πλειοψηφίας τους χρονολογείται στις αρχές τις δεκαετίας του '90. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να διευκρινιστεί ότι, η περίπτωση της γεωργιανής κοινότητας δεν αποτελεί μια θεσμικά οργανωμένη κοινότητα, με ορισμένους εκπροσώπους απέναντι σε τοπικούς φορείς. Το αίσθημα του συνανήκειν σε αυτήν, λόγω κοινής γεωγραφικής προέλευσης και άλλων φυσικών δεσμών που δεν αποτέλεσαν αντικείμενο επιλογής, αποτελούν παράγοντες που τοποθετούν τους Γεωργιανούς και τους Πόντιους από τη Γεωργία υπό την κάλυψη της «ομορφιάς του *Gemeinschaft*» (Anderson 1997, 215).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Μακεδονίας Θράκης και της Γενικής Γραμματείας Παλιννοστούντων Ομογενών σχετικά με την εγκατάσταση των παλιννοστούντων ομογενών στην Ελλάδα, στο νομό Χανίων εμφανίζονται καταγεγραμμένες 832 οικογένειες (2.600 άτομα), από τις οποίες σε ποσοστό 81% προέρχονται από τη Γεωργία (Υπουργείο Μακεδονίας Θράκης & Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων Ομογενών 2001, 382). Η παρούσα μελέτη πρόκειται να εξετάσει τη συγκεκριμένη κοινότητα προκειμένου να αναδειχθεί, τόσο η πορεία μετακίνησης που ακολούθησαν οι ομάδες των Γεωργιανών και των απόδημων Ελλήνων, ως συνέπεια της απόφασης μετεγκατάστασης τους στην Ελλάδα, όσο και οι διαδικασίες ένταξης τους στην τοπική κοινωνία. Η μελέτη κοινωνικών φαινομένων, μέσω της εξέτασης σημαντικών χαρακτηριστικών κοινωνικών ομάδων, υπαγορεύει το είδος της έρευνας, την Μελέτη Περίπτωσης (case study) (Yin 2003, 2-3). Στο πλαίσιο αυτό η παρατήρηση της γεωργιανής κοινότητας, θα οδηγήσει στην ερμηνεία των φαινομένων που συνθέτουν,

¹ Σύμφωνα με έκθεση του Ο.Ο.Σ.Α το 1990 ο αριθμός των Ελλήνων από τη Γεωργία που έρχονται στην Ελλάδα φτάνει το 40% (Καστορίδας 1994, 36)

τόσο αυτή, όσο και τον πληθυσμό στον οποίο ανήκει² (Cohen –Manion 1997, 153 & Robson 2007, 215).

Η σύνθεση του συγκεκριμένου πληθυσμού είναι Γεωργιανοί πολίτες, και κάποιοι ποντιακής καταγωγής, οι οποίοι έχουν αποκτήσει ελληνική ιθαγένεια. Η εγκατάσταση τους στον συγκεκριμένο τόπο δεν ήταν η πρώτη, αλλά εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο γεωγραφικής κινητικότητας εντός των ελληνικών συνόρων σε επίπεδο νομού (Κασιμάτη 1992, 87-90). Οι πληθυσμοί των Γεωργιανών και των ομογενών έφτασαν πριν από περίπου δεκαπέντε χρόνια στα Χανιά. Το ενδιαφέρον της έρευνας επικεντρώνεται στην οργάνωση και την ένταξη των οικογενειών τους στην τοπική κοινωνία και την ένταξη των παιδιών τους στην σχολική πραγματικότητα.

Οι μελέτες που έχουν προηγηθεί σχετικά με θέματα μετανάστευσης και ένταξης αλλοδαπών και ομογενών στην Ελλάδα, εξετάζουν συλλογικά διάφορες πληθυσμιακές ομάδες. Οι συνθήκες που προκάλεσαν μεταναστευτικά κύματα από την Γεωργία προς την Ελλάδα, καθώς και οι συνέπειες της κίνησης αυτής για τους μετανάστες και τις χώρες αποστολής και υποδοχής, εντάσσονται ως συμπληρωματικά στοιχεία στο ευρύτερο πλαίσιο των ερευνών³. Για το λόγο αυτό η παρούσα έρευνα πρόκειται να επικεντρωθεί στο συγκεκριμένο πληθυσμό, έχοντας ως αφετηρία τα στοιχεία που προκύπτουν από τις προηγούμενες αυτές μελέτες, προκειμένου τα καταληκτικά συμπεράσματα της έρευνας να αφορούν μια εξειδικευμένη ομάδα, αυτή των Γεωργιανών και Ποντίων με χώρα προέλευσης τη Γεωργία και χώρα εγκατάστασης την Ελλάδα (Marshall-Rossman 1999, 35).

Η μελέτη της Γεωργιανής κοινότητας πρόκειται να τοποθετηθεί σε δυο επίπεδα, στο *μεσοεπίπεδο* της κοινότητας, μέσω της εικόνας που έχουν γι' αυτήν οι επίσημοι κρατικοί φορείς και τα συλλογικά όργανα, και στο *μικροεπίπεδο* της οικογένειας, μέσω των προσωπικών δραστηριοτήτων, γύρω από τους άξονες του ενδιαφέροντός μας, δηλαδή, την οικονομική, κοινωνική και σχολική ένταξη.

Η εξέταση της οικονομικής ένταξης των μελών της κοινότητας θα επικεντρωθεί κυρίως στο εργασιακό επίπεδο, μέσω της περιγραφής του εργασιακού προφίλ, της οικονομικής ένταξης των μεταναστών και παλιννοστούντων μελετώντας τις κατηγορίες και αντιστοιχίες επαγγελμάτων, πριν και μετά τη μετανάστευση, τις εργασιακές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ αυτών και των εργοδοτών και τις δυνατότητες που προσφέρονται από μέρους του κρατικού μηχανισμού με την υπάρχουσα και ισχύουσα νομοθεσία για ισότητα ευκαιριών και μεταχείρισης στον τομέα της απασχόλησης σύμφωνα με το Πρωτόκολλο του Ευρωπαϊκού Χάρτη του 1998 (ΙΣΤΑΜΕ 2000, 31) .

Σχετικά με την κοινωνική ένταξη το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην οργάνωση και δραστηριότητα συλλόγων, όπως και στη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των ομάδων με τους τοπικούς φορείς και το ντόπιο στοιχείο, μέσα από τη συλλογική ή ατομική διάδραση. Αυτές οι διομαδικές και διατομικές σχέσεις αποτελούν παράγοντα κοινωνικοποίησης μέσα από τον αυτοπροσδιορισμό και τη διαμόρφωση εικόνας του *εθνικού άλλου*, γι' αυτό και θα αποτελέσουν κομβικό σημείο της έρευνας. Οι διαστάσεις που αποδίδονται στον προσδιορισμό της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας από τα μέλη της κοινότητας για τους εαυτούς τους και τους *άλλους* (τοπική κοινωνία), αλλά και από την

² Στατιστικά στοιχεία για τον πληθυσμό στον οποίο ανήκει το δείγμα θα παρατεθούν σε επόμενο κεφάλαιο.

³ Στο πλαίσιο της βιβλιογραφικής ανασκόπησης εμφανίζονται μελέτες στις οποίες περιγράφεται η μεταναστευτική κινητικότητα γύρω από την περιοχή της Γεωργίας, ξεκινώντας από τις πρώτες ελληνικές παροικίες και φτάνοντας μέχρι τις σύγχρονες μεταναστευτικές ροές και τις συνέπειες τόσο για τις χώρες αποστολής και υποδοχής, όσο και για το ίδιο το άτομο. (Αγτζίσης Βλ. 1997, Βαλαβάνης Γ. 1995, Βεργέτη Μ. 1999a, Βεργέτη Μ. 1999b, Βεργέτη Μ. 2000, Ζαπάντης Α. 1989, Κασιμάτη Κ. 1984, Κασιμάτη Κ. 1992, Κασιμάτη Κ. 2003, Κοτσιώνης Π. 1999, Παναγιωτίδης 1919, Τσουκαλάς Κ. 2006, Φακιδόλας Ρ. 2001, Φωτιάδης Κ. 2003, Χασιώτης Κ.Ι. 1993, Clogg R. 2004 κ.λπ.)

εικόνα που οι ίδιοι πιστεύουν ότι έχει διαμορφώσει η τοπική κοινωνία γι' αυτούς, καθώς και οι στρατηγικές που επιστρατεύονται για την διατήρηση ή απόκρυψη στοιχείων της αποτελούν ένα ακόμα σημείο προβληματισμού. Τόσο οι σχέσεις με τον τοπικό πληθυσμό, αποδοχή ή απόρριψη, όσο και οι ενδοομαδικές δυναμικές που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της κοινότητας, με την πιθανή ομαλή συνεργασία ή τον εσωτερικό αποκλεισμό κάποιων κατηγοριών των διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων που συνθέτουν την κοινότητα, ενδεχομένως να αποδώσουν ενδιαφέροντα στοιχεία για την έρευνα.

Τέλος, σχετικά με την σχολική ένταξη σημειώνεται ότι τα παιδιά των μεταναστών που φθάνουν στην Ελλάδα ως αποτέλεσμα μιας ακούσιας συχνά διαδικασίας, καλούνται να ενταχθούν στους κόλπους του ελληνικού σχολείου ως φορείς ενός διαφορετικού πολιτισμικού και μορφωτικού κεφαλαίου. Η περίπτωση της σχολικής ένταξης των παιδιών της γεωργιανής κοινότητας στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα πρόκειται να εξεταστεί όχι από μέρους των ίδιων των μαθητών, του επιπέδου γλωσσομάθειας και επίδοσής τους, αλλά από τον τρόπο που το οικείο περιβάλλον και οι αρμόδιοι φορείς και εκπαιδευτικοί εισπράττουν την διαδικασία αυτή. Ο αποκλεισμός, η αφομοίωση ή η ενσωμάτωση εντός της σχολικής κοινότητας, καθώς και το νομοθετικό πλαίσιο που έχει κατοχυρωθεί σχετικά με την εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών πρόκειται να αναλυθούν σε αντίστοιχο κεφάλαιο.

1.2 Βιβλιογραφική επισκόπηση της μετανάστευσης, από και προς την Ελλάδα

Το θέμα της ελληνικής διασποράς, της μετανάστευσης και εγκατάστασης ελληνικών πληθυσμών στο εξωτερικό, αλλά και της παλιννόστησης τους έχει αποτελέσει πεδίο έρευνας πολλών μελετών. Τόσο οι αιτίες που διαμορφώνουν τις αποφάσεις των μετακινούμενων πληθυσμών, όσο και συνέπειες της μετακίνησης, για τη χώρα αποστολής και τη χώρα υποδοχής μεταναστών έχουν εξεταστεί συστηματικά. Η μεταναστευτική κίνηση προς την Ελλάδα, εντάσσεται σε ένα ευρύτερο μεταναστευτικό ρεύμα, που εμφανίστηκε εντονότερα τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά που διατηρεί τις ρίζες του στους αρχαίους χρόνους. Στο πλαίσιο αυτού του σύγχρονου ρεύματος η Ελλάδα μετατράπηκε από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών.

Η παρουσία διασπορικών κοινοτήτων σε περιοχές εκτός της ελληνικής επικράτειας, τόσο στην καθ' ημάς Ανατολή, όσο και σε υπερπόντιους προορισμούς εγκατάστασης, αποτελεί αντικείμενο μιας προσπάθειας συνοπτικής παρουσίασης της ελληνικής διασποράς στη σύγχρονη εποχή από τον R. Clogg, στο έργο του με τίτλο «Η ελληνική διασπορά στον 20^ο αιώνα». Ιστορικές πληροφορίες για την παρουσία των Ελλήνων στις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αντλούνται από το έργο ιστορικών οι οποίοι ασχολήθηκαν με το θέμα αυτό πριν την κατάρρευση της. Τόσο ο Α. Ζαπάντης στο βιβλίο του «Ελληνο-Σοβιετικές σχέσεις 1917-1941», όσο και ο προγενέστερος του Αιλιανός με το «Το έργο της ελληνικής περιθάλψεως», παραθέτουν στοιχεία για που δικαιολογούν την έντονη παρουσία των ελληνικών πληθυσμών στις περιοχές αυτές, λόγω της ανάπτυξης διαχρονικών Ελληνο-σοβιετικών σχέσεων. Η ιστορική επισκόπηση του φαινομένου της ελληνικής μετανάστευσης κυρίως προς τις περιοχές του Εύξεινου Πόντου, αποτελεί ένα από τα βασικά πεδία ενδιαφέροντος της έρευνας, και ειδικότερα ό,τι αφορά στην περιοχή της Γεωργίας, όπου βρίσκεται από αιώνες εγκαταστημένος ποντιακός ελληνισμός. Η καταγραφή και περιγραφή του ελληνικού στοιχείου επιχειρείται με λεπτομερείς αναφορές από τους μυθικούς χρόνους ως την σύγχρονη πραγματικότητα, στο έργο του Κ.Φωτιάδη «Ο ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης» και στον Ι.Κ.Χασιώτη «Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης», αντλώντας

εξειδικευμένα στοιχεία για την περιοχή της Υπερκαυκασίας. Γενικότερες πληροφορίες για την παρουσία και ιστορία της νεοελληνικής διασποράς εμπεριέχονται στο ομώνυμο βιβλίο του δεύτερου, το οποίο αναφέρεται στην ιστορία του απόδημου ελληνισμού ανά τον κόσμο. Συμπληρωματική πηγή θα μπορούσαν να αποτελέσουν οι πληροφορίες που αντλούνται από το έργο του Βλ.Αγτζίδη με τίτλο «Από τη γενοκτονία και το Σταλινισμό στην Περεστρόϊκα» και το «Παρευξείνιος Διασπορά» του ιδίου, τα οποία συνιστούν, αποδελτίωση στοιχείων προερχόμενων από εφημερίδες και επιστημονικά περιοδικά του Παρευξείνιου χώρου.

Οι ανάγκη ερμηνείας αυτού του φαινομένου της μετακίνησης των πληθυσμών, οδήγησε τους ερευνητές στην προσπάθεια προσέγγισης εννοιών που αφορούν σε θέματα μετανάστευσης. Η εννοιολογική αποσαφήνιση των όρων: *μετανάστευση, παλιννόστηση, διασπορά, ομογένεια* αποτελούν τους βασικούς άξονες μιας τέτοιου είδους μελέτης. Στη σύγχρονη βιβλιογραφία τέτοιες προσπάθειες εμφανίζονται στο επιστημονικό έργο του Μ.Δαμανάκη «Μετανάστευση και εκπαίδευση» στο πλαίσιο της οποίας, επιχειρείται μια ερμηνευτική προσέγγιση των διαδικασιών μετακίνησης και εγκατάστασης των Ελλήνων Gastarbeiter στη Γερμανία. Η Λουκία Μουσούρου στο βιβλίο της «Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη» επιχειρεί μια οικονομική και κοινωνιολογική προσέγγιση της μετανάστευσης, καθώς και μια παρουσίαση της μεταναστευτικής πολιτικής των χωρών υποδοχής και πιο συγκεκριμένα της Ελλάδας. Οι αιτίες της αποδημίας, οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές, ερμηνευμένες μέσα από τις σχέσεις του διπόλου κέντρου –περιφέρειας, αλλά και οι διαδικασίες ένταξης στη χώρα υποδοχής, αναλύονται στο συγγραφικό έργο πολλών ερευνητών. Η διαδικασία της παλιννόστησης πληθυσμών σε μια χώρα την οποία ποτέ δεν εγκατέλειψαν εξετάζεται από την Βεργέτη στο βιβλίο της «Παλιννόστηση και κοινωνικός αποκλεισμός», προσλαμβάνοντας το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού ως τέτοιο που υπερβαίνει την αποκλειστικά οικονομική διάσταση του και ερμηνεύεται μέσω της συναισθηματικής αποξένωσης και απομόνωσης που βιώνουν οι μετακινούμενοι πληθυσμοί. Στο βιβλίο «Μετανάστευση και έθνος» η Βεντούρα αναλύει τους μηχανισμούς συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας των ομάδων και με ποιο τρόπο αυτή επιδρά ως παράγοντας αποκλεισμού ή ενσωμάτωσης των μεταναστευτικών εθνοτικών ομάδων.

Ένα ειδικότερο αντικείμενο μελέτης, στο πλαίσιο της διαδικασίας μετακίνησης των πληθυσμών, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της έρευνας στην ένταξη των παιδιών, των ανήλικων και ακούσιων μεταναστών, στο νέο πολιτισμικό, κοινωνικό και σχολικό περιβάλλον. Η διαμόρφωση πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος στην νέα σχολική πραγματικότητα, επιβάλλει έμμεσα την αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής προσέγγισης στην εκπαιδευτική πράξη. Η διαχείριση της πολιτισμικής ετερότητας μαθητών με διαφορετικό μορφωτικό και πολιτισμικό κεφάλαιο από αυτό της πλειοψηφίας και ο τρόπος αξιοποίησής του περιγράφεται στο βιβλίο ου Γκότοβου «Εκπαίδευση και Ετερότητα. Ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής», καθώς επίσης και στο βιβλίο του Μάρκου «Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Ελληνική και διεθνείς εμπειρία», αναλύοντας σε βάθος την σχολική κατάσταση των ομογενών και αλλοεθνών μαθητών στο ελληνικό σχολείο και επιπλέον την ελληνική εκπαιδευτική πολιτική αναφορικά με αυτά τα ζητήματα. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και το έργο του Δαμανάκη «Εκπαίδευση παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών» όπου αναλύεται τόσο το αντικείμενο της διαπολιτισμικής αγωγής ως απάντηση στην πολυπολιτισμικότητα, όσο και η διαχρονική αντιμετώπιση της νέας σχολικής πραγματικότητας με τη θέσπιση και εφαρμογή νέων νομοθετικών ρυθμίσεων. Το διαφορετικό μορφωτικό κεφάλαιο του οποίου είναι φορείς οι «εισαγόμενοι» μαθητές, καθώς και ο ρόλος που διαδραματίζει η διγλωσσία στην κοινωνική ένταξη και εκπαιδευτική ανέλιξη του μαθητή εξετάζεται στο βιβλίο του Νικολάου «Ένταξη και εκπαίδευση των αλλοδαπών μαθητών στο δημοτικό σχολείο».

Συστηματική έρευνα που αναδεικνύει το ρόλο της εκπαίδευσης στην ομαλή ένταξη των ομογενών μαθητών στην ελληνική κοινωνία, μέσω της διατήρησης της εθνικής τους συνειδήσης και ταυτότητας, επιχειρείται από το Βακάλιο στο «Παλιννόστηση και ένταξη. Η εκπαίδευση ως βασικός παράγοντας ομαλής ένταξης των παλιννοστούντων Ελληνοποντίων στην Ελλάδα». Η βασική αυτή βιβλιογραφία για την διαπολιτισμική προσέγγιση της εκπαιδευτικής ένταξης των ομοεθνών και αλλοεθνών μαθητών, συμπληρώνεται και από ένα πλήθος επιστημονικής αρθρογραφίας η οποία αναπτύσσεται στο πλαίσιο επιστημονικών περιοδικών όπως το «Επιστήμες της Αγωγής» και το «Παιδαγωγική. Θεωρία και πράξη»

Βέβαια, τόσο η μεταναστευτική διαδικασία, όσο και η ένταξη των πληθυσμών, εμφανίζονται άρρηκτα συνδεδεμένες με τον αυτοπροσδιορισμό και ετεροπροσδιορισμό του έθνους, με την διαμόρφωση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας, με την προσέγγιση της έννοιας των *πολλαπλών ταυτοτήτων* όπως χαρακτηριστικά διατυπώνει ο Smith⁴ και την αίσθηση του *συνανήκειν* σε μια *φαντασιακή κοινότητα* κατά τον Aderson. Ειδικότερα το θέμα της διαμόρφωσης της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των Ελλήνων ομογενών, όπως αυτή ερμηνεύεται μέσα από διαχρονικά χαρακτηριστικά και υποβάλλεται σε διαρκείς αναθεωρήσεις ως μη στατικό στοιχείο της προσωπικότητας, αναλύεται στο βιβλίο του Δαμανάκη «Ταυτότητες και εκπαίδευση στη διασπορά». Η Βεργέτη επίσης επιχειρεί μια προσπάθεια ερμηνείας της δόμησης της ταυτότητας των Ποντιακών πληθυσμών. Ως αφετηρία της τοποθετούνται οι μηχανισμοί δόμησης της ταυτότητας της πρώτης γενιάς Ποντίων στις περιοχές του Πόντου και φτάνει μέχρι την ταυτοτική εξέλιξη της δεύτερης και τρίτης γενιάς στην χώρα υποδοχής, την Ελλάδα, στο βιβλίο της «Από τον Πόντο στην Ελλάδα. Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας».

Η μεταναστευτική κίνηση και παλιννόστηση προς την Ελλάδα από την περιοχή της Γεωργίας δεν έχει ερευνηθεί ως μεμονωμένη περίπτωση, έχει ενταχθεί όμως, στο πλαίσιο ερευνών που αφορούν στην μετανάστευση πληθυσμών από τις δημοκρατίες της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Τέτοιες μελέτες οι οποίες πρόκειται να αποτελέσουν αφετηρία της παρούσας προσπάθειας είναι η έρευνα της Β.Κασιμάτη «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση». Η συγκεκριμένη έρευνα αναλύει τους λόγους μετανάστευσης και την πληθυσμιακή εξέλιξη των Ποντίων στην Ελλάδα και τη Σ.Ε. Η εκπαιδευτική, κοινωνική και οικονομική ένταξη των πληθυσμών από το Ουζμπεκιστάν, την Γεωργία και της δημοκρατίες της Ρωσίας, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην ελληνική κοινωνία, καθώς και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν κατά τη διάρκεια των διαδικασιών αυτών, όπως επίσης και η στήριξη που λαμβάνουν από το επίσημο ελληνικό κράτος, εξετάζονται διεξοδικά στο πλαίσιο της έρευνας. Μια επιπλέον μελέτη η οποία λειτουργεί υποδειγματικά είναι αυτή της Μ.Βεργέτη «Ομογενείς από την Πρώην Σοβιετική Ένωση», η οποία θέτει ως κύριο στόχο την μελέτη των διαδικασιών κοινωνικής ένταξης των Ελλήνων Ποντίων από την Πρώην Σοβιετική Ένωση οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στο ελληνικό κράτος την περίοδο 1985-1995.

Επικουρικά λειτουργεί η έρευνα Δ.Γεωργά-Α.Παπαστυλιανού «Επιπολιτισμός Ποντίων και βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα, ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής», η οποία αποτελεί μια ψυχολογική προσέγγιση της διαδικασίας προσαρμογής και ένταξης των πληθυσμών αυτών στην ελληνική πραγματικότητα, καθώς και μια προσπάθεια ανάδειξης των μηχανισμών που τίθενται σε λειτουργία, διαχωρίζοντας εκείνους που επιλέγουν την αφομοίωση, από εκείνους που επιλέγουν την ενσωμάτωση. Το εργασιακό προφίλ των αλλοδαπών και η επαγγελματική αποκατάστασή τους, περιγράφεται στα στατιστικά δεδομένα της εργασιακής κινητικότητας των αλλοδαπών, της έρευνας του

⁴ Σχετικά με την εννοιολογική προσέγγιση της εθνικής ταυτότητας επίσης βλ. Cummins, 2001, Gellner 1983 και Φραγκουδάκη Α. , 1997

Δ.Καστορίδα «Ξένοι(;) εργάτες στην Ελλάδα», καθώς και σε σύγχρονες μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί για λογαριασμό του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής (ΙΜΕΠΟ). Ενδεικτικά αναφέρεται η έρευνα των Σκούρτου-Βρατσάλη –Γκόβαρη «Μετανάστευση στην Ελλάδα. Αποτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης, προκλήσεις και προοπτικές βελτίωσης», καθώς και της Καβουνίδη «Έρευνα για την οικονομική και κοινωνική ένταξη των μεταναστών», η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του έργου του Παρατηρητηρίου Απασχόλησης. Πλούσια αρθρογραφία εμπεριέχεται σε συλλογικούς επιστημονικούς τόμους που εξετάζουν παραμέτρους της μεταναστευτικής διαδικασίας και προσεγγίζουν το φαινόμενο από την οπτική της οικονομικής και κοινωνικής προσαρμογής των πληθυσμών, του αποκλεισμού και της μεταναστευτικής πολιτικής των χωρών υποδοχής και ειδικότερα της Ελλάδας. Τέτοιες προσπάθειες συγκέντρωσης επιστημονικού λόγου έχουν πραγματοποιηθεί με την επιμέλεια των Αμίτση-Λαζαρίδη στο «Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα», στο «Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές» επιμέλειας Ναζάκη, στο «Μετανάστες στην Ελλάδα» των Μαρβάκη-Παρσάνογλου-Παύλου, στο «Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης» υπό την επιμέλεια της Κασιμάτη και επίσης στο συλλογικό έργο των Κοντιάδη –Παπαθεοδώρου «Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής» και αυτό των Παύλου-Χριστόπουλου «Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη».

Το παραπάνω επιστημονικό έργο, όπως αυτό περιγράφηκε αποτέλεσε πηγή καθοδήγησης για την παρούσα εργασία, προκειμένου να οργανωθεί συστηματικά το ερευνητικό υλικό και να ερμηνευθούν θεωρητικά τα εμπειρικά δεδομένα της έρευνας.

1.3 Στοχοθεσία της έρευνας

Η πλειοψηφία των μελετών που εμφανίζονται στην βιβλιογραφία να εξετάζουν το θέμα της μετανάστευσης και ένταξης αλλοδαπών και παλιννοστούντων από περιοχές του Πόντου και του Καυκάσου προς την Ελλάδα, εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στην διερεύνηση διαφόρων παραμέτρων που αφορούν όλες τις πληθυσμιακές ομάδες που εμφανίζονται στις περιοχές αυτές. Η παρούσα έρευνα έχει ως σκοπό να εξετάσει, να περιγράψει και να εξηγήσει φαινόμενα που αφορούν τον πληθυσμό από τη Γεωργία ο οποίος βρίσκεται εγκατεστημένος στην πόλη των Χανίων, και η σύνθεση του συνίσταται από Γεωργιανούς και Πόντιους (Marshall-Rossman 1999, 33). Οι κύριοι στόχοι της μελέτης, αναπτύσσονται γύρω από δύο κεντρικούς άξονες- επίπεδα, όπως αναλύονται ακολούθως. Αναλυτικότερα στην παρούσα περίπτωση τα ερευνητικά ερωτήματα τοποθετούνται αφενός, στον άξονα του *μικροεπίπεδου* της οικογένειας, ως πρωτογενούς φορέα κοινωνικοποίησης του ατόμου και ως βασικού πυρήνα ανάπτυξης ατομικών χαρακτηριστικών, και αφετέρου στο *μεσοεπίπεδο* της κοινότητας, ως φορέα επιδράσεων στο μικροεπίπεδο της οικογένειας, και κατ' επέκταση και στο *ατομικό* επίπεδο. Γίνεται αντιληπτό από την παραπάνω ανάλυση ότι η σχέση μεταξύ των επιπέδων χαρακτηρίζεται από αλληλεπιδράσεις καθώς τα επίπεδα αλληλεπικαλύπτονται. Ο διαχωρισμός των δύο επιπέδων προέκυψε ως μεθοδολογική λύση στην προσπάθεια εξέτασης των ιδιαίτερων κοινωνικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών που αναπτύσσει το άτομο σε προσωπικό επίπεδο, μέσω των επιδράσεων που δέχεται, τόσο από τους πρωτογενείς και δευτερογενείς φορείς κοινωνικοποίησης, όσο και από την επιρροή που ασκεί η τοπική κοινωνία στους φορείς κοινωνικοποίησης του ατόμου (Δαμνάκης 2007, 31-40).

1.3.1 Μικροεπίπεδο οικογένειας

- Η παρούσα έρευνα στοχεύει στην μελέτη της σχέσης αλληλεπίδρασης, μεταξύ των οικογενειών των μεταναστών και παλιννοστούντων, και της τοπικής κοινωνίας.
- Βασικές παράμετροι που πρόκειται να μελετηθούν, είναι οι εργασιακές σχέσεις μεταξύ εργαζόμενου-εργοδότη, από μέρους του εργαζόμενου, καθώς και η σκιαγράφηση του εργασιακού προφίλ των μεταναστών.
- Επιπλέον στόχο της παρούσας έρευνας συνιστά η σχολική ένταξη των παιδιών. Συγκεκριμένα ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς και οι επίσημοι φορείς προσλαμβάνουν την διαδικασία ένταξης.

1.3.2 Μεσοεπίπεδο κοινότητας

- Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να αναδείξει την πληθυσμιακή σύνθεση της γεωργιανής κοινότητας των Χανίων προβάλλοντας τα δημογραφικά της χαρακτηριστικά.
- Η ανάδειξη των αιτιών που αποτέλεσαν σημαντικότερους παράγοντες μετανάστευσης και παλιννόστησης προς την Ελλάδα, καθώς και τα στάδια της εσωτερικής μετανάστευσης στο πλαίσιο της ευρύτερης αυτής κινητικότητας, πρόκειται επίσης να μελετηθούν.
- Επιπλέον στόχος είναι να διερευνηθούν οι σχέσεις της κοινότητας με την τοπική κοινωνία των Χανίων, προκειμένου να διαπιστωθεί η ομαλή ένταξη ή ο αποκλεισμός τους στο οικονομικό, κοινωνικό και σχολικό περιβάλλον.
- Η εμφάνιση συγκεκριμένων ενδοομαδικών σχέσεων και δυναμικών που αναπτύσσονται μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων που συνθέτουν την γεωργιανή κοινότητα, καθώς και ο ρόλος των μεταναστευτικών δικτύων, αποτελούν επίσης στόχο της παρούσας μελέτης.
- Μια ακόμα παράμετρος που πρόκειται να μελετηθεί είναι η δράση και η λειτουργία των συλλόγων. Σκοπός είναι η άντληση πληροφοριών σχετικών με τη διαδικασία ίδρυσης, σύστασης και στοχοθεσίας των συλλόγων, καθώς και το ρόλο που διαδραματίζουν στην ένταξη των μελών τους και τη διαμόρφωση ή διατήρηση της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητας και τις ενέργειες μέσω των οποίων αυτά επιτυγχάνονται.

1.4 Ερευνητικά ερωτήματα

Βάσει των στόχων της παρούσας έρευνας, όπως αυτοί διατυπώθηκαν παραπάνω, παρατίθενται ακολούθως τα ερευνητικά ερωτήματα αναπτυγμένα πάνω στα δύο κεντρικά επίπεδα του προς μελέτη πληθυσμού (Marsall-Rossman 1999, 39) το *μικροεπίπεδο* της οικογένειας και το *μεσοεπίπεδο* της κοινότητας.

Διερεύνηση στο μικροεπίπεδο της οικογένειας:

- Ποιά η σχέση των οικογενειών με την τοπική κοινωνία και ποια η εικόνα τους για τα μέλη της *κοινωνίας υποδοχής*;

- Μέσω ποιών διαδικασιών επιδιώκουν την ένταξη τους;
- Ποιά η σχέση τους με την κοινότητά τους και τα συλλογικά της όργανα;
- Ποια είναι η σχέση τους με τους τοπικούς φορείς;
- Ποιές είναι οι συνθήκες εργασίας και ποια η σχέση τους με τους εργοδότες;
- Ποιά είναι η γνώμη τους για τους νόμους που αφορούν στην εργασία των αλλοδαπών;
- Ποιά η σχέση τους με το σχολείο ως φορέα εκπαίδευσης των παιδιών τους;
- Ποιά η θέση τους για τις νομοθετικές ρυθμίσεις της χώρας υποδοχής που αφορούν στην εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών;
- Ποιές προσδοκίες είχαν για την Ελλάδα πριν την μετανάστευση;

Διερεύνηση στο μεσοεπίπεδο της κοινότητας:

- Ποιά είναι η οργάνωση της κοινότητας;
- Ποιός είναι ο σκοπός ίδρυσης οι στόχοι και το πεδίο δράσης των συλλογικών οργάνων της;
- Ποιά η σχέση με τους τοπικούς φορείς και αντίστοιχες κοινότητες;
- Πώς γίνεται αντιληπτή από τις τοπικές πληθυσμιακές ομάδες;
- Ποιός είναι ο ρόλος της κοινότητας στη διαμόρφωση-διατήρηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των μελών και μέσω ποιών διαδικασιών επιτυγχάνεται η προσπάθεια αυτή;

1.5 Επιλογή δείγματος

Ακολουθώντας τη στοχοθεσία της έρευνας, το δείγμα που διαμορφώνεται πρόκειται να καταγράψει έναν συγκεκριμένο πληθυσμό σε σχέση με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και θέματα, και με απώτερο στόχο την ερμηνεία και την ανάδειξη των αιτιακών σχέσεων, προκειμένου να παραχθεί επιστημονικός λόγος (Κυριαζή 1999, 101). Η μέθοδος που εφαρμόστηκε προκειμένου να διαμορφωθεί το δείγμα σύμφωνα με της ανάγκες της διαδικασίας που περιγράφηκε προηγουμένως είναι αυτή της σκόπιμης δειγματοληψίας (purpose sample) (Κυριαζή 1999, 118), ενώ τα υποκείμενα εντοπίστηκαν μέσω της μεθόδου snow ball⁵. Εντοπίστηκε αρχικά ένας αριθμός ατόμων οι οποίοι συγκέντρωναν τα απαιτούμενα χαρακτηριστικά σύμφωνα με τη στοχοθεσία και έπειτα τα ίδια τα υποκείμενα οδήγησαν σε άλλα κ.ο.κ (Cohen-Manion 1997, 131). Η πληθυσμιακή ομάδα αναφοράς από την οποία συγκροτήθηκε το δείγμα, προσδιορίστηκε από τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, όπως αυτά δημοσιοποιούνται στην τελευταία απογραφή του 2001 και από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από επίσημους κρατικούς φορείς της πόλης των Χανίων, σχετικά με τον αριθμό των Γεωργιανών και Παλιννοστούντων από τη Γεωργία στα Χανιά. Πιο συγκεκριμένα σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2001 στην πόλη των Χανίων έχουν καταγραφεί βάσει της απασχόλησης 679 Γεωργιανοί και σύμφωνα με τα στοιχεία του Γραφείου Αλλοδαπών της Περιφέρειας Χανίων, ο αριθμός ανέρχεται στους 769. Για την περίπτωση των Ομογενών από τη Γεωργία, τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν προέρχονται από την καταγραφή που έγινε για λογαριασμό του Υπουργείου Μακεδονίας Θράκης και της Γενικής Γραμματείας Παλιννοστούντων

⁵ Μέσω της μεθόδου snow ball ο ερευνητής διαμορφώνει το δείγμα του μέσω των ιδίων των υποκειμένων, καθώς το ένα τον παραπέμπει στο επόμενο. Απαραίτητη προϋπόθεση της διαδικασίας αυτής αποτελεί το κλίμα εμπιστοσύνης που έχει αναπτυχθεί μεταξύ ερευνητή και υποκειμένου. Στην περίπτωση αυτή όμως τίθεται το θέμα της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος, καθώς αυτό διαμορφώνεται από υποκείμενα μεταξύ των οποίων διαπιστώνονται εσωτερικές σχέσεις. Χρέος του ερευνητή είναι να επιλέξει από το δείγμα αυτό τα υποκείμενα που καλύπτουν τις ανάγκες της έρευνας (Devine 2002, 205).

Ομογενών το 2001. Σύμφωνα με την καταγραφή ο αριθμός των ομογενών από τη Γεωργία οι οποίοι βρίσκονται εγκατεστημένοι στο δήμο Χανίων είναι 2.600, από τους οποίους οι 568 διαθέτουν θεώρηση παλιννόστησης και οι 2.032 τουριστική θεώρηση. Από το Γραφείο Αλλοδαπών της Περιφέρειας η μόνη πληροφορία που στάθηκε δυνατό να αντληθεί υπήρξε η καταγραφή 7.746 ομογενών από την πρώτη Σοβιετική Ένωση στο νομό Χανίων, χωρίς διάκριση υπηκοότητας.

Η πληθυσμιακή σύνθεση του δείγματος της έρευνας αποτελείται από οικογένειες⁶ αλλοεθνών και ομοεθνών από τη Γεωργία, οι οποίες συμμετείχαν βιωματικά⁷ στη μεταναστευτική διαδικασία, από τη γεωγραφικά προσδιοριζόμενη περιοχή της Γεωργίας προς την Ελλάδα, χαρακτηριζόμενοι, είτε ως οικονομικοί μετανάστες, είτε ως παλιννοστούντες⁸. Επειδή οι χρονικές περίοδοι μετανάστευσης και εγκατάστασης ποικίλουν, στα χρονικά όρια που τίθενται προκειμένου μια οικογένεια να μπορεί αποτελέσει μέλος του δείγματος, ισχύουν, ως ελάχιστο χρονικό διάστημα διαμονής στην Ελλάδα, τα τρία τελευταία χρόνια, έτσι ώστε να έχει παρέλθει το πρώτο στάδιο προσαρμογής στη χώρα υποδοχής. Συγκεκριμένα οι κύριες προϋποθέσεις που ίσχυαν για τη συγκρότηση του δείγματος είναι οι εξής:

α) Οι οικογένειες να ανήκουν σε κάποια από τις πληθυσμιακές ομάδες όπως αυτές περιγράφηκαν παραπάνω.

β) Τουλάχιστον τα μισά μέλη της οικογένειας να βρίσκονται στην Ελλάδα και να έχουν υπό την κηδεμονία⁹ τους τουλάχιστον ένα παιδί το οποίο φοιτά σε ελληνικό σχολείο.

γ) Οι οικογένειες να έχουν εγκατασταθεί στην Ελλάδα τουλάχιστον την τελευταία τριετία.

δ) Οι οικογένειες να διαμένουν νόμιμα ή παράνομα στη χώρα.

ε) Τουλάχιστον τα μισά μέλη της οικογένειας να είναι εργασιακά ενεργά.

Σύμφωνα με τις παραπάνω προϋποθέσεις συγκεντρώθηκαν εννέα περιπτώσεις, νόμιμα διαμενόντων στην Ελλάδα. Το σύνολο των περιπτώσεων χαρακτηρίζεται ικανοποιητικό στις έρευνες που εφαρμόζεται η μέθοδος της αφηγηματικής συνέντευξης (Μπερζαμάνη 2007, 106). Από το συνολικό αριθμό των περιπτώσεων, οι πέντε αποτελούνταν από μέλη οικογενειών ποντιακής καταγωγής και οι τέσσερις από μέλη οικογενειών γεωργιανικής καταγωγής. Στην δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνεται μια περίπτωση Γεωργιανής η οποία αυτοπροσδιοριζόταν ως προς την καταγωγή της *«από τον πατέρα μου είναι Γεωργιανή και από τη μητέρα μου είμαι μισή Πόντια»* (Υ4), κατατάχθηκε όμως στους Γεωργιανούς, αν και έχει σε εκκρεμότητα δικαστήριο για απόκτηση της Ελληνικής Ιθαγένειας, γιατί ο διαχωρισμός του δείγματος πραγματοποιήθηκε με κριτήριο την θεσμική ταυτότητα. Στην πρώτη περίπτωση των Ποντίων, τα τέσσερα υποκείμενα

⁶ Για τις ανάγκες της έρευνας ορίζουμε ως οικογένεια, όχι το οικογενειακό σχήμα στην πυρηνική του μορφή, αλλά ένα ευρύτερο πλαίσιο που το συνθέτουν μέλη που συνδέονται με δεσμούς αίματος και ανχιστείας. (βλ. Καβουνίδη 1984, 95-102 & Καντατζόγλου 1996, 45-50). Αιτία αυτής της σχηματοποίησης αποτελεί η διαπίστωση ότι το αποτέλεσμα της μεταναστευτικής διαδικασίας ή παλιννόστησης είναι η συγκέντρωση πολλών μελών της οικογένειας γύρω από το ίδιο νοικοκυριό στη χώρα υποδοχής, οι οποίοι λογίζονται ως ενιαία δημογραφική και κοινωνική μονάδα (Κασιμάτη 1992, 130). Ο μέσος όρος των μελών μιας τυπικής ελληνικής οικογένειας της Γεωργίας εκτιμάται στα 4.7 μέλη (Κάτσικας, 1996, 30-31).

⁷ Βασική προϋπόθεση προκειμένου να χρησιμοποιηθεί η βιωματική συνέντευξη, ως ερευνητικό εργαλείο είναι, τα υποκείμενα του δείγματος να εμπλέκονται βιωματικά στα ζητήματα που μας ενδιαφέρουν (Τσιώλης, 2006, 173).

⁸ Ο χαρακτηρισμός του Παλιννοστούντα αναφέρεται στους ομοεθνείς, στην περίπτωση μας στους Ποντίους, που μεταναστεύουν προς την Ελλάδα από χώρες της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

⁹ Η περίπτωση της κηδεμονίας ισχύει και για τις περιπτώσεις που το υποκείμενο του δείγματος της έρευνας είναι θεία ή γιαγιά, οι οποίες ζουν στον ίδιο χώρο με τα παιδιά και συμμετέχουν στην ανατροφή του. Επομένως, μπορούν να δώσουν πληροφορίες σχετικά με την σχολική του ένταξη και επίδοση.

ήταν γυναίκες¹⁰, και ένα άνδρας με τη συμμετοχή και της γυναίκας του στη διαδικασία της συνέντευξης. Στην περίπτωση των Γεωργιανών, τα υποκείμενα αναλύονται ως εξής: τρεις γυναίκες και ένας άντρας. Η περίπτωση του άνδρα συγκεντρώνει ενδιαφέρον καθώς ο ίδιος αποτελεί ιδρυτικό μέλος του νεοσύστατου Συλλόγου Γεωργιανών Χανίων, οπότε και θα μπορούσε να ενταχθεί ακόμα και στη δεύτερη κατηγορία υποκειμένων η οποία περιγράφεται παρακάτω, για το λόγο αυτό τα στοιχεία της συνέντευξής του παραθέτονται και ως μέλους του δείγματος και ως ειδικού.

Επικουρικά λειτούργησαν οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν από έξι υποκείμενα, ειδικών¹¹ (experts), οι οποίοι αποτελούν επίσημους φορείς εκπαίδευσης και ανθρώπους που συμμετέχουν με κάποια ιδιότητα ενεργά στη μεταναστευτική διαδικασία και ένταξη, προκειμένου να αναδειχθεί η σημασία του πλαισίου της προς μελέτη περίπτωσης (Robson 2007, 212). Ειδικότερα για την περίπτωση της σχολικής ένταξης, οι πληροφορίες αντλήθηκαν όχι από τα ίδια τα παιδιά αλλά από το οικείο οικογενειακό περιβάλλον και από την εικόνα που έχουν διαμορφώσει επίσημοι φορείς που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική πράξη. Αναλυτικότερα στοιχεία αντλήθηκαν από:

- α) Το διευθυντή του 16ου Διαπολιτισμικού Σχολείου Χανίων
- β) Τον υπεύθυνο εκπαιδευτικό για την Τάξη Υποδοχής του 16ου Διαπολιτισμικού Σχολείου Χανίων.
- γ) Έναν από τους Σχολικούς Συμβούλους Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης της πόλης των Χανίων, στου οποίου περιοχή ευθύνης καταγράφονται αλλοδαποί και παλιννοστούντες μαθητές
- δ) Τον προϊστάμενο του Γραφείου αλλοδαπών περιφέρειας και την υπεύθυνη του γραφείου που σχετίζεται με την έκδοση αδειών παραμονής.
- ε) Την προϊσταμένη του υποκαταστήματος του ΟΑΕΔ, το οποίο και ήταν υπεύθυνο για την καταγραφή των αλλοδαπών πριν την ίδρυση αρμόδιων γραφείων στις Περιφέρειες και τις Νομαρχίες.
- στ) Ένα από τα ιδρυτικά μέλη από το «Στέκι Μεταναστών Χανίων».

1.6 Μέθοδοι και πηγές συγκέντρωσης ερευνητικού υλικού

Οι ποιοτικές μέθοδοι έχουν υποστεί έντονη κριτική στο επίπεδο της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Η χρήση διαφορετικών ερευνητικών εργαλείων, σε συνδυασμό επικουρικά μέσα εφαρμογής τους, όπως η μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και η σταχυολόγηση κατά την παρατήρηση, λειτουργούν ως ασφαλιστική δικλείδα, για την πιστότητα των ευρημάτων. (Lofland-Lofland 1995, 66-67).

1.6.1 Μέθοδοι

α) Συνέντευξη

Το βασικό ερευνητικό εργαλείο το οποίο χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να συγκεντρωθεί το υλικό της παρούσας έρευνας υπήρξε η *ημιδομημένη συνέντευξη*, καθώς απαραίτητη κρίθηκε η ευελιξία ως προς την σειρά των ερωτήσεων και τα θέματα ανάλογα με τον ερωτώμενο, σύμφωνα πάντα με τους σκοπούς της έρευνας, προϋποθέσεις

¹⁰ Στην περίπτωση δύο συνεντεύξεων Ποντίων γυναικών, η μια δόθηκε από τη γιαγιά και η δεύτερη από τη θεία, οι οποίες μένουν στην ίδια κατοικία με την υπόλοιπη οικογένεια και συμμετέχουν ενεργά στην ανατροφή των παιδιών.

¹¹ Ο όρος «ειδικός» ή «άνθρωποι κλειδιά» (key persons), χρησιμοποιείται προκειμένου να προσδιοριστούν υποκείμενα των οποίων οι συνεντεύξεις λειτουργούν επικουρικά και δίνουν πληροφορίες για το υπό μελέτη φαινόμενο (Τσιώλης 2003, 172)

τις οποίες προσφέρει αυτό το είδος συνέντευξης (Ιωσηφίδης 2003, 40, Robson 2007, 321 & Kvale 1996, 13). Ειδικότερα για τις περιπτώσεις των experts κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, χρησιμοποιήθηκε ένα ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο το οποίο παρείχε τη δυνατότητα να παρακολουθήσεις των ερωτήσεων, προκειμένου να ελέγχεται η κάλυψη των ερευνητικών ερωτημάτων, μέσω των απαντήσεων των υποκειμένων. Παρά την ελευθερία που προσδίδει βέβαια η ημιδομημένη συνέντευξη, είναι σκόπιμο κάθε ερευνητής να γνωρίζει εκ' των προτέρων πως η συνέντευξη απαιτεί τεχνική και τέχνη. Μέσα στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης που αναπτύσσεται μεταξύ του συνεντευκτή και του συνεντυζιαζόμενου, απαραίτητη είναι η ανάπτυξη κλίματος εμπιστοσύνης προκειμένου να μην τεθούν σε λειτουργία οι μηχανισμοί άμυνας του ερωτώμενου (Φίλιας 1996, 139-141). Για τη συλλογή των ερευνητικών δεδομένων στις περιπτώσεις των ομογενών και αλλοεθνών από τη Γεωργία εφαρμόστηκε μια πιο εξειδικευμένη μορφή της ημιδομημένης συνέντευξης. Το θέμα της μετανάστευσης, στην παρούσα έρευνα μελετήθηκε μέσα από την πρόσληψη του φαινομένου από τα δρώντα υποκείμενα, τα οποία και το προσέγγισαν βιωματικά. Για το λόγο αυτό ως εξειδικευμένο εργαλείο της ημιδομημένης συνέντευξης για τη συγκέντρωση του ερευνητικού υλικού, επιλέχθηκε η *αφηγηματική συνέντευξη*, προκειμένου να εξεταστεί η στάση των υποκειμένων απέναντι σε γεγονότα στα οποία οι ίδιοι είχαν ανάμειξη, προσπαθώντας να αναβιώσουν στην αφήγησή¹² τους στο παρόν, την παρελθοντική τους εμπειρία (Τσιώλης 2003, 170-172). Κατά τη διαδικασία της αφήγησης συνάπτεται ένα είδος συμβολαίου μεταξύ των συνομιλητών, το οποίο εμπεριέχει άρρητους κανόνες¹³ νομιμοποίησης και νοηματοδότησης του διαλόγου (Alheit 1998, 136-137). Η συνέντευξη ως ερευνητικό εργαλείο έχει δεχτεί έντονη κριτική σχετικά με την υποκειμενικότητα των αποτελεσμάτων της και την δυσκολία διαπίστωσης της εγκυρότητας των απαντήσεων. Τα υποκείμενα της συνέντευξης εμφανίζουν συχνά μια προδιάθεση ψεύδους, η οποία υπαγορεύεται, είτε λόγω της προσπάθειας απόκρυψης προσωπικών δεδομένων, είτε λόγω της αίσθησης ανασφάλειας που του δημιουργεί η εικόνα που έχουν διαμορφώσει για τη διαδικασία της συνέντευξης (Walford 2001, 88-90). Σύμφωνα με τον Alheit κατά την αφήγηση δημιουργείται μια *αναδρομική αυταπάτη*, η οποία συσχετίζεται με το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον και προβάλλεται μέσω της παρουσίας της αυτοεικόνας του αφηγητή, ο οποίος έχει ως στόχο την προφύλαξη της ταυτότητας, για το λόγο αυτό συχνά οδηγείται σε *μυθολογία*, παρουσίαση δηλ του εαυτού του με προσδιορισμούς που δεν ισχύουν (Alheit 1998, 128). Η εγκυρότητα των δεδομένων της συνέντευξης βέβαια, μπορεί να διασφαλιστεί σε μεγαλύτερο βαθμό, μέσω της εμπειρίας, της ικανότητας και της επιστημονικής συνείδησης και κατάρτισης του ερευνητή, διασφαλίζοντας προϋποθέσεις που ευνοούν στην συλλογή δεδομένων αντικειμενικού χαρακτήρα (Βάμβουκας 2002, 245).

Οι συνεντεύξεις των ειδικών δόθηκαν στο χώρο εργασίας και των βασικών¹⁴ μελών του δείγματος διεξήχθησαν κυρίως σε δημόσιους χώρους. Από τις εννέα συνολικά συνεντεύξεις οι τρεις διεξήχθησαν στα σπίτια των υποκειμένων, οι τέσσερις σε δημόσιο χώρο και οι δύο σε χώρο εργασίας αφού είχε παρέλθει το ημερήσιο ωράριο. Στις περισσότερες περιπτώσεις τα υποκείμενα βρίσκονταν μόνα στο χώρο της συνέντευξης, με εξαίρεση δύο φορές κατά τη διάρκεια των οποίων παρευρίσκονταν και κάποιο άλλο

¹² Η αφηγηματική διαδικασία διαφέρει από την περιγραφή και την επιχειρηματολογία καθώς ζητείται από το υποκείμενο να μεταφερθεί ξανά στη παρελθοντική κατάσταση και όχι να την παρουσιάσει απλά ή να εκφράσει κάποια άποψη εκ' των υστέρων (Τσιώλης 2003, 170)

¹³ περισσότερα για τους κανόνες βλ. Alheit 1998, 136-137

¹⁴ Για πρακτικούς σκοπούς οι συνεντεύξεις χωρίζονται σε βασικές και περιφερειακές. Ως βασικές χαρακτηρίζονται όσες δόθηκαν από τα μέλη των οικογενειών του δείγματος και ως περιφερειακές όσες δόθηκαν από εκπροσώπους δημοσίων φορέων και συλλόγων

μέρος της οικογένειας, το οποίο δεν συμμετείχε καθολικά στη διαδικασία, καθώς και μια περίπτωση που παρευρίσκονταν κάποιο φιλικό πρόσωπο. Παρ' όλο που η σχολική ένταξη των παιδιών θα μελετηθεί από τη σκοπιά των γονέων και των ειδικών, υπήρξαν δύο περιπτώσεις που τα παιδιά βρέθηκαν για λίγη ώρα στο χώρο της συνέντευξης, στη μια εκ των οποίων εκφράστηκε γνώμη για κάποια θέματα. Η εναρκτήρια ερώτηση η οποία επιλέχθηκε καθώς συμπύκνωνε όλο το νόημα της ζητούμενης αφήγησης ήταν η εξής: Περιγράψτε τη ζωή σας. Πώς ξεκινήσατε από τη Γεωργία και πώς φτάσατε στα Χανιά; (Τσιώλης 2006, 172).

β) Παρατήρηση

Η παρατήρηση έχει συνδεθεί περισσότερο από άλλες μεθόδους με την ποιοτική έρευνα, καθώς πρόκειται για ένα εργαλείο μελέτης κοινωνικών φαινομένων, συμπεριφορών ατόμων και ομάδων όταν αυτά εξετάζονται από την σκοπιά των υποκειμένων της έρευνας (Κυριαζή 2005, 246-248). Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η *συμμετοχική παρατήρηση* (participant observation) προκειμένου να διαπιστωθούν μέσω των οπτικών στοιχείων και εξωγλωσσικών πληροφοριών που αντλήθηκαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, οι απόψεις των υποκειμένων για τις σχέσεις μεταξύ των μελών της κοινότητας και άλλα θέματα που αναφέρονται στη στοχοθεσία. Ο βαθμός εμπλοκής μας στην διαδικασία της παρατήρησης της έρευνας, κατατάσσεται από τον Gold στην κατηγορία *παρατηρητής ως συμμετέχων* (observer as participant), καθώς ο ρόλος αυτός ενισχύθηκε περισσότερο από την παρατήρηση κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων και λιγότερο από τη συμμετοχή σε δραστηριότητες της κοινότητας, ενώ η ταυτότητα μας, ως συνεντευκτής, είχε εξ' αρχής κοινοποιηθεί στα υποκείμενα της έρευνας, τα οποία και είχαν συμφωνήσει (Ιωσηφίδης 2003, 51 & Κυριαζή 2005, 250-255).

Εμφανίζεται όμως και η άποψη που αντικρούει τη συμβολή της παρατήρησης στην έρευνα και σχετίζεται με την ανεπάρκεια της μνήμης του ερευνητή, την μεροληψία, καθώς και το δίλημμα σχετικά με την αποκάλυψη του ρόλου του ερευνητή. Εκφράζεται το ερώτημα ποιά θα ήταν η συμπεριφορά των υποκειμένων της έρευνας, αν δεν ήξεραν ότι αποτελούν αντικείμενο παρατήρησης (Robson 2007, 368-370). Η παρουσία του ερευνητή διαταράσσει τις ισορροπίες και ενδεχομένως αλλοιώνει τις συμπεριφορές που θα υπήρχαν χωρίς την παρουσία του, καθώς διαμορφώνεται μια σχέση αλληλεπίδρασης (Φίλιας 1996, 139-141). Στην περίπτωση που προκύψει μια τέτοια κατάσταση, είναι δυνατό να αποκατασταθεί η εξοικείωση και ο συνεντευκτής να καταγράψει κάθε εκδήλωση του υποκειμένου της έρευνας, έχοντας υπ' όψη εξωγλωσσικά στοιχεία που αναδύονται από τη διαδικασία της συνέντευξης και καταγράφοντας τις όποιες εναλλαγές εκφράσεων, στάσεων και κινήσεων, βάση των οποίων θα οδηγηθεί σε βαθύτερη ερμηνεία των δεδομένων (Βάμβουκας 2002, 214). Προκειμένου να αντιμετωπιστούν περιπτώσεις, οι οποίες έθεταν σε εφαρμογή μηχανισμούς άμυνας, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων της έρευνας, έγινε προσπάθεια καλλιέργειας φιλικού κλίματος με τα υποκείμενα της. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω μιας εισαγωγικής ενημερωτικής συζήτησης σχετικά με το αντικείμενο της έρευνας, το σκοπό της και την τήρηση της ανωνυμίας των υποκειμένων, ενώ αφέθηκε στα ίδια τα υποκείμενα η επιλογή του τόπου διεξαγωγής της κάθε συνέντευξης. Σχετικά με το θέμα της ανεπάρκειας μνήμης του ερευνητή, αυτό αντιμετωπίστηκε καταγράφοντας αμέσως μετά την διεξαγωγή των συνεντεύξεων, όλων των παρατηρήσεων που αφορούσαν εξωγλωσσικά στοιχεία των αφηγήσεων των υποκειμένων της έρευνας.

1.6.2 Πηγές

Στο πλαίσιο της έρευνας συλλέχθηκαν δεδομένα από διαφορετικές πηγές και επιχειρήθηκε από τον ερευνητή η παραγωγή γνώσης, βάσει συγκεκριμένων αρχών και μεθόδων, κάνοντας μια διάκριση μεταξύ πηγής δεδομένων και μεθόδου παραγωγής δεδομένων. (Manson 1996, 35-36). Οι πηγές συγκέντρωσης του ερευνητικού υλικού υπήρξαν τόσο πρωτογενείς όσο και δευτερογενείς.

Στην πρώτη περίπτωση συμπεριλαμβάνονται:

- α) Οι συνεντεύξεις των υποκειμένων του δείγματος.
- β) Τα στοιχεία που προέκυψαν από την συμμετοχική παρατήρηση του ερευνητή.
- γ) Η ισχύουσα νομοθεσία σε θέματα αλλοδαπών και παλιννοστούντων.
- δ) Τα στοιχεία της απογραφής του 2001 από την Ε.Σ.Υ.Ε.
- ε) Τα στοιχεία της απογραφής που έγινε για λογαριασμό του Υπουργείου Μακεδονίας Θράκης και της Γενικής Γραμματείας Παλιννοστούντων Ομογενών το 2001.
- στ) Τα στοιχεία που αντλήθηκαν από το Γραφείο Αλλοδαπών της Περιφέρειας του Νομού Χανίων.

Στην δεύτερη περίπτωση συμπεριλαμβάνονται:

- ζ) Η επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας.

1.7 Το χρονοδιάγραμμα και η διεξαγωγή της έρευνας

Η χρονική αφετηρία για την μελέτη της Γεωργιανής Κοινότητας της πόλης των Χανίων τοποθετείται χρονικά στο Σεπτέμβριο του 2007. Έπειτα από μια σειρά προπαρασκευαστικών επισκέψεων στα Χανιά, προκειμένου να πραγματοποιηθούν στοιχειώδεις επαφές για την εύρεση των προς μελέτη περιπτώσεων, η καθ' εαυτή διαδικασία της έρευνας διεξήχθη, το χρονικό διάστημα μεταξύ Μαρτίου-Ιουνίου του 2008. Η εύρεση των περιπτώσεων των οικογενειών από τη Γεωργία πραγματοποιήθηκε, όπως έχει ήδη αναφερθεί, μέσω της μεθόδου snow-ball. Για τις περιπτώσεις των υποκειμένων του δείγματος των experts, η επιλογή έγινε βάσει των πληροφοριών που χρειάζονταν ο ερευνητής να συγκεντρώσει, προκειμένου να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που αφορούσαν στις σχέσεις των υπό μελέτη περιπτώσεων με την τοπική κοινωνία υποδοχής.

Ο τόπος διεξαγωγής των συνεντεύξεων αφέθηκε στην επιλογή των υποκειμένων της κάθε περίπτωσης, προκειμένου τα υποκείμενα να αισθάνονται ασφάλεια. Οι συνεντεύξεις που συγκεντρώθηκαν από τις οικογένειες από τη Γεωργία, διεξήχθησαν ως επί το πλείστον σε δημόσιους χώρους της επιλογής τους, λόγω της δύσκολης πρόσβασης στα σπίτια τους και του περιορισμένου χρόνου που μπορούσαν να διαθέσουν. Δύο στο σύνολο των περιπτώσεων δέχτηκαν τον ερευνητή στο σπίτι τους, και δύο στο χώρο εργασίας τους. Για τις περιπτώσεις των υποκειμένων του δείγματος των experts, είχαν εκ' των προτέρων κανονιστεί οι συναντήσεις στο χώρο εργασίας, στους φορείς όπου εργάζονταν, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα στον ερευνητή να παρατηρήσει τη δραστηριότητα των επίσημων φορέων που εκπροσωπούσαν σε πραγματικές συνθήκες.

Πριν από κάθε συνέντευξη τα μέλη του δείγματος ενημερώθηκαν για την ιδιότητα του ερευνητή, το σκοπό της συνέντευξης, τη διαφύλαξη της ανωνυμίας και των προσωπικών δεδομένων, καθώς και για τον τρόπο αξιοποίησης των στοιχείων (Τσιώλης 2006, 173-174). Οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν έπειτα από ενημέρωση και συναίνεση όλων των υποκειμένων της έρευνας. Όλες οι περιπτώσεις που συμμετείχαν στην έρευνα δέχτηκαν την μαγνητοφώνηση παρόλο που κάποιες φορές παρατηρήθηκε

αμηχανία, η οποία όμως, ξεπεράστηκε κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Από τις συνεντεύξεις των ειδικών που συγκεντρώθηκαν, ένα στέλεχος δημόσιου φορέα αρνήθηκε να καταγραφεί η συνομιλία, αν και η συνέντευξη είχε προκαθοριστεί αρκετές ημέρες νωρίτερα, ο ίδιος περιορίστηκε σε μικρές αναφορές και παρέπεμψε τον ερευνητή για τη συγκέντρωση στοιχείων σε υφιστάμενο του.

1.8 Μεθοδολογία ανάλυσης ερευνητικού υλικού

Οι μέθοδοι ανάλυσης του ερευνητικού υλικού που χρησιμοποιούνται στις ποιοτικές μεθόδους έχουν δεχτεί έντονη κριτική, ως συνέπεια της αμφισβήτησης της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας τόσο των μεθόδων συγκέντρωσης του υλικού, όσο και των αποτελεσμάτων που προκύπτουν από αυτές, την προσπάθεια προσέγγισης της αλήθειας (Silverman 2000, 175-186). Οι ποιοτικές μέθοδοι ανάλυσης προϋποθέτουν την παρουσία μιας «θεμελιωμένης θεωρίας» (grounded theory) η οποία κατασκευάζεται και αναθεωρείται σταδιακά, κατά τη διαδικασία συλλογής και επεξεργασίας των εμπειρικών δεδομένων, προκειμένου να προσεγγιστεί η αλήθεια, η οποία σύμφωνα με την Suoranta «(...) η αλήθεια “κατασκευάζεται” παρά “βρίσκεται”» (Ιωσηφίδης 2003, 73-74, Κυριαζή 2005, 270-275, & Suoranta 1998, 115).

α) Ερμηνευτική μέθοδος ανάλυσης

Προκειμένου να ερμηνευθεί το ερευνητικό υλικό που συγκεντρώθηκε μέσω των συνεντεύξεων, ο ερευνητής οφείλει έχοντας υπόψη το ιστορικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό συγκείμενο των βιωματικών αφηγήσεων των υποκειμένων, να τοποθετηθεί στη συναισθηματική τους κατάσταση, να βιώσει και να οικειοποιηθεί το περιβάλλον, να ταυτιστεί μαζί τους. Η διαδικασία της *ερμηνευτικής ανάγνωσης* (interpretive reading) των δεδομένων, μπορεί να οδηγήσει τον ερευνητή στη θέση που περιγράφηκε παραπάνω, εφόσον ο ίδιος κατορθώσει να διακρίνει κατά την ανάγνωση υπονοούμενες έννοιες στις δηλώσεις των υποκειμένων (Manson 1997, 109). Μέσα από τη συστηματική οργάνωση των στοιχείων αυτών, ο ερευνητής οδηγείται σε μια ερμηνεία των προεκτάσεων που προσδίδονται στα γεγονότα από τον ίδιο το ίδιο το δημιουργό, καθώς στόχο αποτελεί να «(...) κατανοήσει τον συγγραφέα περισσότερο από τον εαυτό του» (Πυργιωτάκης 1999, 104). Η βαθύτερη ερμηνεία επιτυγχάνεται με επαναλαμβανόμενες προσπάθειες προσέγγισης των ευρημάτων, μέσα σε μια κυκλική πορεία, αυτό που ο Klafki ονομάζει «ερμηνευτικό έλικα» και με συνεχή αναζήτηση της διαλεκτικής σχέσης του «όλου» με τα «επιμέρους» (Πυργιωτάκης 1999, 105-106).

β) Ανάλυση περιεχομένου

Η ανάλυση περιεχομένου (content analysis) συναντάται τόσο στις ποσοτικές έρευνες ως τεχνική ανάλυσης δεδομένων, όσο και σε ποιοτικής μορφής ερευνητικές προσπάθειες, στο μέτρο που ο ερευνητής ενδιαφέρεται να εντοπίσει την παρουσία/απουσία συγκεκριμένων στοιχείων, τα οποία μπορούν να οδηγήσουν στην ερμηνεία εννοιών που εμπεριέχονται στο πεδίο ενδιαφέροντος του ερευνητή (Λαμπίρη-Δημάκη, 1990, 75-76). Ως μέθοδος δίνει τη δυνατότητα να μελετηθούν όχι μόνο τα λεκτικά στοιχεία του ερευνητικού υλικού (όταν πρόκειται για κείμενα), αλλά και να προσδιοριστούν στοιχεία της προσωπικότητας των υποκειμένων της έρευνας, όπως πεποιθήσεις, αξίες, στάσεις, μέσω του μη λεκτικού περιεχόμενου του υλικού (Βάμβουκας 2002, 265-266). Για την ερμηνεία των στοιχείων που προκύπτουν μέσω ποιοτικών μεθόδων έρευνας, η κατηγοριοποίηση επικεντρώνεται περισσότερο στη σημασιολογική ανάλυση του περιεχομένου, δηλ σε έννοιες όπως αναφέρθηκε ήδη και συγκεντρώνει

πληροφορίες για «το πώς βιώνεται ή γίνεται αντιληπτό από τα άτομα ή την ομάδα, για τις πεποιθήσεις που σχετικά διατυπώνονται και για τις ερμηνείες που παρέχονται» (Βάμβουκας 2002, 271). Οι κατηγορίες ανάλυσης στις ποιοτικές έρευνες υπόκεινται σε μια συνεχή αναθεώρηση καθώς προκύπτουν μέσα από τη συστηματική μελέτη του κειμένου, ενώ εστιάζουν στην εννοιολογική προσέγγιση φαινομένων και συμπεριφορών, αν και ως ένα βαθμό, οι κατηγορίες αυτές υπαγορεύονται και από τα εννοιολογικά σχήματα του ερευνητή, αλλά και ερμηνεύονται βάσει των υποκειμενικών του κριτηρίων (Κυριαζή 2005, 283-294).

1.8.1 Κατηγορίες ανάλυσης

Η διαμόρφωση των κατηγοριών ανάλυσης του υλικού, προέκυψε μέσα από την προσπάθεια συσχέτισης των κωδικών με τους βασικούς άξονες της έρευνας και τις κυριότερες έννοιες προς προσέγγιση, της στοχοθεσίας. Με αφετηρία τα περιγραφικά στοιχεία των υποκειμένων, όπως τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος και την προσπάθεια σύνδεσης τμηματοποιημένου υλικού με συγκεκριμένες έννοιες βαρύνουσας σημασίας για την έρευνα, ακολουθήθηκε μια αξονική κωδικοποίηση (axial coding), προκειμένου να επιλεγθούν από το πλήθος των κατηγοριών του ερευνητικού υλικού, εκείνες οι κατηγορίες που χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης (selective coding) (Ιωσηφίδης 2003, 75-81). Οι βασικές κατηγορίες ανάλυσης που προέκυψαν από την επεξεργασία του υλικού των συνεντεύξεων και της συμμετοχικής παρατήρησης του ερευνητή, καθώς και οι υποκατηγορίες που δημιουργήθηκαν περικλείουν το νόημα των στόχων και των ερευνητικών ερωτημάτων της παρούσας έρευνας. Καθώς η σύνθεση του δείγματος αποτελείται τόσο από Γεωργιανούς, όσο και από Πόντιους ομογενείς από τη Γεωργία, κρίθηκε σκόπιμο κάθε κατηγορία ανάλυσης να διαχωριστεί για τις δυο υποκατηγορίες του δείγματος. Στην πρώτη περίπτωση η διαδικασία μετακίνησης προς την Ελλάδα συνιστά μετανάστευση, ενώ στη δεύτερη περίπτωση παλιννόστηση, μια κατηγοριοποίηση που οφείλεται περισσότερο σε λόγους διοικητικής και συναισθηματικής φύσης. Η διαδικασία της μετανάστευσης, της παλιννόστησης και της ένταξης, σε ατομικό (μικροεπίπεδο) και συλλογικό (μακροεπίπεδο) επίπεδο, αποτελούν τα κυριότερα ερευνητικά πεδία. Βάσει των προηγούμενων οι κατηγορίες διαμορφώνονται σύμφωνα με την ακόλουθη διάταξη:

Μετακίνηση πληθυσμών προς την Ελλάδα

Διαδικασία Μετανάστευσης:

Αίτια-κριτήρια και ο ρόλος των δικτύων

Αίτια μετανάστευσης

Κριτήρια επιλογής της Ελλάδας

Εσωτερική μετανάστευση. Αιτίες και σταθμοί στην Ελλάδα

Ομαδική /ατομική μετανάστευση

Μονιμότητα/ προσωρινότητα μετανάστευσης

Ένταξη

Οικονομική Ένταξη

Οικονομική ένταξη μεταναστών

Επαγγελματική αποκατάσταση στην Ελλάδα

Επαγγελματική εξειδίκευση πριν τη μετανάστευση

Οικονομική κατάσταση των μεταναστών

Στην Γεωργία

Στην Ελλάδα

Κοινωνική Ένταξη
Κοινωνική ένταξη μεταναστών

Συμμετοχή σε συλλόγους

Κοινωνικές συναναστροφές

Με Έλληνες

Με Γεωργιανούς

Επαφές με δημόσιους φορείς

Προσδιορισμός της ταυτότητας

Σχολική Ένταξη από την οπτική των γονιών και των ειδικών

Σχολική ένταξη παιδιών

Σχολική επίδοση παιδιών

Γλώσσα επικοινωνίας με την οικογένεια

Γλώσσα επικοινωνίας με τους συμμαθητές/ με την οικογένεια

Συναναστροφές με συμμαθητές

Επαφές γονιών με εκπαιδευτικούς

2. Η μετακίνηση των πληθυσμών ως κοινωνικό φαινόμενο

2.1 Εννοιολογική προσέγγιση των όρων *μετανάστευση και διασπορά*

Η παραγωγή συστηματικού επιστημονικού λόγου σχετικά με την μετακίνηση μικρότερων ή μεγαλύτερων πληθυσμιακών ομάδων από τον τόπο καταγωγής τους προς άλλη κατεύθυνση, έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες. Αυτή η μετακίνηση πληθυσμών που θα μπορούσε να οριστεί ως *μετανάστευση*, καθώς και το πλήθος των συνεπειών που αυτή συνεπάγεται, προκύπτουν ως αποτέλεσμα μιας αλυσίδας παραγόντων, όπως, της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, του ανοίγματος των συνόρων, της ελευθερίας μετακινήσεως, της βιομηχανικής ανάπτυξης -αν και η μετανάστευση δεν αντιμετωπίζεται πια ως κρίση ή ως αποτέλεσμα αποκλειστικά της βιομηχανικής περιόδου (Lucassen 1997, 9)-, και άλλων κοινωνικών εξελίξεων. Η μετακίνησή των ομάδων αυτών από τον τόπο προέλευσης, στον τόπο εγκατάστασης γύρω από παροικίες και *διασπορικές* κοινότητες, διαφοροποιώντας τον εαυτό τους από το εθνικό σύνολο της χώρας υποδοχής, και η διαδικασία επιστροφής, *παλιννόστησης*, στην γενέτειρα χώρα, είναι θέματα που απασχολούν την σύγχρονη επιστημονική σκέψη και την παρούσα εργασία.

Μετανάστευση

Οι όροι που αναφέρθηκαν παραπάνω καλύπτουν ένα ευρύ εννοιολογικό φάσμα, με ποικίλες οριοθετήσεις και προσεγγίσεις, γι' αυτό και κρίνεται απαραίτητο να ερμηνεύονται σε κάθε περίπτωση, βάσει των εκάστοτε κοινωνικών συνθηκών που τις παρήγαγαν και των ομάδων που συμμετείχαν. Η διαφοροποίηση της μεταναστευτικής κίνησης, από την μετεγκατάσταση ή την εκτόπιση ορίζεται βάση κριτηρίων όπως τα κίνητρα και η διανυόμενη γεωγραφική απόσταση. Στις στατιστικές μελέτες απαραίτητο κρίνεται το πέρασμα εθνικών συνόρων προκειμένου μια μετακίνηση να χαρακτηριστεί ως εξωτερική μετανάστευση (Clark 1986, 12). Εξετάζοντας το φαινόμενο αυτό, σύγχρονες κοινωνιολογικές, ιστορικές και οικονομικές προσεγγίσεις, οδηγούνται σε ερμηνείες μέσω της υιοθέτησης των συνισταμένων «απόθησης» και «έλξης» (push and pull) και της στενής σχέσης αλληλεξάρτησης τους. Η μετανάστευση δεν περιορίζεται στην εσωτερική ανάγκη ή την ελεύθερη επιλογή, αλλά στο συνδυασμό παραγόντων¹⁵ απόθησης και έλξης των μεταναστών, από μια χώρα (αποστολής) προς μια άλλη (υποδοχής) (Green 2004, 116-120 & Castles-Miller 1993, 19), ενώ παράλληλα αποτελεί μια διαδικασία που συνεπάγεται τη μηχανική ή τεχνική ανανέωση και φθορά του πληθυσμού (Τσαούσης 1991, 238). Βέβαια, η μετανάστευση δεν θα μπορούσε να προσεγγιστεί μόνο μέσα από το πρίσμα της σχέσης αλλαγής τόπου, εργασίας και κατοικίας, αν και η μετακίνηση του εργατικού κυρίως δυναμικού μιας χώρας, αποτελεί το πιο συχνό ίσως παράδειγμα της σύγχρονης μετανάστευσης, όταν η μετακίνηση εργατικού δυναμικού λαμβάνει τη μορφή μαζικής φυγής (Κασιμάτη 1984, 9-10), μια διαδρομή που διαγράφεται σε παρελθοντικό χρόνο και περιγράφεται-ερμηνεύεται εκ' των υστέρων, όπως και κάθε ιστορικό φαινόμενο (Green 2004, 17). Σημαντικές παράμετροι εντούτοις, αποτελούν, τα ίδια τα άτομα που μετέχουν σε μια τέτοια διαδικασία, οι κοινωνικές δομές στις χώρες αποστολής και υποδοχής, οι ομάδες στις οποίες ανήκουν και αυτές με τις οποίες αλληλεπιδρούν (Κοιλιάρη 1997, 8-9). Για το λόγο αυτό αναδύεται μια δυσκολία ως προς τον χαρακτηρισμό της φύσης της μεταναστευτικής διαδικασίας, βάσει δηλαδή ποιών κριτηρίων η διαδικασία αυτή λαμβάνει τη μορφή εκούσιας ή ακούσιας μετακίνησης. Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας η εννοιολογική προσέγγιση του μεταναστευτικού φαινομένου που υιοθετείται το ορίζει ως «(...)διαδικασία εκούσιας ή αναγκαστικής

¹⁵ Οικονομικές –κοινωνικές συνθήκες, εργασιακές προοπτικές, δυνατότητες εκπαίδευσης

μετακίνησης πληθυσμών από ένα τόπο (προέλευσης/ αποστολής, σ' έναν άλλο υποδοχής/ διαμονής με στόχο την προσωρινή ή μόνιμη εγκατάσταση σε αυτόν» (Δαμανάκης 2007, 41).

Διασπορά

Στο πέραςμα του 21^{ου} αιώνα και θεωρώντας ως δεδομένο ότι οι μαζικές μεταναστευτικές εκροές από την Ελλάδα προς άλλες χώρες ολοκληρώθηκαν την περίοδο του 1973, δεν κρίνεται σκόπιμο να γίνεται λόγος πια για μεταναστευτικά ρεύματα Ελλήνων, αλλά για ελληνική διασπορά ως αποτέλεσμα της μετανάστευσης.

Η δυναμική παρουσία των απόδημων Ελλήνων, προκύπτει από τα δεδομένα των απογραφών, τις εκτιμήσεις των προξενικών αρχών και των ομογενειακών φορέων, με αριθμούς που κυμαίνονται από 2.700.000 έως και 4.500.000 (Χασιώτης 1993, 168).

Ο σύγχρονος επιστημονικός λόγος προκειμένου να προσεγγίσει την έννοια του φαινομένου με σαφήνεια, έχει οδηγηθεί στην διαμόρφωση συγκεκριμένων μορφών διασποράς με αντίστοιχα κατά περίπτωση χαρακτηριστικά. Η κατηγοριοποίηση κατά τον Cohen ακολουθεί την εξής ανάλυση: διασπορά α) λόγω διωγμού, β) εργατική, γ) αποικιακή, δ) εμπορική και ε) πολιτιστική (Cohen 2003, 311-315). Η εμφάνιση του όρου Ελληνική *διασπορά* εντοπίζεται την περίοδο λίγο πριν την Άλωση καλούμενη ως *ιστορική διασπορά*¹⁶, αναφερόμενη στον πληθυσμό που κατέφυγε μετά την κατάρρευση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας στη Δύση και συνεχίζει να απασχολεί την επιστημονική κοινότητα μέχρι και τον 20^ο αιώνα, ως *μεταναστευτική διασπορά* πια¹⁷ (Clogg 2004, 24-59). Ο ακούσιος, ή εκούσιος χαρακτήρας της μεταναστευτικής κίνησης, ο οποίος συνεπάγεται κάθε μια από τις παραπάνω κατηγοριοποιήσεις, καθώς και η αποικιοκρατική, ή μεταναστευτική φύση της, αποτελούν συνισταμένες που προσδιορίζουν ως ένα βαθμό την έννοια της διασποράς (Δαμανάκης 2007, 42-49). Όσον αφορά στη ιστορική διασπορά, σπέρματά της εντοπίζονται κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ακόμα, όπου, υπό την έννοια του νοητού χώρου στο οποίο ανήκει στο ελληνικό έθνος εμφανίζονται περιοχές έξω από τα φαντασιακά αυτά όρια (Κωσταντινίδης 2003, 45-46). Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1830), ο προσδιορισμός της διασποράς σε σχέση με το εθνικό κέντρο γίνεται περισσότερο σαφής. Σύγχρονες προσεγγίσεις περιγράφουν τον όρο της διασποράς ως το τμήμα εκείνο μιας εθνοτικής ομάδας, το οποίο ζει όντας διασκορπισμένο και μη αυτόνομο, ως μειονότητα σε ξένο γεωγραφικό χώρο από αυτόν της πατρίδας του, χωρίς να διατηρεί απαραίτητα ισχυρούς δεσμούς με το εθνικό κέντρο και αντιμετωπίζει προβλήματα αυτοπροσδιορισμού στο πλαίσιο μιας διαδικασίας κοινωνικοποίησης, διαμόρφωσης ταυτότητας και αλληλεπίδρασης πολιτισμών (Δαμανάκης 1997, 30)¹⁸. Στις περιπτώσεις που διατηρούνται ισχυρά τα δίκτυα επικοινωνίας με τον τόπο προέλευσης στόχο αποτελεί η συντήρηση των στοιχείων εκείνων που συνθέτουν την εθνική του ταυτότητα (Κοτζιάς 1998, 16-19) υπό την προϋπόθεση ότι διαμορφώνεται σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο *συνείδηση κοινότητας* (Γκότοβος 2003, 57), λόγω κοινής γεωγραφικής και εθνικής προέλευσης, χαρακτηριστικά τα οποία συνθέτουν την ιδιαιτερότητα τους έναντι του κοινωνικού περιγύρου (Χασιώτης 1993, 19). Ταυτόχρονα υποδηλώνεται και μια

¹⁶ χρονολογείται από την πτώση της Κων/πόλης έως τη δημιουργία του ελληνικού κράτους 1830 (Δαμανάκης 27, στο Ιστορία της νεοελληνικής διασποράς: έρευνα και διδασκαλία 2003)

¹⁷ Η ιστορική διασπορά χρονολογείται από τον 19^ο αιώνα μέχρι το 1970 και σήμερα (Δαμανάκης 2007, 48). Οι κυριότερες διαστάσεις διαφοροποίησης μεταξύ ιστορικής και μεταναστευτικής διασποράς είναι: η ιστορική συγκυρία, μετακίνησης και εγκατάστασης, τα αίτια μετακίνησης, οι στόχοι μετακίνησης, το καθεστώς και η οργάνωση στις χώρες διαμονής, η σχέση με το εθνικό κέντρο, η ιστορική συλλογική μνήμη, η διαμόρφωση ταυτότητας (Δαμανάκης 2007, 49)

¹⁸ Στους Έλληνες της διασποράς δεν ανήκουν οι Κύπριοι αφού ζουν σε αυτόνομο κράτος

συγκεκριμένη αντιμετώπιση και συμπεριφορά εκ' μέρους φυσικών και μη προσώπων, σε θέματα κοινωνικής και νομικής φύσεως (Παπαστυλιανού 2005, 22-23).

Σύμφωνα με τον Cohen για όλες τις εθνικές διασπορές είτε αναφερόμαστε σε εμπορική όπως των Κινέζων, σε αποικιοκρατική όπως των Ινδών, ή των Εβραίων λόγω διωγμών, ισχύουν τα ίδια χαρακτηριστικά, του διασκορπισμού, της αναζήτησης εργασίας, της συλλογικής μνήμης, της εξιδανίκευσης της πατρίδας, του κινήματος επιστροφής, της ισχυρής εθνοτικής ομάδας, της προβληματικής σχέσης με τη χώρα υποδοχής, της αλληλεγγύης με τους ομοεθνείς και τέλος της προσδοκίας εμπλουτιστικής ζωής (Cohen 2003, 33, 312-325). Μια διαφορετική προσέγγιση της διασποράς επιχειρείται από τον Άμστρογκ, στο έργο του Clogg, και στο οποίο ως τέτοια ορίζεται «οποιαδήποτε εθνική συλλογικότητα που δεν έχει εθνική βάση μέσα σε μια δεδομένη οργανωμένη κοινωνία, αποτελεί δηλαδή μια μικρή σχετικά μειονότητα σε όλα τα τμήματά της» και συνεχίζει κάνοντας μια διάκριση στα εξής σημεία α) κινητοποιημένη διασπορά, β) προλεταριακή¹⁹ (Clogg 2004, 30-31).

Συνοψίζοντας ο ορισμός της διασποράς στον οποίο πρόκειται να βασιστεί η παρούσα μελέτη είναι αυτός σύμφωνα με τον οποίο νοείται ως διασπορά «(...) ο γεωγραφικός διασκορπισμός εθνοτικών ομάδων οι οποίες αποκομμένες, αλλά όχι οπωσδήποτε αποξενωμένες από την ομάδα προέλευσης/ αναφοράς τους ή ον εθνικό κορμό, ζουν ως εθνικές ομάδες ή ως εθνικές μειονότητες στα πλαίσια μιας πολιτισμικά διαφορετικής κοινωνίας, κινούνται μεταξύ δύο ομάδων και μεταξύ δύο πολιτισμικών συστημάτων και ως εκ' τούτου διαμορφώνεται κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες η ταυτότητά τους» (Δαμανάκης 2007, 45)

2.2 Διαστάσεις και μορφές μετανάστευσης

Όπως ήδη αναφέρθηκε η μετανάστευση είναι ένα πολυδιάστατο αντικείμενο ανάλυσης γι' αυτό και κρίνεται σκόπιμο να εξεταστούν μια σειρά παραμέτρων. Προκειμένου να επιτευχθεί μια όσο το δυνατόν αναλυτικότερη προσέγγιση, οι μεταναστευτικές ροές έχουν ερμηνευθεί βάσει συγκεκριμένων κατηγοριοποιήσεων και δομικών ταξινομήσεων. Έτσι όσον αφορά τη μεταναστευτική διαδικασία ως φαινόμενο, μπορεί να γίνει λόγος για την γεωγραφική της διάσταση, υπό την έννοια της μετακίνησης εντός και εκτός συνόρων και όσον αφορά τα υποκείμενα που συμμετέχουν σε αυτή τη διαδικασία, τότε αυτά μπορούν να προσεγγιστούν μέσα από το πρίσμα της οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής-ταξικής, θεσμικής-διοικητικής, ιδεολογικής, βιογενετικής, εθνοτικής διάστασης, ή κάποιου συνδυασμού των παραπάνω (Δαμανάκης 1997, 24-30). Η πλειοψηφία του παραχθέντος επιστημονικού λόγου έχει στηρίξει τη θεωρία του σε κάποια από τις παραπάνω διαστάσεις, παρ' όλα αυτά, υπάρχουν κάποιες πτυχές της μεταναστευτικής διαδικασίας οι οποίες επισκιάζονται και δεν αποτελούν αντικείμενο βαθύτερης μελέτης των επιστημόνων. Οι κυριότερες τάσεις που ασκούν επίδραση στο πλαίσιο των εργασιών για την μεταναστευτική μελέτη είναι: α) αστικοποίηση – η τάση να μελετάται η μεταναστευτική ακτίνα και η διαδικασία εγκατάστασης κυρίως από εθνικές οπτικές β) επίκεντρο ο εκμοντερνισμός- η σαφής ή αναμφίβολη ιδέα ότι η βιομηχανική επανάσταση είναι η πιο σημαντική χρονική διαχωριστική γραμμή γ) Ευρω-ή ατλαντικό επίκεντρο – η σχεδόν αποκλειστική προσοχή στην διατλαντική μετανάστευση από την Ευρώπη στο Νέο Κόσμο (Lucassen 1997, 26-33)

Εξετάζοντας τις κατηγοριοποιήσεις της μεταναστευτικής ροής, η οποία στηρίζεται σε κάθε περίπτωση και σε κάποια από τις διαστάσεις που αναφέρθηκαν, διαπιστώνεται

¹⁹ Η κινητοποιημένη διασπορά αναφέρεται σε εθνικές ομάδες στο πλαίσιο των αποικιακών αυτοκρατοριών του 19^{ου} αι. που ασκούν μεγάλη επιρροή σε σχέση με τον αριθμό τους και η προλεταριακή σε περιπτώσεις όπως οι Έλληνες Γκασταρμπαϊτερ στη Γερμανία την περίοδο 1960-1970

ότι αυτές της γεωγραφικής, οικονομικής και κοινωνικής διάστασης συγκεντρώνουν το επιστημονικό ενδιαφέρον.

Στη βάση μιας διαχρονικής προσέγγισης με γεωγραφικά και ιστορικά κριτήρια, επιχειρείται ένας διαχωρισμός μεταξύ *Ενδοευρωπαϊκών* και *Υπερπόντιων* μεταναστευτικών ροών, τοποθετημένες στον χρονικό άξονα μεταξύ της *προπολεμικής* και *μεταπολεμικής* περιόδου, με αναφορά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, διαμορφώνοντας συγκεκριμένα χαρακτηριστικά σε κάθε περίπτωση. Πριν όμως αναπτυχθεί το παραπάνω σκεπτικό, σκόπιμο κρίνεται να σημειωθεί ότι η αρχική μεταναστευτική κίνηση του 19^{ου} αι. αναπτύσσεται πρώτα εσωτερικά από την αγροτική περιφέρεια προς τα αστικά κέντρα, με στόχο αφενός την δημιουργία ενός εξωαγροτικού επιπλέον στηρίγματος και αφετέρου την κοινωνική άνοδο, προσδίδοντας έναν ταξικό χαρακτήρα στην μεταναστευτική κίνηση (Τσουκαλάς 1985, 130-139). Εξετάζοντας, την *προπολεμική ενδοευρωπαϊκή* μετανάστευση θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι εμφανίζει χαρακτήρα εποχιακό και εν' μέρει αναγκαστικό προς τις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες όπως τη Γαλλία (Μουσούρου 2003, 25-28). Το μεταναστευτικό φαινόμενο του 19^{ου} αι. συνδέεται με το καθεστώς της γαιοκτησίας, από τις περιοχές με μικρή αγροτική εκμετάλλευση προς τα καπιταλιστικά κέντρα (Τσουκαλάς 1985, 104). Η *υπερπόντια* κίνηση της ίδιας περιόδου προσανατολίζεται κυρίως προς την Β.Αμερική με βασικά κίνητρα τον υπερπληθυσμό της Γηραιάς Ηπείρου και τις ανεξερεύνητες εκτάσεις της Αμερικής. Αυτή θα συνεχιστεί ως το 1921-24 οπότε θεσπίζεται και ο ποσοτικός και ποιοτικός έλεγχος των μεταναστών από μέρους της Αμερικής (Μουσούρου 2003, 28-33). Το *μεταπολεμικό* μεταναστευτικό ρεύμα συγκεντρώνεται κυρίως στον *ενδοευρωπαϊκό* χώρο λόγω αυξημένης ζήτησης εργατικού δυναμικού στις χώρες της Δ.Ευρώπης την περίοδο 1950, οι οποίες έχουν υποστεί δημογραφικό πλήγμα και μετατρέπονται σε χώρες υποδοχής μεταναστών. Αναπτύσσεται ένα παράλληλο μεταναστευτικό ρεύμα διπλής κατεύθυνσης την δεκαετία του 1970 και στην Ελλάδα εισάγοντας και εξάγοντας εργατικό δυναμικό βάση διμερών συμβάσεων, γεωγραφικής απόστασης, ιστορικών σχέσεων μεταξύ των χωρών και αλυσιδωτής μεταναστευτικής κίνησης μεταξύ των υποκειμένων. Όσον αφορά στην *υπερπόντια κίνηση*, αυτή σχετίζεται με πολιτικό και οικονομικό αναβρασμό, την κατάρρευση των ευρωπαϊκών οικονομιών που δημιουργούν κύματα προσφύγων, ενώ ως τελικός προορισμός αυτή την περίοδο εμφανίζεται η Αυστραλία. Ταυτόχρονα με την κίνηση αυτή βρίσκονται σε εξέλιξη ρεύματα εισροών από υπερπόντιες χώρες προς την Ελλάδα. (Μουσούρου 2003, 34-43).

Θέτοντας το χρόνο ως μια ακόμα παράμετρο των κατηγοριών της μετανάστευσης, τότε θα μπορούσε να γίνει λόγος για *προσωρινή*²⁰, στην περίπτωση παλιννόστησης στη χώρα προέλευσης ή μετακίνησης σε δεύτερη χώρα υποδοχής, και *μόνιμης* στην περίπτωση παραμονής στην χώρα υποδοχής εφόσον οι στόχοι έχουν επιτευχθεί (Κοιλιάρη 1997, 11). Η μεταβολή της προσωρινής εγκατάστασης ενός μετανάστη σε μόνιμης, συνιστά φαινόμενο που συναντάται με σχετική συχνότητα, οφειλόμενο κυρίως στη μεταναστευτική πολιτική της χώρας υποδοχής για τους οικονομικούς μετανάστες και στη δυνατότητα οικογενειακής συνένωσης.

Η διάκριση της *αυτόβουλης ή υποχρεωτικής* μετανάστευσης, αποτελεί έναν ακόμα στόχο μελέτης, σε συνάρτηση με τις περιπτώσεις *ομαδικών* και όχι των *ατομικών* εκροών, οπότε και ενισχύονται οι πιθανότητες κάποια από τα μέλη της κίνησης αυτής να ακολουθούν ως αποτέλεσμα ακούσιας επιλογής²¹. Ποιοι όμως είναι οι παράγοντες που πιστοποιούν και διακρίνουν την υποχρεωτική για λόγους ανωτέρας βίας μετανάστευση, από εκείνη της εκούσιας επιλογής, είτε πρόκειται για ομάδες, είτε για άτομα; Ακόμα και

²⁰ Στην κατηγορία της προσωρινής μετανάστευσης συγκαταλέγονται εκτός από τους οικονομικούς μετανάστες, οι φοιτητές, οι εποχιακού χαρακτήρα εργαζόμενοι και οι τουρίστες (Salt 1996, 448-449)

²¹ Όπως π.χ τα ανήλικα τέκνα ή οι ηλικιωμένοι, ως μέλη οικογενειών που επιλέγουν την μετανάστευση

η μετανάστευση για οικονομικούς λόγους δεν θα μπορούσε να υποκρύπτει εξαναγκασμό, εφόσον το οικονομικό σύστημα μιας χώρας δεν μπορεί να καλύψει τις ανάγκες των πολιτών του; (Κοιλιάρη 1997, 11).

2.3 Αιτίες και συνέπειες της μετανάστευσης

Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί σχετικά με το φαινόμενο της μετανάστευσης, πρέπει να εξεταστεί στη βάση των σύγχρονων τους κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συνθηκών, οι οποίες ισχύουν τόσο στη χώρα υποδοχής, όσο και στη χώρα αποστολής (push and pull). Αναζητώντας τις αρχικές αιτίες της μετακίνησης πληθυσμών της πρώτης μεταναστευτικής περιόδου, όπως αυτές οριοθετήθηκαν από τον Χασιώτη, τότε τα αίτια κινούνται στον άξονα των εσωτερικών αλλαγών στο γεωκτησιακό καθεστώς και στο κλίμα ανασφάλειας, τις οικονομικές και πολιτικές αδυναμίες και την εκβιομηχάνιση με την παράλληλη ανασυγκρότηση των μεταπολεμικών οικονομικών και κοινωνικών δομικών στοιχείων, που ισχύουν για τη δεύτερη και τρίτη περίοδο αντίστοιχα.

Συνοψίζοντας τα στοιχεία που δίνουν οι σύγχρονες μελέτες για την έντονη μεταναστευτική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες, πρόκειται να επιχειρηθεί μια συγκεντρωτική παράθεση των κυρίαρχων αιτιολογήσεων. Από τους βασικότερους παράγοντες που συμβάλουν στην μεταναστευτική κίνηση είναι η οικονομική κατάσταση του μετανάστη. Οι προοπτικές βελτίωσης της οικονομικής του θέσης και του βιοτικού του επιπέδου, η εύρεση εργασίας, έστω και προσωρινής²², σε συνάρτηση με την κοινωνική άνοδο που αυτή συνεπάγεται αποτελούν πρωταρχικά κίνητρα. Το πολιτικό καθεστώς, οι ταξικές αποκλίσεις, οι αναταραχές και οι συγκρούσεις, διαμορφώνουν ένα κλίμα ανασφάλειας, φόβου και στασιμότητας της οικονομικής και κοινωνικής ανέλιξης, γεγονός που ωθεί μέρος του πληθυσμού σε ακούσια συχνά εγκατάλειψη του τόπου διαμονής προκειμένου να διασφαλιστεί σε ειδικές περιπτώσεις, ακόμα και η σωματική ακεραιότητα. Ανάμεσα σε ένα πλήθος άλλων αιτιών, συγκαταλέγονται ως κριτήρια επιλογής προορισμού αφενός, η γεωγραφική εγγύτητα²³ και η γλωσσική συγγένεια της χώρας προορισμού, και αφετέρου, η ελευθερία διακίνησης και η ευκολία μετακίνησης, η φιλελευθεροποίηση των οικονομικών και κοινωνικών συστημάτων, ακόμα συναισθηματικοί παράγοντες στην περίπτωση των ομογενών, θέμα το οποίο θα μας απασχολήσει αργότερα.

Όσον αφορά στη δεύτερη παράμετρο η οποία σχετίζεται με τη μεταναστευτική κίνηση, και αναδεικνύει τις συνέπειες μιας τέτοιας διαδικασίας σε ατομικό (μικροεπίπεδο) και κοινωνικό επίπεδο (μακροεπίπεδο), εξετάζεται μέσα από προσέγγιση των επιπτώσεων, θετικών και αρνητικών, στο άτομο, στη χώρα αποστολής αρχικά και στη χώρα υποδοχής εντέλει.

Στο μικροεπίπεδο του ατόμου οι συνέπειες δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι συγκλίνουν προς μια θετική ή αρνητική κατεύθυνση. Η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης μέσω της επαγγελματικής αποκατάστασης του μετανάστη, αποτελούν μια προσδοκία που ως επί το πλείστον δεν μένει ανεκπλήρωτη, δεν λείπουν όμως και οι περιπτώσεις εργασιακής εκμετάλλευσης των μεταναστών και παρανομίας, λόγω της υπερπροσφοράς και της ασυδοσίας της εργοδοσίας. Παράλληλα στις περιπτώσεις της νόμιμης παραμονής και εργασίας δύναται η δυνατότητα κοινωνικής ασφάλισης, εξειδίκευσης του ιδίου και μόρφωσης των τέκνων και κοινωνικής ανέλιξης. Η πολιτισμική αλληλεπίδραση που προκύπτει από τη συνάντηση του μετανάστη με τον

²² Η Ελλάδα βρίσκεται στην τρίτη θέση μετά την Ισπανία και την Πορτογαλία, στην προσωρινή εργασία (Πετρινιώτη 1993, 74)

²³ Στην περίπτωση της γεωγραφικής εγγύτητας αναπτύσσεται το φαινόμενο της «κυκλικής μετανάστευσης» εννοώντας την διαρκή μετακίνηση μεταξύ των δυο χωρών κυρίως για εμπορικούς λόγους (Καβουνίδη, 41)

κυρίαρχο πολιτισμό της χώρας υποδοχής, μπορεί υπό συνθήκες, να οδηγήσει σε δημιουργικά και για τις δύο πλευρές αποτελέσματα. Βέβαια μια μετακίνηση σε επίπεδο υπέρβασης συνόρων δεν τελείται χωρίς προσωπικό κόστος. Αυτό που οι επιστήμη της ψυχολογίας ονομάζει «πολιτισμικό σοκ», η άγνοια της κυρίαρχης γλώσσας και η οικογενειακή αποδόμηση²⁴, η δυσκολία εύρεσης αντίστοιχου επαγγελματικού αντικειμένου με αυτό της χώρας προέλευσης, είτε λόγω διαφορών στην οικονομική και κοινωνική δομή της χώρας, είτε λόγω δυσκολίας αναγνώρισης των τίτλων σπουδών, καθώς επίσης και η δυσκολία ένταξης των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής, συνιστούν κάποιες από τις αρνητικές επιπτώσεις της μετανάστευσης σε ατομικό επίπεδο. Επιπλέον στην ίδια κατηγορία κρίνεται σκόπιμο να προστεθεί η καταπάτηση τέλεσης των θρησκευτικών δικαιωμάτων, συχνά λόγω απουσίας κατάλληλων υποδομών, αλλά και ο αποκλεισμός των μεταναστών από τη συμμετοχή στην πολιτική ζωή της χώρας υποδοχής, με τη στέρηση του δικαιώματος ψήφου, ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς της χώρας.

Όσον αφορά στο μακροεπίπεδο των χωρών αποστολής και υποδοχής, οι συνέπειες μπορούν να τοποθετηθούν σε κοινούς άξονες με αλληλοεξαρτώμενες και συχνά αντίστροφες για την καθεμία επιπτώσεις. Αναλύοντας το παραπάνω σκεπτικό οι επιδράσεις λόγω των πληθυσμιακών μετακινήσεων συνοψίζονται ως εξής:

- α) Δημογραφικές
- β) Οικονομικές
- γ) Κοινωνικές- πολιτικές

Για τη χώρα υποδοχής, οι δημογραφικές επιδράσεις λειτουργούν στη βάση της πληθυσμιακής αύξησης και ανανέωσης, ενώ αντίστροφα για την χώρα αποστολής υπάρχει έντονο το στοιχείο της πληθυσμιακής συρρίκνωσης, με την παράλληλη δημογραφική γήρανση καθώς ο μεταναστευτικός πληθυσμός συνιστάται από νέους παραγωγικής ηλικίας, με μια υπεροχή ως προς το ανδρικό φύλο, διαμορφώνοντας έτσι και μια ανισορροπία ως προς την εκπροσώπηση των δύο φύλων.

Οι οικονομικές συνέπειες που αφορούν την χώρα υποδοχής περιγράφονται με την έντονη παρουσία εργατικού δυναμικού, φτάνοντας στα όρια της υπερπροσφοράς. Το γεγονός αυτό ζημιώνει το μισθολογικό αντίκρισμα της εργασίας των μεταναστών και διαμορφώνει ευνοϊκότερες συνθήκες για ενίσχυση της ανεργίας, κυρίως στις αστικές περιοχές όπου υπάρχει η τάση συγκέντρωσης των μεταναστών. Το φαινόμενο της ανεργίας, συχνά ισορροπεί με την παλιννόστηση τους στη χώρα προέλευσης. Στην περίπτωση της χώρας αποστολής, η μετανάστευση ατόμων παραγωγικής ηλικίας, παρά την οικονομική ενδυνάμωση που προκαλείται μέσω αποστολής εμβασμάτων, οδηγεί στη σταδιακή ερήμωση κυρίως της υπαίθρου, στην έλλειψη εργατικού δυναμικού για την κάλυψη των παραγωγικών αναγκών, και επιπροσθέτως τόσο στην οικονομική στασιμότητα, όσο όμως και μείωση της ανεργίας.

Όσον αφορά στις κοινωνικό –πολιτικές επιπτώσεις και στις δύο περιπτώσεις δεν θα χαρακτηρίζονταν ευνοϊκές, μια και η μοναδική ίσως περίπτωση θετικών αποτελεσμάτων επικεντρώνεται στο κοινωνικό σύστημα ασφάλισης της χώρας υποδοχής, σε αντιδιαστολή με την εξασθένηση του αντίστοιχου της χώρας υποδοχής. Η κοινωνική ένταξη των μεταναστών αποτελεί ένα από τα μελανότερα ίσως σημεία των περισσότερων χωρών υποδοχής. Η έλλειψη συγκεκριμένης μεταναστευτικής πολιτικής με τα κατάλληλα μέτρα για προσαρμογή και δομική αλλαγή του συστήματος, το οποίο καλείται να εντάξει στους κόλπους του νέες πληθυσμιακές ομάδες, έχει ως συνέπεια την γκετοποίηση των ομάδων αυτών, λόγω περιθωριοποίησης τους από την κυρίαρχη ομάδα, είτε μέσω της

²⁴ κατά τη διαδικασία της μετανάστευσης, ως επί το πλείστον προηγείται ένα μέλος της οικογένειας και τα υπόλοιπα ακολουθούν μετά την εγκατάσταση του πρώτου.

απουσίας κοινωνικής κινητικότητας, είτε μέσω της ανεπιτυχούς σχολικής ένταξης των παιδιών τους. Εμφανίζονται έτσι φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας με αφορμή πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις, οι οποίες συχνά οφείλονται στην νέα κοινωνική διαστρωμάτωση που προκύπτει με τη δημιουργία μιας νέας κοινωνικής τάξης, αυτής που η Κασιμάτη ονομάζει αναφερόμενη στους μετανάστες της Δ.Γερμανίας, ως «υποπρολεταριάτο», διασπώντας έτσι την εργατική τάξη ανάμεσα στους ντόπιους και ξένους εργάτες, διαφορετικών συμφερόντων. Για την χώρα αποστολής οι κοινωνικοπολιτικές επιπτώσεις επικεντρώνονται κυρίως στη φάση της παλιννόστησης, καθώς δημιουργούνται προβλήματα λόγω της αστικοποίησης, της παρουσίας σημαντικού μαθητικού δυναμικού στις σχολικές μονάδες και στην εισαγωγή των κοινωνικών εντάσεων που είχαν αποφευχθεί με την μεταναστευτική εκροή. (Δαμανάκης 1993, 59-60, Καρασαββόγλου 2002, 205-2016, Κασιμάτη 1984, 34, Κασιμάτη 1992, 90, Μάρκου 1995, 17, Μουσούρου 2003, 87-121, Μπακαβός –Παπαδοπούλου 51-59, Ναξ'ακης 2002, 179-191, Ντόκος 2002, 56-68, Πετρινιώτη 1993, 91-103, Ιωακειμογλου 2001, 82-85, Χλέτσος 2002, 23-28, Ψημμένος 2001, 102, Clark 1986, 24-26, Nogle 1994, 329-330, Robolis-Xideas 1996, Φακιάλας 2001b, 67, Sassen 1995, 93, Robinson 1996, 448, Salt 1996, 24).

2.4 Η μεταναστευτική κίνηση προς την Ελλάδα

Η παρουσία ξένων υπηκόων στην ελληνική επικράτεια τοποθετείται χρονικά στο 1821, οι οποίοι υπολογίζονται από τον Σιάμπο στους 180.000 (Γεωργογιαννης 1999, 41). Η μετατροπή όμως της Ελλάδας, από χώρα αποστολής, σε χώρα υποδοχής μεταναστών αποτελεί πλέον μια σύγχρονη πραγματικότητα την οποία δημιούργησαν οι μεταβαλλόμενες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες όπως, η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή ένωση και η κατάρρευση του κομμουνισμού στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, οι δικτατορίες και οι εσωτερικές συγκρούσεις σε χώρες της Ασίας, ο εμφύλιος πόλεμος στο Λίβανο, ο πόλεμος στο Ιράκ. Χαμηλοί δείκτες ανάπτυξης, φυσικές καταστροφές (Καστορίδας 1994, 46).

Η είσοδος μεταναστών, αλλοδαπών και ομογενών²⁵ εντοπίζεται με μεγαλύτερη ένταση στις αρχές της δεκαετίας του '90, μετά την κατάρρευση του πολιτικού καθεστώτος και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, παρά το γεγονός ότι μετανάστες από την Αφρική εμφανίζονται ως εργάτες στην Ελλάδα ήδη το 1972 (Καστορίδας 1994, 18), και ενώ ήδη από τη δεκαετία του 1970 η Ελλάδα έχει προχωρήσει στην υπογραφή διμερών συμφωνιών με χώρες κυρίως του Μαγκρέμπ, με στόχο την απόκτηση φτηνού εργατικού δυναμικού (Κασιμάτη 2003, 33). Το μεταναστευτικό ρεύμα της περιόδου του 1970 εγκαινιάζει μια νέα εποχή καταφθάνοντας στην Ελλάδα μετανάστες από διάφορα μέρη εντός και εκτός της Ευρωπαϊκής ένωσης, ταυτόχρονα με τον επαναπατρισμό Ελλήνων ομογενών (Βεργέτη 1999, 20 & Μουσούρου 1991, 183)²⁶. Εκτός από τον επαναπατρισμό των Ελλήνων από τον Πόντο και από υπερπόντιες περιοχές εγκατάστασης την δεκαετία 1980-1989 παρατηρείται μια αυξητική τάση την εισροή μεταναστών από χώρες της Ευρώπης, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους καλύπτουν τις καλύτερα αμειβόμενες θέσεις συγκριτικά με τους άλλους μετανάστες, ασχολούμενοι κυρίως με το εμπόριο και τις μεταφορές. Μεταναστευτική κίνηση προς την Ελλάδα

²⁵ Στην περίπτωση των ομογενών πρόκειται για παλιννόστηση, χαρακτηρισμός που αποδίδεται ακόμα και στους ομογενείς από την Πρώην Σοβιετική Ένωση παρόλο που ο συγκεκριμένος πληθυσμός δεν μετανάστευσε ποτέ από την Ελλάδα, επομένως ο ερχομός του σε αυτήν δεν συνιστά παλιννόστηση (Βεργέτη 1998, 45 & Βεργέτη 1999, 182)

²⁶ Το 1983 εφαρμόστηκε η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης για ελεύθερο επαναπατρισμό (Βεργέτη 1999, 36)

παρατηρείται και από υπηκόους τρίτων χωρών οι οποίοι καταλαμβάνουν τις πλέον χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας (Πετρινιώτη 1993, 50-57).

Τα ποσοτικά μεγέθη των μεταναστευτικών εισροών είναι δύσκολο να υπολογιστούν με ακρίβεια λόγω της έκτασης του φαινομένου της λαθρομετανάστευσης. Παρόλα αυτά σύγχρονες, επίσημες πηγές πληροφόρησης αποτελούν οι απογραφές ανά δεκαετία, τα στοιχεία που χορηγούν οι διοικητικές υπηρεσίες με βασικό κριτήριο τις άδειες παραμονής και εργασίας, και ανεπίσημες πηγές όπως οι διάφορες κοινότητες μεταναστών, ο τύπος κ.λπ. Τα στοιχεία που παρουσιάζει η απογραφή του 2001 αναφέρουν ότι η παρουσία των μεταναστών στην Ελλάδα φτάνει τα 800.000 άτομα (Μπακαβός 2003, 69), ενώ σύμφωνα με την τελική έκθεση του Μεσογειακού Παρατηρητηρίου Μετανάστευσης ως το 2004 ο αριθμός των αλλοδαπών στην Ελλάδα έφτανε τις 950.000.

2.5 Μεταναστευτικές περίοδοι και οι ιστορικοί προορισμοί των Ελλήνων μεταναστών

Η διαχρονική πορεία του μεταναστευτικού φαινομένου αποτελεί ένα αναπόσπαστο μέρος στην ιστορία της ανθρωπότητας, τοποθετώντας τις ρίζες του στους μυθικούς χρόνους, στην εποχή της αποικιοκρατίας και της δουλείας. Οι πρώτες μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών κάνουν την εμφάνισή τους τον 16^ο αιώνα με τις επιστημονικές εξελίξεις στο χώρο της χαρτογραφίας και της ναυσιπλοΐας, γεγονότα που καθιστούν την υπερωκεάνια μετακίνηση πιο ορατή (Papastergiadis 2000, 25-30).

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία της ΕΣΥΕ υπολογίζεται ότι κατά την περίοδο 1821-1977, περίπου 1.800.000 Έλληνες εγκατέλειψαν την γενέτειρά τους με κατεύθυνση κάποια άλλη χώρα (Κασιμάτη 1984, 15). Η πλειοψηφία των επιστημόνων που μελετούν το φαινόμενο της ελληνικής μετανάστευσης μπορούν να διακρίνουν τρεις κυρίως μεταναστευτικές περιόδους κατά τις οποίες σημειώνεται εντονότερα κύμα εκροής από τον ελληνικό χώρο με διαφορετικό κάθε φορά προορισμό.

Η πρώτη τοποθετείται χρονικά κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας από τα τέλη 14^{ου} αι. ως τη δημιουργία του ελληνικού κράτους (1830) με χαρακτήρα εμπορικό και κατεύθυνση την Ιταλία²⁷ και την Ευρώπη. Η κίνηση αυτή θα χαρακτηριζόταν μαζική όμως μικρότερου αριθμητικού μεγέθους συγκριτικά με τις επόμενες (Χασιώτης 1993, 35-40).

Το δεύτερο μεταναστευτικό κύμα εμφανίζεται κατά τη διάρκεια 1830-1940 με προορισμό τόσο τα αστικά κέντρα²⁸ προσδίδοντας της έναν ταξικό χαρακτήρα, όσο και τη Δ.Ευρώπη, τη Ν.Ρωσία και Υπερκαυκασία και κυριότερα την Αμερική²⁹. Στις αρχές της περιόδου η μεταναστευτική διαδικασία υφίσταται κάμψη, λόγω των νέων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που διαμορφώνονται στην περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για ισοπολιτεία και ισονομία των υπηκόων δημιουργώντας συνθήκες ανάσχεσης των μεταναστεύσεων. (Χασιώτης 1993, 35-40, 80-83), με συνέπεια το 1834 60.000 άτομα να κατευθύνονται προς την Τουρκία, κυρίως από την Πελ/νησο, τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Δ.Μακεδονία και τα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου (Τσουκαλάς 1985, 108-113). Η μετανάστευση της περιόδου αυτής στηρίζεται στην εμπορική δραστηριότητα που αναπτύσσουν οι Έλληνες, οι οποίοι και γίνονται

²⁷ Από τα τέλη του 15 ως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, εποικίστηκε κυρίως από πληθυσμό που κατοικούσε στις βενετοκρατούμενες περιοχές και είχε σχετική εξοικείωση με την Ιταλία (Γεωργογιάννης 1997, 21)

²⁸ Εσωτερική μετανάστευση (Τσουκαλάς 1985, 131-139)

²⁹ Την 25ετία 1896-1921 μετανάστευσε προς την Αμερική το 8% του ελληνικού πληθυσμού (415.000) και την περίοδο 1880-1930 μετανάστευσαν προς την Αμερικάνικη Ήπειρο 512.000 έλληνες (Χασιώτης 1993, 92-96). Την περίοδο 1890-1940 μεταναστεύουν στην Αμερική 442.365 Έλληνες (Γεωργογιάννης 1997, 25)

συμμέτοχοι στο εμπόριο σιταριού και στην ίδρυση ναυλομεσιτικών και εφοπλιστικών εταιριών (Γεωργογιάννης 1997, 24).

Η τρίτη περίοδος εκροών καταγράφεται την τριακονταετία 1940-1970, διαγράφοντας μια παράλληλη πορεία με τις υπόλοιπες μεταναστευτικές ροές από την Αθήνα, τη Μακεδονία, την Πελ/νησο και τη Θράκη³⁰, προς την Αμερική, τον Καναδά³¹ την Αυστραλία³², την Δ.Ευρώπη και κυριότερα τη Γερμανία, μια κίνηση η οποία ενισχύεται από το μεγάλο φοιτητικό δυναμικό που δέχονται οι συγκεκριμένες χώρες από την Ελλάδα³³ (Χασιώτης 1993, 35-40, 80-83 & Κασιμάτη 1984, 18). Ειδικότερα προς τη Γερμανία και τις υπόλοιπες χώρες της Δ. Ευρώπης κατευθύνεται το 60% του συνολικού μεταναστευτικού ρεύματος, ως αποτέλεσμα της αυξημένης ανάγκης για φθινό εργατικό δυναμικό³⁴ (Γεωργογιάννης 1997, 29-30). Ειδικότερα προς το Βέλγιο το εργατικό δυναμικό κλήθηκε να καλύψει της ανάγκες των ανθρακωρυχείων την περίοδο 1955-1964 (Κασιμάτη 1984, 15). Πρόκειται για «μια οργανωμένη πολιτική εισαγωγής εργατική δύναμης των οικονομικών συντελεστών των χωρών υποδοχής που συντελείται από το κράτος και την εργοδοσία» (Βεντούρα 1994, 48). Η διαφοροποίηση της περιόδου αυτής είναι ότι στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης οι μετανάστες προς τις χώρες της κοινότητας από το 1988 και εξής, δεν θεωρούνται ξένοι, αλλά *διακινούμενοι εργαζόμενοι* (Χασιώτης 1993, 35-40, 80-83). Από την άλλη πλευρά η εγκατάσταση σε υπερπόντιους προορισμούς έχει χαρακτήρα προσωρινό εμφανίζοντας μεγάλο γεωγραφικό κατακερματισμό, προς αστικές κυρίως περιοχές, διαγράφοντας ταυτόχρονα μια έντονη επαγγελματική κινητικότητα κυρίως στο μικροεμπόριο και τις υπηρεσίες, ενώ παρατηρείται επίσης μια υπεροχή του ανδρικού φύλου στη διαδικασία της μετανάστευσης (Τσουκαλάς 1985, 150-158).

2.6 Η παρουσία των Ελλήνων στην Γεωργία

Ο γεωγραφικός χώρος ο οποίος εκτείνεται, από την οροσειρά του Καυκάσου ως τη Μαύρη θάλασσα και από τη Ρωσία ως την Τουρκία, την Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν, αποτελεί τα φυσικά όρια του κράτους που στη σύγχρονη εποχή καλείται Γεωργία. Η σχέση της με την Ελλάδα έχει ως αφετηρία την αρχαιότητα, ενώ διαχρονικά η παρουσία του ελληνικών κοινοτήτων υπήρξε στοιχείο αδιαμφισβήτητο. Στην ιστορία της ύπαρξης της εμφανίζεται ως ένας από τους ετέρους της Υπερκαυκασίας³⁵, ενώ με κάθε ευκαιρία επιδίωκε την αυτονομία και την απόσχιση της από την ΕΣΣΔ. Η εθνική της σύνθεση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μωσαϊκό πολιτισμών, καθώς ένα πλήθος άλλων εθνοτήτων ζουν στα όρια της, μιλώντας τη δική τους διάλεκτο³⁶, ανάμεσα τους εκτός των Ελλήνων εμφανίζονται Ουκρανοί, Κούρδοι, Ρώσοι, Οσέτιοι, Αμπχάζιοι. Οι δύο τελευταίες περιπτώσεις εθνοτήτων, αντιστοιχούν σε κατοίκους των δύο από τις τρεις αυτόνομες δημοκρατίες εντός των συνόρων της Γεωργίας. Η Αμπχαζία, η Αζαρία και η Ν.Οσετία έχουν αποτελέσει στο παρελθόν σημείο αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων. Το 1992 η Γεωργία ενεπλάκη σε εμφύλια σύγκρουση λόγω της επέμβαση της στην

³⁰ Για τα ποσοστά εκπροσώπησης των γεωγραφικών διαμερισμάτων βλ. Κασιμάτη 1984, 19-22

³¹ Το ποσοστό που μεταναστεύει προς τον Καναδά φτάνει το 20% (Γεωργογιάννης 1997, 29)

³² Το 1921 ο αριθμός των Ελλήνων στην Αυστραλία φτάνει τους 4.000 και ως το β' Παγκόσμιο Πόλεμο τις 15.000 (Χασιώτης 1993, 121)

³³ Την περίοδο 1964-1966 οι Έλληνες φοιτητές στη Ομοσπονδιακή Γερμανία έφταναν τους 5.204 και στην Αμερική τους 1.979 ενώ ο συνολικός αριθμός των σπουδαστών του εξωτερικού έφτασε το 1982 τους 44.465 (Χασιώτης 1993, 142)

³⁴ Κυρίως από την Β.Ελλάδα και την Μακεδονία (Γεωργογιάννης 1997, 30)

³⁵ Οι δύο άλλοι εταίροι είναι το Αζερμπαϊτζάν και Αρμενία

³⁶ Παράδειγμα οι Τουρκόφωνοι Έλληνες της περιοχής της Τσάλκας

Αμπχαζία, χωρίς το θέμα να λυθεί οριστικά, ένα πρόβλημα που αναδείχθηκε άλλη μια φορά με την σύγκρουση των Γεωργιανών, Οσέτιων και Ρώσων, τον Αύγουστο του 2008.

2.6.1 Η παρουσία των Ελλήνων στη Γεωργία από τον 6^ο έως το 19^ο αιώνα.

Οι σχέσεις της Γεωργίας με το ελληνικό στοιχείο τοποθετούνται χρονικά στους Μυθικούς χρόνους με την αργοναυτική εκστρατεία, ενώ μαζικές μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών προς τον Πόντο και τη Γεωργία κάνουν την εμφάνισή τους από την Αλεξανδρινή ακόμα εποχή (Κοτσιώνης 1999, 267). Οι ομαδικές εγκαταστάσεις των Ελλήνων στις περιοχές του Εύξεινου Πόντου, του Καυκάσου, της Ρωσίας και της Γεωργίας εμφανίζονται κατά τους Βυζαντινούς χρόνους³⁷, ιδρύοντας σημαντικές πόλεις μέχρι και τον 6^ο αιώνα όπως τη Μίλητο, το Παντικάπαιον, τη Φαναγόρια. Η πορεία αυτή πρόκειται να συνεχιστεί και σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας.

Μετά την Άλωση της Κων/πόλης (1453), οπότε και τίθεται η αφετηρία της νεοελληνικής διασποράς, αρχίζουν και οι πρώτες μεταναστεύσεις προς την ομόδοξη Ρωσία λόγω του τουρκικού εθνικισμού, ενώ επόμενη μεταναστευτική κίνηση εμφανίζεται το 1490 με τους Έλληνες της Μικράς Ασίας να κατευθύνονται προς την Γεωργία μέχρι και το 18^ο αιώνα όπου και συναντάμε Έλληνες σε διάφορες πόλεις της περιοχής³⁸. Την ίδια περίοδο προσκαλείται και ο Μιχαήλ Στεφάνου στην Τιφλίδα προκειμένου να ανοίξει το πρώτο τυπογραφείο. (Φωτιάδης 1993, 22-26). Η σημασία της κίνησης αυτής ερμηνεύεται από την θέση που κατείχαν οι Έλληνες στη Γεωργία οι οποίοι αποκαλούνται *Περζενεσβίλι*, που αποδίδεται ως γιος σοφού (Παναγιωτίδης 1919, 5-6), καθώς σύμφωνα με τον Βαλαβάνη «(...) οι φυγάδες Έλληνες Πόντιοι εισήγον τον πολιτισμόν, επεδίδοντο εις την καλλιέργειαν της γης και εις την εμπορίαν, εξημερουν, εδιδασκον τέχνας και επιστήμας» (Βαλαβάνης 1995, 11)

Το πρώτο μεγάλο κύμα εξόδου θα πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια του Α' Ρωσοτουρκικού Πολέμου 1768-1774, εξ' αιτίας του φόβου των συνεπειών των επιχειρήσεων στον ελληνικό χώρο. Εντωμεταξύ έχει ήδη προηγηθεί ένα σχέδιο εποικιστικής πολιτικής το οποίο προωθείται από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου και ως την Αικατερίνη Β', που στόχο έχει την πληθυσμιακή ενίσχυση των περιοχών με έντονο μουσουλμανικό στοιχείο, από εκχριστιανισμένους πληθυσμούς αφενός και την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη αφετέρου, προσφέροντας με αυτοκρατορικά διατάγματα προνόμια στους Έλληνες μετοίκους και άλλους γνωστούς για την παραγωγικότητά τους λαούς, όπως στους Εβραίους και τους Αρμένιους (Χασιώτης 1997, 55-60). Οι μετοικεσίες αυτές αφορούν εποχιακούς κυρίως εργάτες και μεταλλοτεχνίτες, οι οποίοι μέσω της Θεοδοσιούπολης και της Αργυρούπολης θα φτάσουν στην αυτόνομη έως τότε Γεωργία με απώτερο στόχο την επαναλειτουργία των χρυσωρυχείων της Αχτάλα³⁹, αλλά και της πληθυσμιακής ενίσχυσης με το χριστιανικό στοιχείο (Χασιώτης 1997, 75-85). Οι μετοικεσίες των Ελλήνων του Πόντου τη δεκαετία του 1820, λόγω των γεγονότων πριν τη Μικρασιατική καταστροφή και των επόμενων 50 ετών θα οδηγήσουν στην δημιουργία δεκάδων χωριών στη Γεωργία στην περιοχή της Τσάλκας⁴⁰ (Χασιώτης 1997, 47-58).

Ευνοϊκότερο κλίμα διαμορφώνεται για τους Έλληνες από το 1801, όταν η Γεωργία ενώνεται με τη Ρωσία, καθώς το 1810 συγκροτείται στην Τιφλίδα επιτροπή με πρωτοβουλία της Κυβέρνησης και στόχο την ασφαλή μετακίνηση των χριστιανικών

³⁷ Και κατά την διάρκεια του 6^{ου} αιώνα εμφανίζονται 60 ελληνικές αποικίες στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου..

³⁸ Γόρη, Τιφλίδα, Αλεξανδρούπολη (Καυκάσου), Πότι, Κουταΐδα

³⁹ Το 1762, 800 οικογένειες Ελλήνων φτάνουν στην Αχτάλα (Φωτιάδης 2003, 26)

⁴⁰ 43 χωριά την Τσάλκα το 1821 (Ζαπάνης 1989, 21)

πληθυσμών του Πόντου στον Κάυκασο (Φωτιάδης 1993, 26-27). Με τον τρόπο αυτό συνεχίζεται το καθεστώς του εποικισμού στηριζόμενο σε αυτοκρατορικές αποφάσεις μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ οι μετακινήσεις παίρνουν μεγαλύτερες διαστάσεις μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828-1829⁴¹. Οι περιοχές του Καυκάσου θα ενισχυθούν από πληθυσμούς προερχόμενους από την περιοχή του Πόντου κυρίως λόγω του φόβου των αντιποίνων από μέρους των μουσουλμάνων για τη βοήθεια που παρείχαν στους Ρώσους κατά τη διάρκεια του πολέμου. Παρά τη θετική αντιμετώπιση των ελληνικών πληθυσμών την περίοδο αυτή, σύμφωνα με τον Παναγιωτίδη, οι Έλληνες της Γεωργίας έρχονται αντιμέτωποι με έντονες πιέσεις «Η Γεωργιανή δημοκρατία δια νόμου εκδοθέντος υποχρεώνει τους εν αυτή διαμένοντας Έλληνες να δεχτούν την Ιθαγένεια της επι ποινή αποστερήσεως κεκτημένων δικαιωμάτων εδάφους κλπ. Υποχρεωτική καθιερώνει την διδασκαλία της γεωργιανής γλώσσας εν τας ελληνικάς σχολαίς» (Παναγιωτίδης 1919, 13). Το 1860 παρατηρείται μια αύξηση μετοικεσιών στις περιοχές Βατούμ, Σοχούμ και Τσάλκας των οποίων οι πληθυσμοί θα αναγκαστούν να ξεριζωθούν εξ' αιτίας των συνεπειών του επόμενου ρωσοτουρκικού πολέμου το 1877-1878. η μεταναστευτική κίνηση θα σημειώσει ύφεση από τις αρχές του 1870 (Χασιώτης 1997, 85-107).

2.6.2 Η παρουσία των Ελλήνων στη Γεωργία από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως τη Σταλινική περίοδο

Από το 1914 λόγω των τουρκικών πιέσεων και διωγμών χιλιάδες Έλληνες του Καρς και της Αρμενίας κατέφυγαν στην Τιφλίδα το Βατούμ και το Κουμπάν (Αιλιανός 1921, 84). Η ανατροπή του τσαρικού καθεστώτος από τους Μπολσεβίκους το 1917 θα βρει εγκατεστημένους στη Ρωσία 700.000 Έλληνες από τους οποίους οι 58.526 ως το 1928 είχαν επιστρέψει στην Ελλάδα και αρκετοί χάθηκαν στα παράλια του Βατούμ και του Σοχούμ στην προσπάθειά τους να επιστρέψουν στην πατρίδα (Φωτιάδης 2003, 124). Το ελληνικό στοιχείο θα αντιμετωπίσει με επιφυλάξεις τη νέα πολιτική κατάσταση καθώς η πλειοψηφία ανήκε στην κατηγορία εκείνων που είχαν αποκτήσει οικονομική άνεση. Υπήρξαν βέβαια και οι περιπτώσεις Ελλήνων αγροτών που δημιούργησαν μπολσεβίκικους πυρήνες, όπως στην Τσάλκα, παρόλο που το ελληνικό στοιχείο της Γεωργίας ήταν ταγμένο με τους μενσεβίκους (Χασιώτης 1997, 85-107).

Ως συνέπεια της νέας πολιτικής κατάστασης, το καλοκαίρι του 1917 οι Έλληνες της Υπερκαυκασίας συγκρότησαν κονγκρέσο στην Τιφλίδα διεκδικώντας την ανεξαρτησία του Πόντου. Οι προσπάθειες συνεχίστηκαν μέχρι το 1920 καθώς, υπό τις πιέσεις των Μπολσεβίκων, αρκετοί αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα (Ζαπάντης 1989, 26). Σύμφωνα με την απογραφή που πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 1917 στο Πανελλήνιο Συνέδριο εν Ρωσία ελληνικού πληθυσμού στο Ταϊγάνιο εμφανίζονται 750.000 Έλληνες στη Ρωσία και 195.000 στον Αντικαύκασο (Αιλιανός 1921, 88). Το Δεκέμβριο του 1917 οι Έλληνες του Κυβερνείου του Καρς ζητούν την μετακίνησή τους από την περιοχή που κατοικούν σημειώνοντας ότι έχουν ζητήσει πολλές φορές από το νομάρχη Τιφλίδας να τους υποδείξει μέρος εγκατάστασης και εκείνος αν και υπήρχε, τους υπέδειξε τη Σιβηρία (Παναγιωτίδης 1919, 17).

⁴¹ Το 1829, 42.000 Έλληνες φεύγουν προς τη Ρωσία και ιδρύουν στην Τσάλκα 27 ελληνικά χωριά (Φωτιάδης 2003, 43) Το 1828 οι Έλληνες από τις περιοχές της Χαλδέας και Θεοδοσοπούλης εγκαθίστανται στην Τιφλίδα και ιδρύουν στην Τσάλκα 43 χωριά με πληθυσμό 50.000 για το διάστημα 1828-1864, ενώ ταυτόχρονα στην Τιφλίδα και στα Μεταλλεία Αλλάχ Βερδί το ελληνικό στοιχείο φτάνει 4.000 (Παναγιωτίδης 7 & Βαλαβάνης 11-13)

Μεγάλη μεταναστευτική κίνηση παρατηρείται το 1918 με την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από τον Ανατολικό Πόντο, με συνέπεια 85.000 Έλληνες να κατευθυνθούν προς τον Καύκασο, την Γεωργία και τη Ρωσία (Φωτιάδης 1993, 74).

Στην περιοχή του Καυκάσου το κενό που δημιουργήσε η πτώση του τσαρισμού ήρθε να καλύψει η ΟΖΑΚΟΜ (Ειδική Υπερκαυκασιάνικη Επιτροπή), διαφυλάσσοντας τα εδάφη της Γεωργίας και Αρμενίας από τον τούρκικο στρατό ως το 1918 που διαλύεται. Στην διάρκεια αυτής της περιόδου και μέχρι την υπογραφή της συνθήκης του Μούδρου (1919) δεν λείπουν οι μετακινήσεις πληθυσμών προς τη Γεωργία και κυρίως την Τιφλίδα και την Τσάλκα, ενώ ξεκινούν και οι προσπάθειες εκτίμησης της κατάστασης από μέρους της Βενιζελικής κυβέρνησης και ενώ από το 1921 η σοβιετική κυβέρνηση προωθεί το θέμα του επαναπατρισμού των Ελλήνων, η ελληνική κυβέρνηση κωλυσιεργεί λόγω του φόβου του μπολσεβικισμού. Κατά τον Κιτρόεφ, την περίοδο 1917-1922 περίπου 100.000 Έλληνες από τον Πόντο κατευθύνθηκαν προς τη Γεωργία το Βατούμ και το Σοχούμ, με αποτέλεσμα το 1919 να υποστηρίζεται ότι, ο αριθμός των εγκατεστημένων Ελλήνων στη Ρωσία φτάνει του 450-600 χιλιάδες (Κιτρόεφ 2002, 363-385). Το χρονικό διάστημα 1922-1928, ξεκινά μια αντίστροφη πορεία με κατεύθυνση αυτή τη φορά την στην Ελλάδα, 20.891 άτομα υπολογίζεται ο αριθμός των παλιννοστούντων, ενώ ο αριθμός των Ελλήνων στο Σοχούμ το 1922 υπολογίζεται 28%, αν και υπογραμμίζεται η αφερεγγυότητα των εκτιμήσεων (Χασιώτης 1997, 260-322).

Η ελληνική πλευρά έχοντας υπόψη τις δυσμενείς συνθήκες που συντρέχουν, μέσω του Υπουργείου Ελληνικής περιθάλψεως διαθέτει το 1919, 5 εκατ. δραχμές υπέρ των κινδυνεύσαντων προσφύγων της Ν.Ρωσίας –Καυκάσου- Αντικαυκάσου. Στην προοπτική δημιουργίας μεταναστευτικών κυμάτων με συνέπεια την ερήμωση του Πόντου, συγκροτούνται ειδικές επιτροπές με στόχο την συγκράτηση και πειθαρχία, ιδρύοντας 100.000 γεωργικές οργανώσεις για τους Έλληνες της Τσάλκας και του Καρς, τονώνοντας το φρόνημα, την εργατικότητα τους και αποφεύγοντας την έξοδο 10.000 Καυκasiών προς την Ελλάδα (Αιλιανός 1921, 87). Σύμφωνα με την απογραφή που πραγματοποιήθηκε από το Υπουργείο Ελληνικής Περιθάλψεως και την Ελληνική Ένωση τον Ιούλιο του 1919 το ελληνικό στοιχείο κατανέμεται στις διάφορες περιοχές ως εξής:

- 1)Βατούμ (5 χωριά): 20.000
 - 2)Τιφλίσ (πόλις και περίχωρα):5.500
 - 3)Τσάλκα (περί τα 60 χωριά): 35.000
 - 4) Πότι (πόλις και περίχωρα): 850
 - 5)Σοχούμ (40 χωριά): 45.000
 - 6)Γάγκα και Γκουνταύτα (8 χωριά): 3.500
 - 7)Σότση (το εις Γεωργίαν ανήκον τμήμα): 3.000
- Συνολικά 112.850 (Αιλιανός 1921, 90)

Η πολιτική που ακολουθεί η γεωργιανή αρχή συνίσταται στην απαγόρευση μετανάστευσης των ελληνικών πληθυσμών στις ιστορικές εστίες με αποτέλεσμα οι Έλληνες των περιοχών της Τσάλκας να ζουν μέσα σε συνθήκες εξαθλίωσης έχοντας πουλήσει τις περιουσίες τους στο όνειρο της επιστροφής (Φωτιάδης 1993,111).Στην απογραφή του 1920 αναφέρεται ως συνολικός αριθμός ελληνικού πληθυσμού στη Σοβιετική Ένωση 203.050 και η απογραφή του 1926 για την περιοχή της Υπερκαυκασίας εμφανίζει 57.935 Έλληνες, αν και διατυπώνονται αμφιβολίες σχετικά με την εγκυρότητα αυτών των μετρήσεων⁴². Για την περιοχή του Σοχούμ συγκεκριμένα το ελληνικό στοιχείο αντιπροσώπευε σύμφωνα με την απογραφή της Γεωργίας του 1922, περισσότερο από το 28% (Αγτζίδης 2001, 244) Στα επόμενα έτη πραγματοποιήθηκαν εκκαθαρίσεις των

⁴² Στις απογραφές της συγκεκριμένης περιόδου παρατηρείται μείωση του ελληνικού πληθυσμού στην Υπερκαυκασία παρ' όλο που δεν έχουν σημειωθεί μεταναστευτικές εκροές

εθνοτήτων γι' αυτό και στην απογραφή του 1939 στον κατάλογο των εθνοτήτων υπάρχει η κατηγορία, άλλοι, στην οποία ανήκουν 2.983.000 άτομα (Ζαπάντης 1989, 26-28)

2.6.3 Η παρουσία των Ελλήνων στη Γεωργία από τη Σταλινική περίοδο ως σήμερα

Μετά την αποκατάσταση των Ελληνοσοβιετικών σχέσεων το 1924 προέκυψε το θέμα των αποζημιώσεων, τόσο των δανείων που είχαν παραχωρηθεί στην Ελλάδα κατά την τσαρική περίοδο, όσο και των αποζημιώσεων των περιουσιών των ελληνικών πληθυσμών οι οποίες είχαν εθνικοποιηθεί. Παρά τις διαπραγματεύσεις καμιά από τις δυο πλευρές δεν φαίνονταν διατεθειμένη να υποχωρήσει, για το λόγο αυτό το 1928 ιδρύθηκε από τους Έλληνες, που είχαν περιουσιακά στοιχεία στη Ρωσία, το «Σωματείο των εκ Ρωσσίας Ελλήνων δικαιούχων» με στόχο την απογραφή των περιουσιών. Έπειτα από ενέργειες του σωματείου, το Υπουργείο Εξωτερικών ενέκρινε τη διαδικασία αυτή και συστάθηκαν αρμόδιες επιτροπές. Το ύψος της αποζημίωσης έφτασε τα 25.470.000 λίρες από τις οποίες οι 1.000.000 αφορούσαν την περιοχή της Τιφλίδας. Η προσπάθεια αυτή ναυάγησε με το τέλος της διακυβέρνησης του Βενιζέλου το 1932 (Ζαπάντης 1989, 254-261).

Αν και οι μαζικές εκκαθαρίσεις πληθυσμών είχαν ξεκινήσει ήδη από το Δεκέμβριο του 1936, τον Ιούνιο του 1944 16.375 Έλληνες εκτοπίστηκαν από τη Γεωργία, το Αζερμπαϊτζάν, και την Αρμενία στο Καζαχτάν και σε άλλες περιοχές (Φωτιάδης 1993, 135) με συνέπεια στην απογραφή του 1949 να εμφανίζονται 309.300 Έλληνες σε ολόκληρη την ΕΣΣΔ (Ζαπάντης 1989, 28). Οι Έλληνες της Γεωργίας με ελληνική υπηκοότητα, εκτός των περιοχών της Τσάλκας και των σοβιετικών υπηκόων, εκτοπίστηκαν στο Ουζμπεκιστάν και στο Καζαχστάν⁴³, στο πλαίσιο της Σταλινικής πολιτικής, για σύντηξη των εθνοτήτων της χώρας με τη γεωγραφική τους ανάμειξη, ειδικά στις περιοχές που υπερτερούσαν μουσουλμάνοι (Χασιώτης 1993, 127-130). Βασικό κριτήριο των βίαιων εκτοπίσεων της περιόδου 1942-1944, παρ' όλο που διαφοροποιείται βάσει χρονικής περιόδου και έθνους, αποτελεί η εθνική ταυτότητα, παρά το γεγονός ότι καλύπτονταν με τη δικαιολογία της προδοσίας ή των στρατιωτικών αναγκών. Ειδικότερα για τις εκτοπίσεις των Ελλήνων της Γεωργίας υποστηρίζεται ότι κυριότερη αιτία αποτελεί η προσπάθεια από πλευράς Στάλιν και Μπέρια, γεωργιανοποίησης και πληθυσμιακής υπεροχής των Γεωργιανών στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας ως την Αμπχαζία, αναπτύσσοντας ένα εθνικιστικό κλίμα εναντίων των «ξενόφερτων»⁴⁴, καθώς και άλλων παραγόντων που σχετίζονταν με την σχέση των Ελλήνων με το εθνικό κέντρο και το δυτικό πολιτισμό (Κασιμάτη 1992, 44-45 & Αγτζίδης 2001, 511-521).

Μετά την αποσταλινοποίηση το 1956 ακολουθεί μια προσαρμοστική περίοδος για την ανάπτυξη του ποντιακού ελληνισμού. Στη Γεωργία γίνεται μια προσπάθεια για διδασκαλία των ελληνικών που όμως παρακωλύεται λόγω του γλωσσικού ζητήματος που έχει ανακύψει (Κασιμάτη 1992, 47). Μετά την περεστρόικα δημιουργείται η ΚΑΚ δίνοντας ως ένα βαθμό εθνικό-πολιτιστική αυτονομία με ταυτόχρονες όμως εθνοφυλετικές και θρησκευτικές αναμετρήσεις μεταξύ των δημοκρατιών του Καυκάσου και κυρίως της Γεωργίας γεγονός που δυσχεραίνει τη διαβίωση του ελληνικού στοιχείου (Χασιώτης 1993, 127-130).

⁴³Στις 13 Ιουνίου 1949 υπολογίζεται σύμφωνα με προσωπικές εκτιμήσεις καθώς δεν έχουν ανακοινωθεί επίσημα στοιχεία για αυτή την περίοδο, ότι 100.000 άτομα εξορίστηκαν από τη Γεωργία και περίπου 350.000 Πόντιοι. (Κασιμάτη 1992, 40-43)

⁴⁴ Ο χαρακτηρισμός ανήκει στο Αγτζίδη 2001, 511

Η σύγχρονη σύνθεση της περιοχής του Πόντου εμφανίζει μεγάλη πληθυσμιακή συγκέντρωση Ελλήνων οι οποίοι κυρίως υπέστησαν τους διωγμούς της Σταλινικής περιόδου. Σύμφωνα με την απογραφή του 1987, με διαχωρισμό των εθνοτήτων βάση της μητρικής γλώσσας, βρίσκονται εγκατεστημένοι στην περιοχή του Καυκάσου και κυρίως της Υπερκαυκασίας 105.169 Έλληνες, από τους οποίους οι 27.118 διαμένουν στην Τιφλίδα (Ζαπάντης 1989, 24-25). Συγκεκριμένα στη Γεωργία σύμφωνα με την απογραφή που παρουσιάστηκε στο Β' Παγκόσμιο Συνέδριο το 1988, εμφανίζονται 80.000 Έλληνες, και με την τελευταία του 1989, 100.052⁴⁵. Ως γενική εκτίμηση το ελληνικό στοιχείο παρουσιάζει συρρίκνωση καθώς από τους 150.000 Έλληνες που κατοικούσαν στη Γεωργία έχουν παραμείνει περίπου 70.000 (Φωτιάδης 2003, 151, Κασιμάτη 1992, 49, Αγτζίδης 2001, 681), ενώ στην τελευταία μαζική έξοδο που επιχειρήθηκε από την Δημοκρατία της Γεωργίας μέχρι το 1998 λόγω του εμφυλίου που προηγήθηκε εκτιμάται ότι 1.100.000 Γεωργιανοί ακολούθησαν τον δρόμο της μετανάστευσης (Λαβρεντιάδου 2006, 160-162). Παρόλα αυτά εξακολουθούν να εντοπίζονται περιοχές και κωμοπόλεις με αμιγές ελληνικό στοιχείο (Κάτσικας 1996, 25-26).

⁴⁵ Στην Τιφλίδα καταγράφονται 21.722, και στην Τσάλκα 36.000 (Αγτζίδης 2001, 535)

3. Παλιννόστηση και Ένταξη

3.1 Εννοιολογική προσέγγιση των όρων *Παλιννόστηση, Ένταξη, Ενσωμάτωση*

Παλιννόστηση

Η επιστροφή στο εθνικό κέντρο αναφοράς ως αποτέλεσμα της μεταναστευτικής διαδικασίας, αποτελεί ένα φαινόμενο το οποίο μπορεί να επαναληφθεί για περισσότερες από μια φορές στο πλαίσιο του μεταναστευτικού κύκλου (Μπιλανάκης 2005, 146). Όταν η επιστροφή αυτή επιχειρείται οικειοθελώς από τα ίδια τα άτομα, τότε γίνεται λόγος για *παλιννόστηση*, όταν πραγματοποιείται μέσω δημόσιας εξουσίας, τότε πρόκειται για *επαναπατρισμό* (Εμκε- Πουλοπούλου 2005, 41). Συχνά η περίπτωση της ακούσιας παλιννόστησης, αναφέρεται στα ανήλικα μέλη των οικογενειών που αποτελούν την δεύτερη και τρίτη γενιά μεταναστών, καθώς επίσης συναντάται και η περίπτωση της βίαιης παλιννόστησης, λόγω οικονομικών και πολιτικών συνθηκών. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, ισχύει η περίπτωση της βίαιης μετακίνησης των πληθυσμών από τη Γεωργία προς μια χώρα που συμβολικά στο θυμικό τους ταυτίζεται με την μητέρα πατρίδα, την οποία όμως ποτέ δεν εγκατέλειψαν. Η Ελλάδα δεν υπήρξε ποτέ για αυτούς τόπος εγκατάστασης, από τον οποίο εκδιώχθηκαν ή συνειδητά εγκατέλειψαν. Για το λόγο αυτό η μετακίνηση τους προς την Ελλάδα δεν συνιστά παλιννόστηση αλλά μετανάστευση προς μια χώρα με σκοπό την εγκατάσταση, προκειμένου να καλυφθούν ανάγκες που ισχύουν για κάθε μετανάστη, αλλά με μια επιπλέον αφετηριακή αιτιολόγηση σε αυτήν την περίπτωση, συναισθηματικής φύσεως. Για λόγους οικονομίας, στο πλαίσιο της ανάλυσης θα χρησιμοποιηθεί ο όρος της παλιννόστησης προκειμένου να προσδιοριστεί η διαδικασία της επιστροφής των ομογενών στην Ελλάδα.

Η παλιννόστηση θα μπορούσε να οριστεί ως μια γεωγραφική μετακίνηση πληθυσμών διαγράφοντας μια αντίστροφη πορεία από αυτή της μετανάστευσης, με προορισμό αυτή τη φορά την αρχική χώρα αποστολής. Δεν θα ήταν δυνατό όμως, να προσεγγιστεί μόνο μέσα από την γεωγραφική της διάσταση χωρίς να ληφθεί υπόψη η αντίστοιχη ψυχολογική, οριοθετώντας την ως «(...) μια ιδεολογική και ψυχολογική «επιστροφή» στην αφετηρία. Μια αφετηρία που γεωγραφικά συμπίπτει με την Ελλάδα» (Δαμανάκης 1997, 36-37). «Η διαδρομή μετανάστευση-παλιννόστηση συνιστά ένα συνεχές που χαρακτηρίζεται από ρήγματα τραύματα στο συναισθηματικό και στη μνήμη τα οποία αναζητούν επούλωση» (Παπαστυλιανού 2005, 13).

Στην ιστορία των απόδημων Ελλήνων πιο συγκεκριμένα, οι σχέσεις που διαμορφώνονταν με το εθνικό κέντρο ενίσχυαν ανά περιόδους την τάση επιστροφής, οδηγώντας σε τρεις περιόδους μεταναστευτικής κίνησης προς την Ελλάδα, οι οποίες και θα αναλυθούν σε επόμενο κεφάλαιο. Αναπτύσσεται ένα κύμα μεταστροφής των μεταναστευτικών ροών που καθιστά την Ελλάδα χώρα υποδοχής, οικονομικών κυρίως μεταναστών και παλιννοστούντων, το οποίο εμφανίζεται εντονότερα την δεκαετία του '80 με την παλιννόστηση των Ελλήνων ομογενών της Γερμανίας. (Δαμανάκης 1993, 29). Ο αριθμός ωστόσο των παλιννοστούντων, όπως και των μεταναστών, είναι δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια για λόγους γραφειοκρατίας και ελλείψεως συστηματικά οργανωμένων επίσημων πηγών. Αντίστοιχη δυσκολία εμφανίζει και ο εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου του *παλιννοστούντα*, καθώς ως τέτοιοι χαρακτηρίζονται ομογενείς δεύτερης και τρίτης γενιάς, γεννημένοι σε χώρες όπου το ελληνικό στοιχείο έχει ισχυρή ή και όχι παρουσία, οι οποίοι δεν μετανάστευσαν ποτέ από την Ελλάδα προς τη χώρα διαμονής⁴⁶ και επομένως η επιστροφή τους σε αυτήν δεν συνιστά παλιννόστηση,

⁴⁶ Οι Έλληνες Ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, δεν γεννήθηκαν στην Ελλάδα, επομένως η άφιξη τους δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως παλιννόστηση αλλά ως μετανάστευση

όμως κάτι τέτοιο ισχύει και στην περίπτωση των ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση και ειδικότερα των Γεωργιανών που αποτελούν και το αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας (Βεργέτη 1998, 45 & Βεργέτη 1999, 182). Ο χαρακτηρισμός του παλιννοστούντα σε αυτές τις περιπτώσεις, μπορεί να ερμηνευθεί όμως, μέσα από την ψυχολογική και ιδεολογική διάσταση που αποδόθηκε στην παλιννόστηση νωρίτερα, σε σχέση με τους δεσμούς με το εθνικό κέντρο που αναπτύσσει αυτή η κατηγορία της ομογένειας (Δαμανάκης 1997, 37), καθώς και της αίσθησης του *συνανήκειν* σε μια κοινότητα με φαντασιακό περιεχόμενο (Άντερσον 1997, 26-28).

Η αναγνώριση της παλιννόστησης ατόμων, συνεπάγεται βέβαια, ευνοϊκές νομοθετικές ρυθμίσεις, οι οποίες συμβάλλουν στην αντιμετώπιση του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού (Βεργέτη 1999, 130-131). Ως προς τα χαρακτηριστικά των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτή τη διαδικασία, όπως αυτά προκύπτουν βάσει των στοιχείων των ερευνών, ποικίλουν δίνοντας προβάδισμα σε ένα από τα δύο φύλα κάθε φορά. Οι απόψεις οι οποίες φαίνεται να συγκλίνουν είναι ότι τα άτομα που μετέχουν στη διαδικασία της παλιννόστησης ανήκουν σε παραγωγικές ηλικίες, σε έγγαμη κατάσταση και έχουν την τάση εγκατάστασης σε αστικές περιοχές (Έμκε- Πουλοπούλου 2005, 48-53).

Ένταξη-Ενσωμάτωση

Οι όροι της *ένταξης* (intergration) και της *ενσωμάτωσης* (inclusion) είναι πολυσήμαντοι και οι ερμηνείες των επιμέρους διαστάσεων τους εξαρτώνται από το κοινωνικό, πολιτικό και ιστορικό συγκείμενο, ενώ οι δείκτες μέτρησής τους είναι δύσκολο να οριοθετηθούν. Οι πληθυσμιακές ομάδες που υφίστανται αυτή τη διαδικασία θα μπορούσαν να χωριστούν σε τέσσερις κατηγορίες⁴⁷: α) αλλογενείς αλλοδαποί, β) ομογενείς Έλληνες, γ) οικονομικοί μετανάστες, δ) πρόσφυγες (Κόντης 2001, 181-183). Προσεγγίζοντας τους όρους αυτούς μέσα από το μικροεπίπεδο του ατόμου και το μακροεπίπεδο του δημόσιου βίου, η Παπαδοπούλου σχετίζει την ενσωμάτωση με τον ιδιωτικό χώρο και την οργάνωση του ατόμου, αποδίδοντας την ως διαδικασία σε μετανάστες δεύτερης γενιάς⁴⁸ κυρίως και την ένταξη με την απασχόληση, την κατοικία, την εκπαίδευση και άλλες διαδικασίες δημόσιου βίου, θεωρώντας τις ως αλληλένδετες. Η ένταξη προσδιορίζεται μέσα από το διπολικό σχήμα *ένταξης-αποκλεισμού*⁴⁹, όταν εκεί που τελειώνουν τα όρια του ενός, ξεκινούν του άλλου και η ενσωμάτωση μέσα από τις διαδικασίες *αποκοινωνικοποίησης και επανακοινωνικοποίησης*⁵⁰, καταλήγοντας συχνά στην απώλεια της παλιάς και υιοθέτηση καινούργιας ταυτότητας, μια διαδικασία που περιγράφεται ως *αποπολιτισμοποίηση* (Παπαδοπούλου 2006, 296-310).

Συχνά δημιουργείται σύγχυση μεταξύ των εννοιών. Ειδοποιός διαφορά των δύο περιπτώσεων είναι ότι η ένταξη αναφέρεται στην απόδοση στο μετανάστη μιας θέσης στη χώρα υποδοχής, ενώ κατά την ενσωμάτωση γίνεται λόγος για ταύτιση του μετανάστη

⁴⁷ Η διάκριση των κατηγοριών των πληθυσμών που υφίστανται διαδικασίες ενσωμάτωσης έγινε βάσει της εθνικότητας, της κανονικότητας και του σκοπού μετανάστευσης (Κόντης 2001, 181)

⁴⁸ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς βλ. Κασιμάτη 1984, 66-87

⁴⁹ «Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού εμπεριέχει στοιχεία από έννοιες όπως η φτώχεια (αποστέρηση λόγω χαμηλού εισοδήματος, το οποίο με τη σειρά του είναι υπεύθυνο για τον αποκλεισμό από πολλά άλλα κοινωνικά και πολιτισμικά αγαθά) και η στέρηση βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων που αποκλείουν άτομα και ολόκληρες ομάδες από τους τυπικούς και άτυπους μηχανισμούς παραγωγής, διάθεσης και αναδιανομής των πόρων και αγαθών πάσης φύσεως» (Βεργέτη 2003, 101).

⁵⁰ Όταν ο μετανάστης φτάνει στη χώρα υποδοχής έχει ήδη την εμπειρία ένταξης σε ένα διαφορετικό κοινωνικό περιβάλλον, την οποία πρέπει να αποχωριστεί τουλάχιστον ένα μέρος της προκειμένου να επανεπηρεαστεί σε αυτό της χώρας υποδοχής (Παπαδοπούλου 2006, 302)

με τη χώρα υποδοχής⁵¹. Εν ολίγοις, οι δύο έννοιες διαφοροποιούνται στο βαθμό συμμετοχής του ατόμου ως κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής οντότητας σε ένα κοινωνικό σύστημα (Μουσούρου 2006, 222-224), θεωρώντας ότι η διαδικασία είναι επιτυχής όταν το άτομο αποκτά «την ικανότητα πρόσβασης σε υλικά και άυλα αγαθά, προσδιοριζόμενη από την αξιοποίηση της συμμετοχής του σε θεσμούς της μεταναστευτικής και ημεδαπής κοινότητας» (Κόντης 2001, 198).

Μια πιο απαισιόδοξη προσέγγιση της ενσωμάτωσης την περιγράφει ως τη διαδικασία κατά την οποία οι μετανάστες και οι απόγονοι τους δεν θα αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους ως διαφορετικούς από τον γηγενή πληθυσμό και δεν θα γίνονται πλέον και αντιληπτοί ως τέτοιοι (Lucassen 1997, 23). Συχνότερα η προσπάθεια ενσωμάτωσης τελείται από μέρους του μετανάστη προς το σύνολο της κυρίαρχης ομάδας με στόχο την αφομοίωση στοιχείων της, χωρίς να καταβάλλεται προσπάθεια αλληλεπίδρασης και προάσπισης της πολιτισμικής και ιστορικής ετερότητας του. Εμφανίζονται βάση της παραπάνω συλλογιστικής τρεις κατηγορίες μεταναστών οι οποίες διαμορφώθηκαν το 1928 από την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων και αναλύονται ως εξής: α) εκείνοι που ανέπτυξαν κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα, οι οποίοι όμως εντάσσονται στην «προνομιούχα» κατηγορία όσον βρέθηκαν στο πλαίσιο της ανταλλαγής πληθυσμών και περιουσιών, β) στην δεύτερη κατηγορία ανήκουν εκείνοι που κατάφεραν να πετύχουν στους στόχους τους βάση προσωπικής προσπάθειας και γ) η τρίτη κατηγορία αναφέρεται σε εκείνους που δεν κατάφεραν επαγγελματική, οικονομική και κοινωνική ανέλιξη, χαρακτηριστικά τα οποία ενδεχομένως και να είχαν πριν την διαδικασία της μετανάστευσης (Βεργέτη 2000, 192-196). Υπάρχει βέβαια και η περίπτωση του τύπου μετανάστη *ethnicity forever* ο οποίος εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1960 στην Δ.Ευρώπη και την Αμερική. Οι πληθυσμοί αυτοί είχαν ισχυρούς δεσμούς με την κουλτούρα τους και ήταν αντίθετοι στην ενσωμάτωση, όμως ταυτόχρονα και η χώρα υποδοχής δεν κατέβαλε καμία προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση (Lucassen 1997, 24).

3.2 Κίνητρα και αιτίες παλιννόστησης

Τα αίτια της παλιννόστησης δεν συμπίπτουν πάντα με τα κίνητρα. Ειδικότερα για τον προσδιορισμό των τελευταίων χρειάζεται να εξετάζεται ο τύπος εγκατάστασης στο εξωτερικό και η περίοδος παλιννόστησης, η οποία ενδεχομένως να μην μπορεί να καλύψει τις ανάγκες των ατόμων που επιστρέφουν (Εμκε- Πουλοπούλου 2005, 54-60). Η οικονομική ύφεση, η λήξη της περιόδου οικονομικής ανασυγκρότησης, η ανεργία, η ξενοφοβία, η δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης και κοινωνικής ανέλιξης, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, συμβάλουν ως κινητήρια δύναμη στην απόφαση της παλιννόστησης (Χασιώτης 1993, 153-156). Η διαδικασία αυτή σε ατομικό επίπεδο εκδηλώνεται με διαφορετικό τρόπο εξαρτώμενη από την προσωπικότητα του παλιννοστούντα και τα προσωπικά κίνητρα που την υπαγορεύουν. Έτσι στη βιβλιογραφία εμφανίζεται ο τύπος του αποτυχημένου, του συντηρητικού, του ανανεωτικού και του αποσυρθέντος παλιννοστούντα (Δαμανάκης 1993, 162-164 & Κασιμάτη 1984, 52-53).

Συχνά ανάμεσα στους παράγοντες παλιννόστησης αναφέρεται η νοσταλγία της πατρίδας, η πολιτική αστάθεια, οι φυλετικές και εθνοτικές συγκρούσεις που εμφανίζονται στις χώρες εγκατάστασης, συμπεραίνοντας ότι η επιστροφή καθορίζεται περισσότερο ίσως από την κατάσταση που επικρατεί στη χώρα υποδοχής, παρά από την αντίστοιχη της χώρας προέλευσης (Κασιμάτη 2003, 26-27). Όπως η μεταναστευτική διαδικασία,

⁵¹ Στον όρο της ενσωμάτωσης έχει αποδοθεί και η έννοια της ίσης εκπροσώπησης των εθνικών ταυτοτήτων του μετανάστη και της ανασύνθεσης των αξιών της χώρας αποστολής, βάσει εκείνων της χώρας αποστολής (Δημουλάς 2006, 247)

έτσι και η παλιννόστηση θα μπορούσε να ερμηνευτεί βάσει παραγόντων του σχήματος push and pull οι οποίοι διαφοροποιούνται ανά χώρα και στάδιο παλιννόστησης⁵². Η παλιννόστηση για παράδειγμα της περιόδου 1960-1970 από την Αυστραλία, τις Η.Π.Α και την Αφρική, στις πρώτες δύο περιπτώσεις ερμηνεύεται λόγω συναισθηματικών παραγόντων, ενώ στην τελευταία λόγω της πολιτικής ανασφάλειας και των εμφύλιων συγκρούσεων. (Βεργέτη 1999b, 18)

Ερμηνείες του φαινομένου της παλιννόστησης μπορούν να προκύψουν και αν αυτό εξεταστεί μέσα από τα διπολικά σχήματα *κέντρο- περιφέρειας* και *ατόμου- οικογένειας* (Δαμανάκης 1989, 161-162). Σκόπιμο κρίνεται όμως να μην παραληφθεί ως σημαντική παράμετρος επιλογής μιας τέτοιας διαδικασίας, η αλλαγή της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής μετά την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος το 1974, η οποία έδωσε έμφαση στη σύσφιξη των σχέσεων εθνικού κέντρου και διασποράς, ανοίγοντας τα σύνορα το 1980 και προωθώντας τον ελεύθερο επαναπατρισμό από το 1983, ενώ κατοχύρωσε και τη νομική προστασία της παλιννόστησης (Βεργέτη 1999, 15-21 & Βεργέτη 1999b, 22-23), προσφέροντας ταυτόχρονα μια σειρά ευνοϊκών ρυθμίσεων που λάμβαναν τον ρόλο κινήτρων⁵³ (Μουσουρού 2003, 192-195).

Πιο συγκεκριμένα από τις περιοχές τις πρώην Σοβιετικής Ένωσης και μετά την κατάρρευσή της, μέλη εθνών που μπορούσαν να αναζητήσουν ασφάλεια σε εθνικά κράτη αναφοράς ακολούθησαν τον δρόμο της παλιννόστησης προς αυτά. Σε αυτό το πλαίσιο κινήθηκαν οι Έλληνες Πόντιοι, ήδη από το 1988 (Κασιμάτη 1992, 54).

Επιπτώσεις της παλιννόστησης σημειώνονται στην οικονομία, στην αγορά εργασίας, σε ανθρώπινο κεφάλαιο, στην κοινωνική υποδομή και στα δημογραφικά χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής (Πουλοπούλου 2005, 63-69), καθώς επίσης και στον προσδιορισμό της πολιτισμικής και εθνική ταυτότητας, στην ψυχосύνθεση του ίδιου του ατόμου (Δαμανάκης 1997, 35-37).

3.3 Ρεύματα Παλιννόστησης προς την Ελλάδα

Η διαδικασία επιστροφής των πληθυσμών από διάφορες περιοχές χωρίζεται από ιστορικούς και κοινωνικούς επιστήμονες, σε τρεις βασικές χρονικές περιόδους, βάση γεγονότων που αποτέλεσαν ορόσημο στην ιστορία. Η πρώτη περίοδος έχει ως αφετηρία το 1922 μετά την Μικρασιατική καταστροφή, η δεύτερη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, κατά τη δεκαετία του 1950 με τους διωγμούς των Ελλήνων της Κων/πολης και της Αιγύπτου και η τρίτη στο τέλος του 20^{ου} αιώνα με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης (Κασιμάτη 2003, 26-28).

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1830) εμφανίζονται οι πρώτες μετακινήσεις πληθυσμών προς το εθνικό κέντρο, τόσο από περιοχές που έμειναν εκτός εθνικών συνόρων⁵⁴, όσο και από παροικίες της ελληνικής διασποράς. Σύμφωνα με τις πρώτες απογραφές, ενώ το 1834 ο πληθυσμός του ελληνικού βασιλείου ήταν 651.233, μέχρι την απογραφή του 1861 έφτασε το 1.096.810 (Χασιώτης 1993, 77-78). Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εμφανίζεται μια τάση παλιννόστησης από τους υπερπόντιους προορισμούς των προηγούμενων ετών⁵⁵, με συνέπεια η Ελλάδα να έχει επανακτήσει λίγο πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή το 55% του χαμένου ανθρώπινου δυναμικού της,

⁵² αρχικό ή μεταγενέστερο

⁵³ οικονομικά κίνητρα για απόκτηση κατοικίας, για σύσταση επιχείρησης, για εισαγωγή κεφαλαίου, επιδόματα, ασφαλιστική κάλυψη, διευκολύνσεις μέσω ΟΑΕΔ για εύρεση εργασίας

⁵⁴ π.χ η Κρήτη, τα νησιά του Αν.Αιγαίου, η Ήπειρος κ.λπ.

⁵⁵ Στο διάστημα 1915-1920 επέστρεψε στην Ελλάδα το 66% των Ελλήνων της Αυστραλίας (Χασιώτης 1993, 108)

φτάνοντας σε ισορροπία εισροών και εκροών κατά την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Χασιώτης 1993, 108-110)

Το κύμα παλιννόστησης ενισχύεται την περίοδο 1968-1977, ως συνέπεια της μεταπολεμικής μεταναστευτικής κίνησης με υπερπόντιους και ευρωπαϊκούς προορισμούς παλιννοστούν 238.000 άτομα⁵⁶. Τα επίπεδα μεταναστευτικών τάσεων πρόκειται να καλυφθούν από τα αντίστοιχα παλιννόστησης στη δεκαετία 1960-70 κυρίως λόγω της ευρωπαϊκής οικονομικής ύφεσης και της παραγωγικής δραστηριότητας των χωρών υποδοχής (Βεργέτη 1999b, 16-19), φτάνοντας το 1974 να υπερβαίνει αριθμητικά τη μετανάστευση (Βεργέτη 1999a, 15-18, Κασιμάτη 1992, Πετρινιώτη 1993). Την ίδια περίοδο η Ελλάδα δέχεται πολιτικούς πρόσφυγες που είχαν καταφύγει σε ανατολικές χώρες, Πόντιους και Έλληνες εργάτες της Γερμανίας, με συνέπεια να σημειωθεί αύξηση του πληθυσμού για την περίοδο 1971-1980. Από το επόμενο έτος στο κύμα της παλιννόστησης θα οφείλεται το 96,9 της πληθυσμιακής αύξησης της Ελλάδας. (Εμκε-Πουλοπούλου 2005, 44). Το φαινόμενο τείνει προς την κορύφωση μετά την μεταπολίτευση, όταν μέχρι το 1986 ο αριθμός των παλιννοστησάντων φτάνει τις 625.000 (Βεργέτη 1999b, 16-19). Στις αρχές τις δεκαετίας του 1990 ένα μεγάλο ποσοστό πολιτικών προσφύγων⁵⁷ και ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία επιστρέφει στην Ελλάδα (Βεργέτη 1999b, 21).

3.4 Παλιννόστηση από την Γεωργία προς την Ελλάδα

Οι πρώτες προσπάθειες επαναπατρισμού των Ελλήνων ξεκινούν μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Η πολιτική που ακολουθείται όμως από την Γεωργιανή πλευρά θέτει περιορισμούς και απαγορεύσεις με συνέπεια οι ελληνικοί πληθυσμοί να βιώνουν συνθήκες εξαθλίωσης, είτε στις περιοχές όπου παραμένουν, είτε στην προσπάθεια επιστροφής. Επίσημες συζητήσεις για επαναπατρισμό ξεκινούν μεταξύ της Ελλάδας και της Ρωσίας το 1921, όμως η δεύτερη αρνείται οποιαδήποτε δέσμευση (Ζαπάντης 95). Το Φεβρουάριο του 1921, 52.878 Έλληνες από την Αρμενία και τη Γεωργία μεταφέρονται στη Θεσσαλονίκη και τη Μακεδονία (Αιλιανός 1921, 94-97), ενώ την Άνοιξη του 1922 αγκυροβολεί το πλοίο Άγιος Κωνσταντίνος το οποίο είχε ξεκινήσει από το Βατούμ με 5.000 άτομα. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα, η οποία δεν έχει κάποια οργανωμένη πολιτική παλιννόστησης, επιχειρείται μέσω πρόχειρων κατασκευών σε ακριτικές περιοχές⁵⁸ (Αγτζίδης 2001, 220-222). Πιο οργανωμένο σχέδιο αποκατάστασης των Ελληνοσοβιετικών σχέσεων διατυπώνεται από μέρους της κυβέρνησης Βενιζέλου το 1924, προς όφελος της ελληνικής κοινότητας. Την περίοδο αυτή βρίσκονται στην Ελλάδα περισσότεροι από 1.500.000 πρόσφυγες, η πλειοψηφία των οποίων είχαν καταφθάσει νωρίτερα από τις περιοχές της Μικράς Ασίας και περίπου 60.000 από τη Ρωσία μετά την έκρηξη της Οκτωβριανής Επανάστασης. Οι πληθυσμοί αυτοί εγκαταστάθηκαν ως επί το πλείστον, στη βόρεια Ελλάδα και επιδόθηκαν στην καλλιέργεια καπνού (Ζαπάντης 140 & 156-158).

Κατά την διάρκεια των σταλινικών εκκαθαρίσεων και της εξορία ενός μεγάλου μέρους του ελληνικού πληθυσμού, το έντονο αίσθημα της επιστροφής γίνεται αίτημα. Την ίδια περίοδο άρχισαν να φτάνουν γράμματα έκκλησης προς την κυβέρνηση Μεταξά

⁵⁶ Από τον συνολικό αριθμό των παλιννοστούντων της περιόδου οι 57.528 επιστρέφουν από την Αυστραλία, την Αφρική, τη Βόρεια και Νότια Αμερική (Χασιώτης 1993, 157)

⁵⁷ Ο ακριβής αριθμός των προσφύγων δεν μπορεί να οριστεί, σύμφωνα με ανεπίσημες εκτιμήσεις υπολογίζεται στους 130.000, από τους οποίους σταδιακά επέστρεψαν στην Ελλάδα μέχρι το 1974 7. 872 άτομα και ως ο 1989 34.000, ενώ ως το 1992 είχαν παραμείνει στο εξωτερικό 12.116 πρόσφυγες (Βεργέτη 1999b, 27-39)

⁵⁸ 1878 οικογένειες Καυκασίων εγκαθίστανται στη Θράκη

ζητώντας την να επισπευσθούν οι διαδικασίες επαναπατρισμού. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία το 1938, 20.000 περίπου Ελληνίδες και παιδιά επαναπατρίστηκαν, φτάνοντας στην Ελλάδα από τη ΕΣΣΔ κάθε 15 μέρες (Ζαπάντης 1989, 338-341).

Ο θάνατος του Στάλιν σήμανε την εκκίνηση των διαδικασιών της επιστροφής, καθώς οι Έλληνες της Γεωργίας απέκτησαν το δικαίωμα επαναπατρισμού. Αρκετοί όμως ήταν εκείνοι που δεν το επιχείρησαν είτε γιατί είχαν πλέον εκρωσιστεί, είτε γιατί δεν μπορούσαν να ανακτήσουν τις περιουσίες τους οι οποίες είχαν δημευθεί κατά την προηγούμενη περίοδο. Μεγάλο μεταναστευτικό κύμα, αποτελούμενο από εξορισθέντες της Σιβηρίας και επιζήσαντες των στρατοπέδων συγκέντρωσης, εκδηλώθηκε τη διετία 1965-1967 στο πλαίσιο της αποκατάστασης των σχέσεων Ελλάδας-Σοβιετικής Ένωσης και της ελληνική πολιτικής για επαναπατρισμό συγκεκριμένου αριθμού Ελλήνων. Η κίνηση αυτή ανακόπηκε από το δικτατορικό πραξικόπημα (1967-1974), συνεχίζοντας την πορεία της εντονότερα με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, παρά της προσπάθειας της ελληνικής κυβέρνησης να ανακόψει την τάση αυτή απαγορεύοντας προσωρινά την έκδοση αδειών παλιννόστησης (Αγτζίδης 2001, 526-531, 611). Ήδη όμως από το 1984, λόγω της έντονης ανάγκης των Ελλήνων για αποχώρηση είχε δημιουργηθεί στο Σοχούμι μια παράνομη οργάνωση προκειμένου να ασκηθούν πιέσεις, ονόματι «Επιστροφή» (Αγτζίδης 2001, 548-551). Οι πρώτοι Έλληνες της Γεωργίας, οι οποίοι άρχισαν να εγκαταλείπουν τον τόπο το 1989, όταν ξεσπούν στην περιοχή εθνικιστικές ταραχές ως προμήνυμα του εμφυλίου που έπονταν, ήταν αυτοί που είχαν συγγενείς στην Ελλάδα και ανέρχονται στις 88.000. Ο αριθμός των μετακινούμενων πληθυσμών κλιμακώνονταν ως το 1990 όταν η Ελληνική Κυβέρνηση προχώρησε σε ενέργειες αναχαίτισης των εισροών (Αγτζίδης 2001, 598-611). Το 1992 με την εισβολή της Γεωργίας στην Αμπχαζία πραγματοποιήθηκε η πρώτη οργανωμένη από πλευράς ελληνικής κυβέρνησης, επιχείρηση, η οποία και ονομάστηκε Golden Fleece (Χρυσόμαλλο Δέρας), προκειμένου να διαφυλαχθεί η ασφάλεια των Ελλήνων της περιοχής Σοχούμι. Ο πληθυσμός αυτός εγκαταστάθηκε σε περιοχές της Θράκης και της Θεσσαλονίκης μακριά από το εθνικό κέντρο (Clogg 2002, 205). Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου εκδηλώθηκαν εθνικιστικές τάσεις και ελληνικές περιουσίες καταστράφηκαν, καθώς σημαντικός αριθμός Ελλήνων ενεπλάκη στις συγκρούσεις. Για εκείνους που ακολούθησαν το δρόμο της επιστροφής στην Ελλάδα μετά τις αλληπάλληλες στάσεις σε γειτονικές χώρες, τα κίνητρα ποικίλουν. Ως κυριότερα θα μπορούσαν να αναφερθούν οι οικογενειακοί λόγοι, οι εθνικιστικές συγκρούσεις, οι προσωπικές φιλοδοξίες, η περιοχή διαμονής, η επιθυμία διατήρησης της ελληνικής ταυτότητάς τους (Αγτζίδης 2001, 590-591) Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας της Βεργέτη για τους ομογενείς που παλιννόστησαν από την ΕΣΣΔ την περίοδο 1985-1995, τα αίτια διαφοροποιούνται ποσοτικά, ανάλογα με την χρονική περίοδο αναχώρησης τους από Σοβιετική Ένωση. Οι κυριότερες όμως κατηγορίες είναι οι εξής: α) για να ζήσουν στην πατρίδα, β) γιατί έφυγαν όλοι οι Έλληνες, γ) λόγω εθνικιστικών διαταραχών, δ) για το μέλλον των παιδιών τους, ε) συνδυασμός των παραπάνω.

3.5 Παράγοντες που δυσχεραίνουν τη διαδικασία Ένταξης

Ο μόνιμος ή προσωρινός χαρακτήρας της μετανάστευσης αποτελεί έναν από τους βασικότερους παράγοντες ένταξης του ατόμου σε ένα νέο περιβάλλον. Η προσωρινότητα εφοδιάζει το άτομο με χαρακτηριστικά που λειτουργούν ανασταλτικά στην ένταξη του, προκειμένου να επιτευχθεί ο απώτερος σκοπός, η επιστροφή. Η μεγαλύτερη διάρκεια παραμονής σε μια χώρα δημιουργεί συνθήκες ανάπτυξης κοινωνικής κινητικότητας, βοηθώντας στην ταχύτερη ένταξη του ατόμου (Βεργέτη 2000, 192). Στο πλαίσιο αυτό συχνά παρατηρείται το φαινόμενο της επαναμετανάστευσης, γεγονός που δυσχεραίνει

ακόμα περισσότερο τη διαδικασία ένταξης. Οι Έλληνες συγκεκριμένα εμφανίζονται να συμμετέχουν στην διαδικασία αυτή σε ποσοστό 32% την περίοδο 1960-1973 αποδεικνύοντας την αποτυχία τόσο της μετανάστευσης, όσο και της παλιννόστησης και ένταξης. Μια ευρύτερη παρατήρηση τοποθετεί το 1/3 του πληθυσμού που παλιννοστεί να ακολουθεί την παραπάνω διαδικασία για δεύτερη και τρίτη φορά επιβεβαιώνοντας τις δυσκολίες ένταξης (Πατινιώτης 1990, 246).

Η οικονομική ένταξη των παλιννοστούντων συνδέεται άμεσα με την επαγγελματική αποκατάσταση. Σύμφωνα με τα στοιχεία που προκύπτουν από έρευνες, η πλειοψηφία των παλιννοστούντων εμφανίζεται δυσαρεστημένη από το αντικείμενο και τις συνθήκες εργασίας, εκφράζοντας ματαίωση των προσδοκιών τους, δηλώνοντας όμως, ότι οι πιθανότητες επαγγελματικής ανέλιξης είναι περισσότερες στη πατρίδα (δηλ. στην χώρα υποδοχής). Η εξειδίκευση που έχουν λάβει στη χώρα υποδοχής συνήθως δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες του οικονομικού συστήματος της χώρας επιστροφής με συνέπεια μεγάλα ποσοστά όσων επιστρέφουν να δηλώνουν ανεπάγγελτοι, εργάτες και τεχνίτες, ή δημιουργούν οι ίδιοι συνθήκες αυτοαπασχόλησης (Δαμανάκης 1993, 167, Κασιμάτη 1984, 55-56 & Πατινιώτης 1990, 226-257).

Η οικονομική κατάσταση των μεταναστών επιδρά επίσης και στην κοινωνική κινητικότητα που αναπτύσσει το άτομο. Το εργασιακό καθεστώς που «επιβάλλεται» στους μετανάστες δημιουργεί της προϋποθέσεις για την ταξική τοποθέτηση του ατόμου και του οικογενειακού του περιβάλλοντος, τόσο μέσω του κοινωνικού status που προσδίδει η επαγγελματική ειδικότητα, όσο και μέσω του χώρου και της περιοχής εγκατάστασης, που αναγκάζεται λόγω οικονομικών συνθηκών να επιλέξει⁵⁹. Στα κριτήρια επιλογής του μέρους εγκατάστασης αναφέρονται π.χ το ύψος του ενοικίου, ή η γειτνίαση με ομοεθνείς και συγγενείς, δημιουργώντας συνθήκες γκετοποίησης των ομάδων (Πατινιώτης 1990, 222-225). Σύνηθες φαινόμενο αποτελούν οι περιοχές, οι οποίες κατοικούνται κατεξοχήν από μετανάστες ή παλιννοστούντες, μέσα και γύρω από τα αστικά κέντρα και στην περιφέρεια, πολλές φορές θεωρώντας τα μέρη αυτά και ως προσωρινό σταθμό εσωτερικής μετανάστευσης.

Επιπροσθέτως η απουσία κρατικής στήριξης, τουλάχιστον για το πρώτο στάδιο εγκατάστασης των μεταναστών συμβάλλει στην περιθωριοποίησή τους. Η απουσία οργανωμένης μεταναστευτικής πολιτικής⁶⁰, η γραφειοκρατία και τα κενά της νομοθεσίας στις διαδικασίες νομιμοποίησης ή και πολιτογράφησης, στην περίπτωση των ομογενών, δημιουργούν συνθήκες που ευνοούν την παρανομία αφενός, και διαμορφώνουν κλίμα δυσπιστίας και ξενοφοβίας της κυρίαρχης ομάδας έναντι της «απροσδιόριστης» ή και «αχαρακτήριστης» ομάδας των μεταναστών αφετέρου. (Βερόπουλος 2007, 95-106 & Κοντιάδης 2007, 42-46). Τα ενταξιακά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες και παλιννοστούντες στην Ελλάδα δεν θα μπορούσαν να καταλογιστούν ως αδυναμίες μιας μεμονωμένης χώρας (Γκότοβος 2005, 98-104). Αντίστοιχα παραδείγματα ισχύουν και σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες και σχετίζονται με την ένταξη των μεταναστών σε αναγνωρισμένες μειονοτικές ομάδες ή τις συνισταμένες που προσδιορίζουν την ιδιότητά τους αυτή. Ενδεικτικά αναφέρεται το παράδειγμα της Γερμανίας όπου βάσει των δικών της κριτηρίων που προσδιορίζουν την θέση του ξένου στην επικράτειά της, τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών καθορίζονται από την ιδιότητά τους ως πρόσωπα και ως εργαζόμενοι (Γαβρόγλου 2002, 82).

⁵⁹ Στοιχεία εμπειρικών ερευνών έχουν δείξει ότι, το μεγαλύτερο ποσοστό των παλιννοστούντων κατορθώνει να βελτιώσει την επαγγελματική και κοινωνική θέση που είχε πριν τη μετανάστευση μετά την επιστροφή του στη χώρα υποδοχής (Κασιμάτη 1984, 64)

⁶⁰ Η εννοιολογική προσέγγιση του όρου της μεταναστευτικής πολιτικής θα επιχειρηθεί σε επόμενο κεφάλαιο

Ανασταλτικά στη διαδικασία ένταξης λειτουργούν και μια σειρά προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι πληθυσμοί αυτοί και τα οποία σχετίζονται με τους δείκτες ανεργίας στην Ελλάδα, την δυσκολία επικοινωνίας στην κυρίαρχη γλώσσα και τη μη αναγνώριση-αντιστοιχία των τίτλων σπουδών, έχοντας άμεσο αντίκτυπο στην αγορά εργασίας⁶¹, καθώς και η δυσκολία μεταφοράς των ασφαλιστικών τους δικαιωμάτων (Βεργέτη 2000, 201-203, Φακίολας 2001, 147-150).

3.6 Η κρατική παρέμβαση στο θέμα της ένταξης

Από το 1922 οπότε εμφανίζεται και το πρώτο μεγάλο κύμα παλιννόστησης ομογενών⁶², η θέση του επίσημου ελληνικού κράτους εκδηλώνεται, προωθώντας τον πληθυσμό αυτό σε τόπους εγκατάστασης που δεν σχετίζονται με τις εστίες αφετηρίας πριν τη μετανάστευση τους. Συνέπεια της αντιμετώπισης αυτής συνιστά η δημιουργία αμιγώς Ποντιακών χωριών σε περιοχές της Μακεδονίας και αντίστοιχων περιοχών γύρω από αστικά κέντρα⁶³. Παρουσιάζεται απουσία κρατικής στήριξης η οποία οφείλεται επίσης και στο γεγονός της δέσμευσης μέσω βασιλικού διατάγματος⁶⁴, το οποίο στερεί την κρατική βοήθεια, από τους Πόντιους οι οποίοι παλιννόστησαν από τη Σοβιετική Ένωση μετά το 1934 (Βεργέτη 2000, 197-202).

Από την δεκαετία του 1980 και εξής ξεκινά μια περισσότερο οργανωμένη κρατική παρέμβαση σχετικά με τη διαδικασία ένταξης των πληθυσμών στο νέο κοινωνικό, πολιτισμικό και οικονομικό περιβάλλον. Εισάγεται η διδασκαλία της Ποντιακής ιστορίας στην εκπαίδευση, ξεκινούν μαθήματα εκμάθησης ελληνικής γλώσσας και αναπτύσσουν δραστηριότητα Ποντιακοί Σύλλογοι οι οποίοι είχαν απαγορευτεί την περίοδο της δικτατορίας στην Ελλάδα (Βεργέτη 2000, 209). Τη δεκαετία του 1980 η Ελλάδα, ακολουθώντας το παράδειγμα άλλων χωρών, προχωρά σε διακρατικές συμφωνίες, με στόχο την προώθηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στον τομέα της μεταποίησης, την διοχέτευση κεφαλαίων μέσω των παλιννοστούντων και την οικονομική τους επανένταξη (Κασιμάτη 1984, 59). Εμφανίζονται ταυτόχρονα δημόσιοι οργανισμοί και φορείς, οι οποίοι ιδρύθηκαν και λειτούργησαν προκειμένου να καλυφθούν οι συγκεκριμένες ανάγκες. Έπειτα από την πρώτη περίοδο υποδοχής παλιννοστούντων στην Ελλάδα, χωρίς συγκεκριμένο σχεδιασμό, ξεκίνησε μια κινητικότητα κυρίως εκ' μέρους διάφορων υπουργείων, στην εποπτεία των οποίων βρέθηκαν οργανισμοί με στόχο την επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι ευπαθείς ομάδες των ομογενών παλιννοστούντων, κατά την άφιξή τους.⁶⁵

Οι σημαντικότεροι οργανισμοί που ανέπτυξαν δραστηριότητα μέσω προγραμμάτων υπήρξαν: η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, το Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και

⁶¹ Η άγνοια της κυρίαρχης γλώσσας βοηθά στην δημιουργία φθηνού εργατικού δυναμικού, καθώς στην αγορά εργασίας αγνοούνται οι τίτλοι σπουδών και την εμπειρία από τη χώρας προέλευσης και οι μετανάστες απορροφώνται σε επαγγελματικές ειδικότητες χαμηλού γοήτρου και μισθολογικού αντικρίσματος, που δεν αναλογούν στα προσόντα που διαθέτουν.

⁶² Οι ομογενείς της περιόδου προέρχονται από περιοχές του Πόντου κυρίως

⁶³ Παράδειγμα εγκατάστασης μεταγενέστερης περιόδου αποτελούν οι οικισμοί του Λαυρίου οι οποίοι παραμένουν ίδιοι από το 1965 (Βεργέτη 2000, 206)

⁶⁴ Βασιλικό διάταγμα 330/1960 σύμφωνα με το οποίο οι πρόσφυγες από τη Σοβιετική Ένωση στερούνται το δικαίωμα διεκδίκησης της ανταλλάξιμης περιουσίας, όπως αυτές ορίζονται από τη Συνθήκη της Λωζάνης (1923). Δικαίωμα αποκατάστασης έχουν μόνο όσοι είχαν υποβάλλει σχετικές αιτήσεις μέχρι 21/02/1934. (Αγτζίδης 2001, 530)

⁶⁵ Από τα σημαντικότερα προβλήματα κατά την άφιξη των παλιννοστούντων είναι αυτά της εγκατάστασης, της ένταξης στην αγορά εργασίας, της ένταξης των παιδιών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας

Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων⁶⁶, το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων στο οποίο εντάσσονται διάφορα Κοινοτικά προγράμματα που υλοποιούνται μέσω των φορέων Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Περιφερειακής Ανάπτυξης, η Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων και Ομογενών υπό την εποπτεία του Υπουργείου Μακεδονίας –Θράκης, το Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης ως αρμόδιος φορέας του Υπουργείου Παιδείας. Ειδικότερα στον τομέα της εκπαίδευσης των αλλοδαπών και των ομογενών αναπτύσσεται έντονο ενδιαφέρον, μέσα από μια σειρά Υπουργικών αποφάσεων και νόμων που στόχο έχουν την ένταξη των παιδιών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Αναλυτικότερη παρουσίαση των θεσμών που εγκαινιάστηκαν θα ακολουθήσει σε επόμενο κεφάλαιο. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι από το 1983 νομοθετείται η ίδρυση των Τάξεων Υποδοχής και των Φροντιστηριακών Τμημάτων, ενώ το 1996 εγκαινιάζεται ο θεσμός των διαπολιτισμικών σχολείων (Βεργέτη 1999b, 95-124, Βεργέτη 2003, 130-158, Δαμανάκης 1997, 57-67, 79-83).

⁶⁶ Εκτιμάται ότι περίπου το 15% των παλιννοστούντων ομογενών συμμετέχουν στο πρόγραμμα του ΕΙΥΠΟΕ (Φακιόλας 2001, 143)

4. Ο ρόλος της εκπαίδευσης

4.1 Εκπαίδευση σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα

Η μεταναστευτική κίνηση των πληθυσμών συνεπάγεται την ακούσια μετακίνηση μεγάλου αριθμού ανήλικων κυρίων ατόμων, τα οποία εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της και συμμετέχουν στη μεταναστευτική διαδικασία, ή προκύπτουν ως αποτέλεσμα της οικογενειακής συνένωσης. Τα παιδιά αυτά προσδιορίζονται στην επιστημονική βιβλιογραφία με τον όρο «μετανάστες δεύτερης». Στο εννοιολογικό περιεχόμενο του παραπάνω όρου συγκαταλέγονται, ακόμα και τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν στις χώρες υποδοχής και ποτέ δεν μετακινήθηκαν από τη χώρα εγκατάστασής τους, με άλλη κατεύθυνση. Η εγκατάστασή τους σε μια χώρα και η ένταξή τους κατ' επέκταση στη σχολική πραγματικότητα, προκρίνει την ανάγκη αναδιαμόρφωσης του σχολικού συστήματος, με απώτερο στόχο την ομαλή ένταξη των παιδιών αυτών, στο νέο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής. Γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω πως η όψη του σχολείου έχασε την παραδοσιακή ομοιομορφία της, με τη διαμόρφωση νέων πολυπολιτισμικών περιβαλλόντων, και με συνέπεια να προκύψουν νέες ανάγκες το χώρο της εκπαίδευσης. Παρόλα αυτά τα αποτελέσματα ερευνητικών μελετών διαπιστώνουν την παρουσία δύο τάσεων στην σύγχρονη πολυπολιτισμική παραγωγικότητα. Αφενός εμφανίζεται μια τάση πολιτισμικής αυθεντικότητας και αφετέρου ενός οικουμενικού πολιτισμού, με άμεσες επιδράσεις στο χώρο της εκπαίδευσης (Κανακίδου- Παπαγιάννη 1998, 35).

Ο επιστημονικός λόγος για την αναθεώρηση της εκπαιδευτικού συστήματος και την προσαρμογή του στις νέες πολυπολιτισμικές συνθήκες, στη βάση της αναγνώρισης της αλληλεπίδρασης μεταξύ πολιτισμικά διαφορετικών μαθητών, έχει την αφετηρία του τη δεκαετία του '70, στις κλασικές χώρες υποδοχής μεταναστών. Η εξέλιξή του σχετικά με το χώρο της εκπαίδευσης διαγράφει μια πορεία ξεκινώντας από την αφομοιωτική, στην ενσωματωτική, την πολυπολιτισμική και την διαπολιτισμική εκπαίδευση. Η διαστρωμάτωση αυτή δεν συνεπάγεται μια χρονικά κλειστή ακολουθία, υπό την έννοια ότι η διαπολιτισμική προσέγγιση είναι το ανώτερο στάδιο, ή ότι οι προηγούμενες δεν εξακολουθούν να ασκούν επιρροή στην εκπαιδευτική πράξη (Γκόβαρης 2004, 42).

Στην Ελλάδα η πολυπολιτισμικότητα ως φαινόμενο της σχολικής πραγματικότητας, έτυχε μιας κλιμακωτής αντιμετώπισης, προκειμένου να δοθούν λύσεις στα κοινωνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά με γλωσσική και πολιτισμική ετερότητα σε σχέση με το γηγενή πληθυσμό, καθώς το ποσοστό των αλλοδαπών παιδιών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα φτάνει το 11% του μαθητικού πληθυσμού (Δαμανάκης 2005, 153). Ο Μάρκου επιχειρεί τη διάκριση τριών προσεγγίσεων στη διαμόρφωση και την άσκηση εκπαιδευτικής πολιτικής τοποθετώντας την αφετηρία στην περίοδο μέχρι το 1980, έως ότου, η ένταξη των μαθητών διαφορετικού πολιτισμικού υποβάθρου, αντιμετωπιζόταν ως υπόθεση των ίδιων και των οικογενειών τους και όχι θέμα προς εξέταση, του σχολείου και της πολιτείας. Η δεύτερη περίοδος συμπίπτει χρονικά με την λήψη μιας σειράς αντισταθμιστικών μέτρων, στις αρχές της δεκαετίας του '80, που ως κύριο στόχο έχουν την ένταξη των μαθητών στην ελληνική σχολική πραγματικότητα, μέσω της αναπλήρωσης των γλωσσικών και πολιτισμικών ελλείψεων που παρουσιάζουν, λόγω ετερότητας. Στο πλαίσιο αυτό κυμαίνεται η ίδρυση των Τάξεων Υποδοχής, οι οποίες θα αντικατασταθούν αρχικά και θα ενισχυθούν στην συνέχεια, κατά τη διάρκεια της περιόδου της τρίτης προσέγγισης, από τα Φροντιστηριακά Τμήματα, η λειτουργία των οποίων στηρίζεται σε μια αντισταθμιστική πλουραλιστική αυτή τη φορά προσέγγιση, καθώς πραγματοποιείται μια προσπάθεια διατήρησης και ενίσχυσης της ετερότητας των μαθητών, μέσα στο σχολικό περιβάλλον (Μάρκου 1996α, 32-36).

Αντίστοιχα προς τις παραπάνω προσεγγίσεις διαμορφώθηκαν μοντέλα εκπαίδευσης, των οποίων η εφαρμογή υπαγορεύεται από την ισχύουσα κάθε φορά εκπαιδευτική προσέγγιση. Ήδη από την δεκαετία του '60 στον Ευρωπαϊκό χώρο και την Αμερική, στις χώρες δηλαδή που η ετερότητα υπήρξε μια δεδομένη κατάσταση στο χώρο της εκπαίδευσης, κυριάρχησε το μοντέλο της αφομοίωσης, διαμορφωμένο στη βάση μιας κοινωνικής ιεραρχίας και αναπτύσσοντας μια θεωρία περί ανώτερων πολιτισμών. Στην εκπαιδευτική πράξη το αφομοιωτικό μοντέλο προβάλλει την αναγκαιότητα εκμάθησης της γλώσσας και του πολιτισμού της κυρίαρχης ομάδας, αγνοώντας την ανομοιογένεια του πληθυσμού. Το επόμενο μοντέλο είναι αυτό της ενσωμάτωσης, στο πλαίσιο του οποίου αναγνωρίζεται η ύπαρξη διαφορετικού πολιτισμού στις μειονοτικές ομάδες. Αφενός η πολιτισμική ετερότητα γίνεται αποδεκτή στην προοπτική να αποτελέσει μέρος της νέας εθνοπολιτισμικής ταυτότητας και αφετέρου τα όρια τίθενται μέχρι το σημείο που η αναγνώριση αυτή δεν θα αποτελέσει κίνδυνο στις πολιτισμικές αρχές της κυρίαρχης κοινωνίας. Στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πρακτικής το μοντέλο αυτό θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι προσεγγίζει έμμεσα αυτό της αφομοίωσης, καθώς δημιουργούνται οι συνθήκες στήριξης της μητρικής γλώσσας, με απώτερο στόχο όμως, την ταχύτερη εκμάθηση της κυρίαρχης. Το 1980 έκανε την εμφάνισή του το αντιρατσιστικό μοντέλο εστιάζοντας το ενδιαφέρον της θεωρίας του στις κοινωνικές δομές και τη νομοθεσία της πολιτείας, οι οποίες διαμορφώνουν συνθήκες θεσμικού ρατσισμού και περιθωριοποίησης, μέσω της μη παροχής ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση και την αναπαραγωγή ρατσιστικών προτύπων (Γεωργογιάννης 1999, 45-49). Όταν πια έγινε κατανοητό ότι με τα προηγούμενα μοντέλα εκπαίδευσης «το χωνευτήρι δε χωνεύει» (the melting pot does not melt), υπήρξε μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος, από τον εθνοκεντρισμό, στον πολιτισμικό πλουραλισμό. Το πολυπολιτισμικό μοντέλο στην εκπαιδευτική πρακτική, έδωσε ώθηση στη αναγνώριση της ετερότητας των μαθητών, διαμορφώνοντας τις προϋποθέσεις γνωριμίας και αλληλοσεβασμού, λαμβάνοντας υπόψη το διαφορετικό μορφωτικό και πολιτισμικό κεφάλαιο των μαθητών. Η κριτική που δέχτηκε το συγκεκριμένο μοντέλο προέρχεται τόσο από συντηρητικούς, όσο και από προοδευτικούς εκπροσώπους. Η μια πλευρά αφενός επιχειρηματολόγησε, υπέρ της απαραίτητης για την εθνική συνοχή, ομοιογένειας, και η δεύτερη αφετέρου, επισημαίνοντας τον επιφανειακό χαρακτήρα προσέγγισης των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι πολιτισμικά εταίροι, στο πλαίσιο της πολυπολιτισμικής θεωρίας (Μάρκου 1995, 258-260).

Γίνεται αντιληπτό έως τώρα, ότι έχει πραγματοποιηθεί μια συστηματική προσπάθεια προκειμένου να προσαρμοστούν οι μαθητές με διαφορετικό πολιτισμικό και μορφωτικό κεφάλαιο στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα, αγνοώντας την ετερότητά τους, στο πλαίσιο μιας αντισταθμιστικής- αφομοιωτικής πολιτικής. Η λογική της ομοιομορφοποίησης στηρίζεται στην κυρίαρχη αντίληψη, η οποία ερμηνεύει την ετερότητα μέσω της «υπόθεσης του ελλείματος», στο πλαίσιο της οποίας το διαφορετικό πολιτισμικό και μορφωτικό κεφάλαιο των μαθητών, δεν αναγνωρίζεται ως ισότιμο με αυτό της κυρίαρχης ομάδας (Δαμανάκης 1997, 77-78). Το 1996 με το νόμο 2413 εγκαινιάζεται ο θεσμός των διαπολιτισμικών σχολείων, με κύριο στόχο την προώθηση της διαπολιτισμικότητας μέσα στη σχολική πράξη, ως απάντηση στην πολυπολιτισμικότητα της. Η διαπολιτισμικότητα εκφράζει τον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς των ατόμων που ζουν και αλληλεπιδρούν σε μια κοινωνία, χωρίς να περιορίζεται στην αγωγή των πολιτισμικά διαφορετικών. Με τον τρόπο αυτό δόθηκε η αφορμή προκειμένου να μετατοπιστεί το επίκεντρο των ερμηνειών και των προσεγγίσεων από την «υπόθεση του ελλείματος», στην «υπόθεση της διαφοράς», θεωρώντας το μορφωτικό κεφάλαιο που φέρουν τα παιδιά με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο στο σχολείο, όχι ελλειμματικό αλλά διαφορετικό (Δαμανάκης 1997, 98-99).

4.2 Διαπολιτισμική εκπαίδευση

Ο συστηματικός επιστημονικός λόγος σχετικά με την εννοιολογική προσέγγιση του όρου της διαπολιτισμικότητας και της ένταξής της στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πρακτικής, προκειμένου να αναδειχθεί η αναγκαιότητά της, έχει την αφετηρία του στην δεκαετία του 1970. Στις χώρες που παραδοσιακά υπήρξαν χώρες υποδοχής μεταναστών όπως η Αμερική, η ανάγκη ένταξης των πολιτισμικά διαφορετικών, Αφρο-Αμερικάνων, στην κυρίαρχη ομάδα, αναδείχθηκε ως αίτημα των κινημάτων προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της ανοδική εξελικτικής πορείας που έτυχαν μελέτες, σχετικά με την προώθηση και την υποστήριξη της ετερότητας, τόσο σε κοινωνικό, όσο και σε εκπαιδευτικό πλαίσιο (Collnick-Cbinn 1994, 27-28).

Μια πρώτη προσπάθεια αποσαφήνισης του όρου επιχειρείται από τον Dickopp, ο οποίος κάνει μια προσπάθεια ετυμολογικής προσέγγισης της λέξης «διαπολιτισμός» επιχειρώντας να ερμηνεύσει την πρόθεση «δια». Επισημαίνοντας την ασάφεια που εμπεριέχει ο ορισμός, προσδίδει ερμηνείες, οι οποίες κυμαίνονται από την απόδοση διαμεσολάβησης και αλληλοκατανόησης στην πρόθεση «δια», μέχρι την διαπίστωση κοινών ή διαφορετικών στοιχείων μεταξύ των πολιτισμών (Γκόβαρης 2004, 78). Όταν το νόημα της αλληλεπίδρασης που αποδίδεται στην πρόθεση «δια», συνδυαστεί με την έννοια της κουλτούρας, η οποία αποδίδεται στον πολιτισμό, υπό την ευρεία έννοια του όρου και η οποία συμπεριλαμβάνει και τους ζωντανούς πολιτισμούς των διάφορων εθνοτικών ομάδων, προκύπτει η αποδοχή των αξιών και του τρόπου ζωής, σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Όταν δε, αυτό μετουσιώνεται στην εκπαιδευτική πράξη, τότε πρόκειται μια νέα οπτική κοινωνικοποίησης στο πλαίσιο μιας νέας κοινωνικής πολυπολιτισμικής πραγματικότητας, μέσω της αλληλεπίδρασης και της ανταλλαγής πολιτισμικών στοιχείων (Κανακίδου –Παπαγιάννη 1998, 21-22). Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι η έννοια της κουλτούρας συμπληρώνεται από την *εμφανή* και *αόρατη* διάστασή της. Εκτός από τα εξωτερικά και εμφανή στοιχεία που τη συνθέτουν και αφορούν τη γλώσσα, τη θρησκεία κ.λπ., συνίσταται και από τα αφανή εκείνα στοιχεία, που σχετίζονται με τις κοινωνικές και ψυχολογικές διεργασίες και αντιδράσεις των ατόμων, οι οποίες αποτελούν ενδείξεις ετερότητας, όμως συχνά δεν καταχωρούνται ως τέτοιες από την κυρίαρχη ομάδα (Erikson 2007, 42).

Στη βιβλιογραφία συχνά επιχειρείται μια διάκριση μεταξύ των όρων *διαπολιτισμικότητα* (interculturalism) και *πολυπολιτισμικότητα* (multiculturalism). Οι δύο όροι δεν είναι ταυτόσημοι, ούτε χρησιμοποιούνται για να αναλυθεί το ίδιο φαινόμενο. Παρόλο που έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις αναφορικά με τη σχέση, η οποία τις διέπει, η πιο έγκυρη περιγραφή θα μπορούσε να αναλύεται ως εξής «Η πολυπολιτισμικότητα είναι το δεδομένο και η διαπολιτισμικότητα το ζητούμενο. Η διαπολιτισμικότητα προϋποθέτει την πολυπολιτισμικότητα, αλλά δεν απορρέει αυτόματα απ' αυτή» (Δαμανάκης 1997, 39).

Η διαπολιτισμικότητα σε θεωρητικό επίπεδο ασχολείται με την εξέταση των συνθηκών αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται μέσα σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα, με τις συνθήκες της κοινωνικοποίησης και της συγκρότησης της ατομικής και ομαδικής ταυτότητας του ατόμου, με την παραγωγή επιστημονικής γνώσης και συσχέτισής της με την εκπαιδευτική πράξη. Σε κανονιστικό επίπεδο πλέον, λειτουργεί, τόσο ως εργαλείο για την ομαλή συμβίωση και τον πολιτισμικό αλληλοεμπλουτισμό, όσο και ως μέσο αξιοποίησης του μορφωτικού κεφαλαίου, ατόμων-φορέων πολιτισμικής και μορφωτικής ετερότητας (Γκότοβος 2002, 3-8). Ο όρος της διαπολιτισμικότητας στο ευρύτερο πλαίσιο της παιδείας χρησιμοποιείται προκειμένου να περιγράψει την αγωγή τόσο των γηγενών

όσο και των αλλοδαπών πληθυσμών, εντός και εκτός της σχολικής πραγματικότητας. Σύμφωνα με τις Κανακίδου – Παπαγιάννη ως Διαπολιτισμική Αγωγή νοείται «το σύνολο των παιδαγωγικών αρχών, με τις οποίες ρυθμίζονται μέτρα και διαδικασίες που απευθύνονται σε όλα τα μέλη ενός κοινωνικού συνόλου, όπου αναπόφευκτα υπάρχουν διαφοροποιήσεις στη νοοτροπία, στις αντιλήψεις, στον τρόπο ζωής» (Κανακίδου – Παπαγιάννη 1998, 16). Στο επίπεδο της εκπαίδευσης αφορά την διαλεκτική σχέση και την αμοιβαία αναγνώριση και συνεργασία μαθητών με διαφορετικό μορφωτικό και πολιτισμικό κεφάλαιο. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση, λειτουργεί για τον Essinger ως απάντηση στην πολυπολιτισμικότητα της σύγχρονης κοινωνίας και της σχολικής τάξης, καθώς μέσω αυτής δίνεται ώθηση σε βασικές αρχές, απαραίτητες για την εκπαιδευτική πράξη. Συγκεκριμένα, δίνονται λύσεις σε εκπαιδευτικά προβλήματα μέσω της προώθησης αρχών που σχετίζουν την εκπαίδευση με την ενσυναίσθηση, την αλληλεγγύη, το διαπολιτισμικό σεβασμό και της εναντίωσης στον εθνικιστικό τρόπο σκέψης (Μάρκου 1995, 271-274).

Η ανάπτυξη της διαπολιτισμικής θεωρίας στηρίζεται σε τρία βασικά αξιώματα, σύμφωνα με τα οποία διαμορφώνονται οι στρατηγικές που εφαρμόζονται για την επίτευξη μιας συγκεκριμένης στοχοθεσίας. Τα αξιώματα αυτά περιστρέφονται γύρω από την διαμόρφωση των συνθηκών εκείνων που θα προωθήσουν την ισότιμη αντιμετώπιση και συμβίωση, μαθητών με διαφορετικό μορφωτικό και πολιτισμικό κεφάλαιο, στο πλαίσιο του αμοιβαίου σεβασμού και πολιτισμικού εμπλουτισμού. Τα αξιώματα αυτά αναλύονται ως εξής:

- α) Ισοτιμία των πολιτισμών
- β) Ισοτιμία του μορφωτικού κεφαλαίου ατόμων διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης
- γ) Αρχή της παροχής ίσων ευκαιριών (Δαμανάκης 1997, 99-104).

Η στοχοθεσία που αναπτύσσεται βάσει των αξιών που αναφέρθηκαν παραπάνω, αναλύεται τόσο σε ατομικό, όσο και σε συλλογικό-κοινωνικό επίπεδο. Αφενός το άτομο οδηγείται στην αυτογνωσία μέσω της θέασης του εαυτού του υπό το πρίσμα άλλων πολιτισμών και αφετέρου οι μαθητές εφοδιάζονται με γνώσεις και δεξιότητες ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν στις ανάγκες του κυρίαρχου περιβάλλοντος, του δικού τους, αλλά και, άλλων πολιτισμών στην ευρύτερη αναδιάρθρωση του σχολείου και των θεσμών ώστε τα παιδιά διαφορετικών εθνικοτήτων, φυλών και κοινωνικών τάξεων να μπορούν να απολαμβάνουν εκπαιδευτική ισότητα, ίσες ευκαιρίες στην εκπαιδευτική επιτυχία και κινητικότητα. (Banks 1994, 46-50) Ο Banks εντοπίζει πέντε διαστάσεις που χαρακτηρίζουν την διαπολιτισμική εκπαίδευση: α)το περιεχόμενο της ενσωμάτωσης (content integration), εστιάζοντας στο βαθμό που οι δάσκαλοι χρησιμοποιούν παραδείγματα διάφορων πολιτισμών προκειμένου να αναδείξουν και να εξηγήσουν αρχές και θεωρίες του γνωστικού αντικείμενου, β)το προϊόν της εκπαιδευτικής διαδικασίας (the knowledge construction process), γ)την αναγωγή στην πρόληψη (prejudice reduction) αναφερόμενος στην ρατσιστική συμπεριφορά που εμφανίζουν οι μαθητές και στον τρόπο που αυτές μπορούν να τροποποιηθούν μέσω κατάλληλων μεθόδων διδασκαλίας, δ)την αμερόληπτη εκπαίδευση (equity pedagogy) ε)την ενδυνάμωση της σχολικής κουλτούρας και των κοινωνικών δομών (empowering school culture and social structure) (Banks 1995, 4-5)

4.3 Ο ρόλος του σχολείου και του εκπαιδευτικού ως φορέων κοινωνιοποίησης, μέσα με πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα

Το εκπαιδευτικό σύστημα κάθε χώρας, οργανώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες που προάγει το ισχύον μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης, ανάλογα με την χρονική περίοδο που διανύεται. Ο εκσυγχρονισμός της εκπαίδευσης προέκυψε ως αποτέλεσμα της βιομηχανικής επανάστασης, μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο, προωθώντας ένα στατικό μοντέλο μάθησης και τοποθετώντας τη γνώση σε συγκεκριμένα χρονικά και γνωστικά όρια. Η χρονική αφετηρία μιας περισσότερο φιλελεύθερης προσέγγισης υπήρξε ο 20^{ος} αιώνας, όταν δόθηκε έμφαση στο αίτημα για ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση στο πλαίσιο των νέων απαιτήσεων της παγκοσμιοποίησης της αγοράς εργασίας (Κανακίδου –Παπαγιάννη 2003, 92-95).

Στο πλαίσιο της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας το σχολείο παρουσιάζεται ως θεσμός που προάγει κυρίως την εθνική ομοιομορφία, μέσα σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί βάσει των νέων δεδομένων του πρόσφατου παρελθόντος. Η ομοιομορφία αυτή προάγεται αφενός με την επιλογή των αντικειμένων που εντάσσονται στο αναλυτικό πρόγραμμα διδασκαλίας⁶⁷ και αφετέρου με την ιδεολογική κατεύθυνση που το ίδιο το σχολείο προωθεί. Οι σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις συγκλίνουν στην διαπίστωση ότι τόσο τα σχολεία, όσο και τα πανεπιστήμια αναπαράγουν και διαιωνίζουν την επικρατούσα ιδεολογία και τις αξίες της κυρίαρχης ομάδας, αγνοώντας τις αντίστοιχες των μειονοτήτων (Banks 1994, 20), ενώ το σχολικό σύστημα παρουσιάζεται δομημένο στη βάση μιας εθνικής κουλτούρας, κλονίζοντας για τους μετανάστες, την συμβολική σύνδεση γλώσσας –κουλτούρας και την προοπτική της πολιτισμικής εξέλιξης στη χώρα υποδοχής (Reich 1997, 25). Κρίνεται σημαντικό να σημειωθεί ότι παρόλα αυτά, το σχολείο ως φορέας κοινωνικοποίησης, μπορεί να οδηγήσει σε μαζική διαμόρφωση συνειδήσεων και εγχάραξη ιδεολογικών μηνυμάτων, ακόμα και να προκαλέσει μαζική ιδεολογική μεταλλαγή, η οποία μπορεί να αποδειχθεί καίριας σημασίας στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας (Τσουκαλάς 1985, 383). Ο βαθμός προσαρμοστικότητας των παιδιών σε νέα περιβάλλοντα εξαρτάται από διαφορετικούς παράγοντες σε κάθε περίπτωση. Ειδικότερα τα παιδιά των μετακινούμενων πληθυσμών βιώνουν κατά την άφιξή τους στη χώρα υποδοχής ένα έντονο πολιτισμικό σοκ, το οποίο δικαιολογείται από την παρουσία των αντίξοων συνθηκών που θέτουν σε κίνδυνο την προσαρμογή του ατόμου και στη βιβλιογραφία περιγράφονται ως παράγοντες επικινδυνότητας (risk factors). Στο πλαίσιο αυτό η προσαρμογή παρουσιάζεται σε σχέση αλληλεξάρτησης τόσο με το βαθμό ψυχικής ανθεκτικότητας του ατόμου, δηλαδή με την ικανότητα να αντιμετωπίζει με επάρκεια τέτοιου είδους καταστάσεις, όσο και με ένα σύνολο κοινωνικών παραγόντων όπως το σχολείο, οι οποίοι ορίζονται ως προστατευτικοί παράγοντες (protective factors). (Στεφανίδη 2005, 169-170).

Καθίσταται κατανοητό από την προηγούμενη ανάλυση ότι, σύμφωνα με τη νέα σχολική πραγματικότητα, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί μετά την ένταξη στους κόλπους των σχολικών τάξεων μεγάλου ποσοστού μεταναστών με διαφορετικό πολιτισμικό και μορφωτικό κεφάλαιο, ο ρόλος του σχολείου διευρύνεται. Πρόκειται για μια συνολική αναθεώρηση, τόσο του αναλυτικού προγράμματος σπουδών, όσο και των μεθόδων διδασκαλίας. Στόχο δεν αποτελεί πια η πολιτισμική αφομοίωση και η συμμόρφωση στην

⁶⁷ Ο εθνοκεντρικός χαρακτήρας του μαθήματος της Ιστορίας, καθώς και τα ιστορικά κενά που εμφανίζονται και τα γεγονότα που, σκόπιμα ίσως, κάποιες φορές αποσιωπούνται σχετικά με τα εθνικά σύνορα και την παρουσία διαφορετικών εθνικών ομάδων στα εδαφικά όρια μιας χώρας, αποδεικνύουν το σημαντικό ρόλο που το σχολείο διαδραματίζει στην διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης (Perotti 1994, 104-108).

κυρίαρχη πραγματικότητα, αλλά η αξιοποίηση του μορφωτικού κεφαλαίου και η πρόσκτηση των δεξιοτήτων που θα επιτρέψουν στους φορείς της ετερότητας μια εκπαιδευτική κινητικότητα αντίστοιχη με εκείνη των γηγενών μαθητών (Μάρκου 1996, 39). Στο πλαίσιο της στοχοθεσίας του σχολείου εντάσσεται πλέον η διαμόρφωση διαπολιτισμικού περιβάλλοντος το οποίο διαμορφώνεται μέσω των στρατηγικών διδασκαλίας, του προγράμματος των μαθημάτων, της ώθησης στην εκμάθηση της μητρικής γλώσσας, με απώτερο σκοπό τον αυτοπροσδιορισμό της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας των μαθητών και της λειτουργικής ανέλιξης της στο πλαίσιο της κυρίαρχης εθνικής κουλτούρας. Σημαντική παράμετρος προς την επίτευξη των παραπάνω στόχων αποτελεί η διαμόρφωση των συνθηκών εκείνων που θα αντανακλούν και θα προάγουν την πολιτισμική ετερότητα, ενώ παράλληλα θα ενθαρρύνουν τον αλληλοσεβασμό μεταξύ των εθνοπολιτισμικά διαφορετικών ομάδων και την προώθηση των συναισθηματικών και πολιτισμικών δεσμών με το πληθυσμό εθνικής αναφοράς της κάθε ομάδας (Banks 1994, 53-57, 131-136).

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναλυθεί ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην επίτευξη των στόχων του σχολείου, ως φορέα κοινωνικοποίησης, μέσα σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα. Μια σημαντική παράμετρος η οποία χρήζει ιδιαίτερης επισήμανσης πριν την περαιτέρω ανάλυση, αποτελεί η διαπίστωση της ελλειπούς εκπαιδευτικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών σε θέματα διαπολιτισμικότητας και διαχείρισης της πολιτισμικής ετερότητας μέσα στην σχολική τάξη. Η διαπίστωση αυτή θα μπορούσε να τεκμηριωθεί από την απουσία κατάλληλων μαθημάτων στο πλαίσιο του προγράμματος σπουδών των πανεπιστημιακών τμημάτων, μέχρι και πριν την εισροή μεταναστών της δεκαετίας του 1990. Η καθιερωμένη αυτή κατάσταση στηρίχθηκε στη λογική της εθνικής ομοιομορφίας που θεωρητικά ίσχυε πριν τα κύματα μαζικής μετανάστευσης, αγνοώντας ωστόσο, την παρουσία των τσιγγανοπαίδων, και της αναγνωρισμένης μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, στην ελληνική σχολική πραγματικότητα. (Νικολάου 2000, 1999). Στη σύγχρονη εκπαιδευτική πράξη, η επιμόρφωση των δασκάλων σε θέματα διαπολιτισμικότητας παρουσιάζεται σχεδόν ανύπαρκτη. Ο ισχυρισμός αυτός επιβεβαιώνεται από δηλώσεις των ίδιων των εκπαιδευτικών, οι οποίοι διατυπώνουν τις ανησυχίες τους, μέσω της συμμετοχής τους σε έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί προς αυτή την κατεύθυνση. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας του Δαμανάκη, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν εμφανίζεται να μην έχει λάβει σχετική επιμόρφωση, ενώ οι ίδιοι θα χαρακτήριζαν τους εαυτούς τους μη επαρκώς καταρτισμένους, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις σύγχρονες ανάγκες της διδασκαλίας. Η προώθηση της πολιτισμικής ετερότητας και η αξιοποίηση του μορφωτικού κεφαλαίου, καθώς επίσης και η διατήρηση δεσμών με το εθνικό κέντρο αναφοράς, αποδεικνύονται στην πράξη ιδιαίτερα δύσκολη υπόθεση, λόγω της έλλειψης κατάλληλου διδακτικού υλικού, αλλά και της άγνοιας από μέρους των εκπαιδευτικών της μητρικής γλώσσας των μαθητών. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούνται συνθήκες που παρακωλύουν, τόσο τον πολιτισμικό εμπλουτισμό, όσο και την επικοινωνία του εκπαιδευτικού με τους μαθητές διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης (Δαμανάκης 1997, 179-184). Σε αντίστοιχα συμπεράσματα καταλήγουν και άλλες ερευνητικές προσπάθειες, όπου μέσα από τις παρατηρήσεις των υποκειμένων-εκπαιδευτικών του δείγματος, περιγράφονται οι αδυναμίες των ίδιων να ανταποκριθούν στις ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις, καθώς και η απουσία οργανωμένης εκπαιδευτικής πολιτικής, όσον αφορά στην αντιμετώπιση των νέων αναγκών. Απουσία κατάλληλων εγχειριδίων και εποπτικών μέσων, απουσία επιμορφωτικών σεμιναρίων και οργάνωσης των σχολικών τάξεων σύμφωνα με τις νέες συνθήκες, αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες στη διαμόρφωση διαπολιτισμικού κλίματος και την ανάπτυξη

διαπροσωπικών σχέσεων, τόσο μεταξύ γηγενών και αλλογενών μαθητών, όσο και μεταξύ εκπαιδευτικών και γονέων (Βακάλιος 1999, 95-105).

Έπειτα από τις παραπάνω παρατηρήσεις σχετικά με την περιγραφή των δύσκολων συνθηκών που αντιμετωπίζει ο εκπαιδευτικός κατά τη διαδικασία άσκησης του έργου του ως παιδαγωγού, πρόκειται στη συνέχεια να περιγραφεί ο ρόλος που αυτός κατέχει ως οντότητα, στη διαμόρφωση διαπολιτισμικού κλίματος μέσα στη σχολική τάξη. Στο έργο του εκπαιδευτικού, δεν εντάσσεται μόνο η διαδικασία της διδασκαλίας και της αξιολόγησης που αφορούν αποκλειστικά την μετάδοση γνώσεων στο μαθητή. Στο πεδίο ευθύνης του εκπαιδευτικού εντάσσονται και οι διαδικασίες εκείνες μέσω των οποίων θα προαχθεί η ατομικότητα, η κοινωνικότητα και η γενικότερη διαπαιδαγώγηση του μαθητή, μεταλαμπαδεύοντας ιδανικά και αξίες σύμφωνα με τους παιδαγωγικούς σκοπούς και τις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Για το λόγο αυτό σημαντική κρίνεται η ανάπτυξη μιας υγιούς παιδαγωγικής σχέσης μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητή, η οποία θα στηρίζεται στον αλληλοσεβασμό και την ελευθερία (Πυργιωτάκης 2000, 253-255). Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ίδια η προσωπικότητα του εκπαιδευτικού. Οι πέντε διαστάσεις τις διαπολιτισμικής αγωγής του Banks, όπως αυτές αναλύθηκαν νωρίτερα (3.2), ακυρώνονται ως προς το νόημά τους όταν ο εκπαιδευτικός είναι αρνητικά προδιατεθειμένος απέναντι σε μαθητές εθνικά και πολιτισμικά διαφορετικούς και όταν δεν προωθεί δομικές αλλαγές και αναθεωρήσεις στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πρακτικής σε επίπεδο προγράμματος σπουδών και κοινωνικών αξιών (Banks 2007, 22-23). Η επιτυχία του εκπαιδευτικού συνίσταται όταν αυτός λαμβάνει υπόψη το κοινωνικό και πολιτισμικό υπόβαθρο των μαθητών και το περιβάλλον στο οποίο αυτοί κοινωνικοποιούνται, καθώς αναπτύσσονται μηχανισμοί αλληλεπίδρασης μεταξύ κοινωνικού και σχολικού περιβάλλοντος, τόσο στην σχολική επίδοση, όσο και στις προσδοκίες που οι μαθητές διαμορφώνουν. Σημαντικό επίσης κρίνεται να διαθέτει γνώσεις για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εθνοπολιτισμικών ομάδων που συνθέτουν την τάξη του, καθώς και να διαθέτει διδακτική επάρκεια, ώστε αυτά να προάγονται μέσω της εφαρμογής διαφορετικών διδακτικών προσεγγίσεων, με απώτερο στόχο την αντιμετώπισης προκαταλήψεων και ρατσιστικών φαινομένων, μέσα στο πλαίσιο της σχολικής πραγματικότητας (Μάρκου 1996, 40-60).

5. Μεταναστευτική Πολιτική

5.1 Η μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας

Η μεταναστευτική πολιτική μιας χώρας συναρτάται τόσο με την άσκηση της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όταν αυτή αποτελεί μέλος της, όσο και με την άσκηση της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της. Στο πλαίσιο αυτό και ειδικότερα όσον αφορά τον βαθμό συσχέτισης εξωτερικής και μεταναστευτικής πολιτικής, έχουν υποστηριχθεί απόψεις που αφορούν την προσέγγιση του σχεδιασμού της μεταναστευτικής πολιτικής υπό το πρίσμα της ανάλυσης δύο εναλλακτικών θεωρήσεων εξωτερικής πολιτικής. *«Η μια θεώρηση εκλαμβάνει τη μετανάστευση ως απειλή για την εξωτερική πολιτική και την ασφάλεια της χώρας. Η δεύτερη αντιμετωπίζει τη μετανάστευση ως μέσο διεύρυνσης των κατευθύνσεων της εξωτερικής πολιτικής και ως ένα από τους υποβοηθητικούς μηχανισμούς υλοποίησής της»* (Τσαρδανίδης 2001, 225)

Η σύγχρονη μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινοτικής αναμόρφωσης της μεταναστευτικής πολιτικής των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κύριος στόχος τίθεται, η κατοχύρωση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για τους μετανάστες εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης που διαμένουν σε χώρες της επικράτειάς της αφενός, και αφετέρου, η ανάπτυξη μιας κοινής μεταναστευτικής πολιτικής, η οποία θα προσανατολίζεται στην προσπάθεια ενσωμάτωσης των μεταναστών, καταπολέμησης των διακρίσεων εις βάρος τους και ελέγχου των μεταναστευτικών ροών. Παρατηρείται μια τάση *συμπερίληψης*, διαγράφοντας μια μετάβαση από την *ομοιογενή*, στην *πληθυντική κοινότητα*. Σημειώνεται βέβαια, η παρουσία προηγούμενων σταδίων στη μεταναστευτική πολιτική των χωρών, μέχρι το σημείο που μόλις περιγράφηκε. Τα πρώτα νομοθετικά εγχειρήματα που πραγματοποιήθηκαν στο παρελθόν από μέρους της Ελλάδας σχετικά με την μεταναστευτική κίνηση, εστιάζονταν περισσότερο στον έλεγχο των ρευμάτων, στην εξισορρόπηση των νόμιμων και παράνομων μεταναστών, λαμβάνοντας την μορφή των κατασταλτικών μέτρων. (Παπαθεοδώρου 2007, 51-58).

Με αφετηρία το νόμο 4310/1929 ο οποίος θεσπίστηκε προκειμένου να ελεγχθεί η μεταναστευτική κίνηση προς την Ελλάδα και αφού αποδείχθηκε στην πράξη η ανεπάρκειά του να ανταποκριθεί στις αναδυόμενες ανάγκες της εποχής, ο νόμος αντικαταστάθηκε από τον 1975/1991, ο οποίος χαρακτηρίστηκε περισσότερο νόμος – πλαίσιο λόγω της γενικότητας του περιεχομένου των διατάξεών του. Στην πορεία της, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική υπό τις οδηγίες της Ε.Ε και των βασικών αρχών που ανέδειξε η Συνθήκη του Άμστερνταμ⁶⁸ θα θεσπίσει το Ν. 2910/2001, στο πλαίσιο του οποίου καθορίζονται οι προϋποθέσεις νόμιμης εισόδου, παραμονής και εργασίας των αλλοδαπών στη χώρα και προωθούνται ρυθμίσεις για την ομαλή ένταξη τους. Παρά την τάση ανανέωσης και αυτός ο νόμος παρουσιάζει ελλείψεις που αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες για την επίτευξη της αρχικής στοχοθεσίας. Το 2005 θεσπίζεται ο πιο πρόσφατος νόμος 3386/2005 εγκαινιάζοντας μια νέα προσέγγιση στη μεταναστευτική πολιτική της χώρας καθώς εισάγονται καινοτομίες που αφορούν την σύσταση διυπουργικού οργάνου για τον συντονισμό της μεταναστευτικής πολιτικής, την απλοποίηση των διαδικασιών νομιμοποίησης των μεταναστών και την διευκόλυνση της οικονομικής και κοινωνικής ένταξής τους στην Ελλάδα (Βερόπουλος 2007, 96-99).

Δεν παύει βέβαια να αρθρώνεται κριτικός λόγος απέναντι στον μέχρι σήμερα σχεδιασμό της μεταναστευτικής πολιτικής της Ελλάδας. Διατυπώνονται απόψεις που

⁶⁸ Στη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) προωθήθηκε η διαμόρφωση ενός κοινού πλαισίου πολιτικής που αφορά τα κράτη της Ε. Ε και ρυθμίζει θέματα μεταναστευτικής πολιτικής και προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (ΚΕΣΔ, 2004, σ.33-34)

αναλύουν την αναπαραγωγή μέσω της ισχύουσας νομοθεσίας, μιας πολιτικής αφομοίωσης και προώθησης της παράνομης μετανάστευσης, η οποία ενισχύει την κοινωνική ανισότητα και συντείνει στην ανάπτυξη φαινομένων ρατσισμού και κοινωνικής αποδιοργάνωσης με απώτερο στόχο την εξυπηρέτηση οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, εσωτερικού και ευρωπαϊκού πεδίου (Γεωργούλας 2001, 201-209). Εξίσου όμως, δεν παύουν να διατυπώνονται προτάσεις και προσδοκίες σχεδιασμού μια μεταναστευτικής πολιτικής, βασισμένης στις αρχές της τυποποίησης των δικαιωμάτων των μεταναστών, της ευελιξίας και προσαρμογής των παρεμβάσεων στις ανάγκες διαφορετικών κατηγοριών μεταναστών, της συνέργειας μεταξύ δημοσίων και εθελοντικών φορέων και της αξιολόγησης των μεταναστευτικών ροών (Αμίτσης-Λαζαρίδη 2001,57-58).

5.2 Το νομοθετικό πλαίσιο

Η παρουσία αλλοδαπών σε κάθε χώρα υποδοχής συνεπάγεται νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες διευθετούν και καθορίζουν τις διαδικασίες εισόδου και παραμονής στη χώρα, το εργασιακό καθεστώς και την ένταξη των παιδιών τους στο εκπαιδευτικό σύστημα. Διαμορφώνεται εν συντομία μια συγκεκριμένη μεταναστευτική πολιτική, προκειμένου το επίσημο κράτος να διατηρεί μια εποπτεία επί των εισροών και να προωθούνται λύσεις σε θέματα που προκύπτουν λόγω των νέων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συνθηκών που διαμορφώνονται. Στην Ελλάδα τα μεταναστευτικά κύματα που διαμορφώθηκαν μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, τόσο από αλλοδαπούς πληθυσμούς, όσο και από παλιννοστούντες ομογενείς, πρόκριναν την ανάγκη λήψης συγκεκριμένων μέτρων ρύθμισης της εισόδου και εγκατάστασής τους, στην Ελληνική Επικράτεια.

Στο πλαίσιο αυτό παρουσιάζεται μια διάκριση στην ισχύουσα νομοθεσία, τόσο μεταξύ των μεταναστών εντός και εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και μεταξύ των ομογενών και των αλλοεθνών. Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία ως αλλοδαπός ορίζεται *«κάθε φυσικό πρόσωπο που δεν έχει την ελληνική ιθαγένεια ή που δεν έχει ιθαγένεια»*. Η δεύτερη περίπτωση, των ομογενών και των αλλοεθνών εκτός Ε.Ε, συγκεντρώνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον καθώς εντάσσεται στο πλαίσιο των ερευνητικών ερωτημάτων της παρούσας μελέτης. Η οικονομική, κοινωνική ένταξη των οικογενειών των πληθυσμών που φτάνουν στην Ελλάδα από την Γεωργία, είτε πρόκειται για αλλοεθνείς, είτε για ομογενείς, καθώς και η σχολική ένταξη των παιδιών τους στο εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας, πρόκειται να μελετηθεί και υπό το πρίσμα της ισχύουσας νομοθεσίας, με στόχο να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο οι διαδικασίες νομιμοποίησης συμβάλλουν στην πολύπλευρη ένταξη των πληθυσμών αυτών.

Η επιλογή της νομοθεσίας πραγματοποιήθηκε βάση της στοχοθεσίας που διατυπώθηκε στο πλαίσιο της έρευνας. Κρίθηκε σκόπιμο λοιπόν να μελετηθεί η διαδικασία κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας, η νομοθεσία που αφορά την εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα, καθώς και οι νόμοι που εφαρμόζονται στην πράξη από τις αρμόδιες υπηρεσίες, για την παροχή αδειών παραμονής και εργασίας σε αλλοδαπούς και ομογενείς πληθυσμούς. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι επιλέχθηκε να εξεταστεί ο νόμος 2910/2001 που αφορά τις διαδικασίες νομιμοποίησης των αλλοδαπών, αντί του πιο πρόσφατου 3386/2005 *«Είσοδος διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια»*, δεδομένου ότι εξαιτίας της παραμονής των υποκειμένων του δείγματος της έρευνας, την τελευταία τριετία στην Ελλάδα, αυτοί υπόκεινται στις ρυθμίσεις του ν. 2910/2001 ή στις μεταβατικές διατάξεις που ίσχυαν μέχρι την εφαρμογή του 3386/2005, ο οποίος τέθηκε σε εφαρμογή την 1/1/2006.

Η νομοθεσία που θα αναλυθεί στο παρόν κεφάλαιο περιλαμβάνει τα ακόλουθα νομοθετήματα:

- 1) Ν. 2413/1996 «*Η ελληνική Παιδεία στο εξωτερικό, η διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις*»
- 2) Ν. 2790/2000 «*Αποκατάσταση Παλιννοστούντων Ομογενών από την τέως Σοβιετική Ένωση και άλλες διατάξεις*»
- 3) Ν. 2910/2001 «*Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Κτήση της Ελληνικής Ιθαγένειας με πολιτογράφηση και άλλες διατάξεις*»
- 4) Ν. 3284/2005 «*Περί κυρώσεως του Κώδικα της Ελληνικής Ιθαγένειας*»

5.2.1 Οι νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με την άδεια εισόδου-διαμονής

Η θεώρηση εισόδου στη χώρα για τους αλλοδαπούς χορηγείται από την ελληνική προξενική αρχή της χώρας διαμονής του και έχει ισχύ τριών μηνών. Παρατηρείται όμως, όμως μια διαφοροποίηση ως προς το καθεστώς που ισχύει ανάλογα με τη χώρα προέλευσης του αλλοδαπού. Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία (Ν. 2910/2001) για τους αλλοδαπούς υπηκόους χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η διαδικασία εμφανίζεται ευκολότερη από την αντίστοιχη που οφείλει να ακολουθήσει αλλοδαπός που προέρχεται από χώρα που δεν ανήκει στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Ειδικότερα είτε ο αλλοδαπός αυτός είναι μέλος της οικογένειας ημεδαπού, αλλοδαπού από χώρα επίσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είτε Έλληνα ομογενή εγκατεστημένου στην Ελλάδα, η άδεια παραμονής στη χώρα ξεκινάει με πενταετή διάρκεια η οποία ανανεώνεται ισόχρονα

Αρ. 33 παρ. 1 «*στον αλλοδαπό σύζυγο ημεδαπού ή πολίτη χώρας της Ε.Ε χορηγείται άδεια παραμονής διάρκειας τουλάχιστον 5 ετών χωρίς να απαιτείται άδεια εργασίας. Η άδεια αυτή ανανεώνεται αυτοδικαίως για χρονικό διάστημα τουλάχιστον 5 ετών. Η ίδια άδεια καλύπτει και τα κάτω των 18 άγαμα τέκνα του αλλοδαπού εφόσον αυτός ασκεί γονική μέριμνα*» και

Η άδεια παραμονής που χορηγείται στον αλλοδαπό που έχει ήδη λάβει θεώρηση εισόδου μόνο για συγκεκριμένο σκοπό οποίος αναγράφεται στην αίτηση που αυτός καταθέτει. Για την περίπτωση των αλλοδαπών που προέρχονται από χώρες που δεν ανήκουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η διαδικασία που ακολουθείται αφενός προϋποθέτει την είσοδο στη χώρα για λόγους εργασίας και αφετέρου διαφοροποιείται ανάλογα με το είδος της εργασιακής σχέσης. Στην περίπτωση που η άδεια εισόδου ζητείται στο πλαίσιο συνθηκών εξαρτημένης εργασίας, έπειτα από πρόσκληση εργοδότη στην Ελλάδα ακολουθείται η διαδικασία η οποία περιγράφεται και στο μέρος της έρευνας όπου αναλύονται τα εμπειρικά δεδομένα του δείγματος (βλ. 7.1.2).

Αρ.20 «*για τη χορήγηση σε αλλοδαπό θεώρησης εισόδου για την απασχόληση του με σχέση εξαρτημένης εργασίας απαιτείται να συγκεντρωθούν στην ελληνική προξενική αρχή του τόπου κατοικίας του τα εξής έγγραφα: α) διαβατήριο ή άλλο ταξιδιωτικό έγγραφο και πιστοποιητικό ποινικού μητρώου των αλλοδαπών αρχών, που προσκομίζει ο αλλοδαπός και β) άδεια εργασίας για το συγκεκριμένο αλλοδαπό που διαβιβάζει ο νομάρχης*»

Στην περίπτωση που ο αλλοδαπός εισέρχεται στη χώρα με την προοπτική ασκήσεως ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας, οφείλει να παράσχει εκ' των προτέρων εγγυήσεις σχετικά με τον οικονομικό σχεδιασμό, προκειμένου να αποδειχθεί ο επικερδώς χαρακτήρας της επιχείρησης και η συμβολή του στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Αρμόδια υπουργεία και δημόσιοι φορείς εξετάζουν την μελέτη και αποφασίζουν για την εγκυρότητα του σχεδιασμού.

Αρ. 25 παρ. 2. «*επιτρέπεται η είσοδος αλλοδαπού στη χώρα, προκειμένου αυτός να ασκήσει ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα, εφόσον σωρευτικώς: α) διαθέτει επαρκείς πόρους για την άσκηση της δραστηριότητας β) η δραστηριότητα συμβάλλει στην ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας*»

Στο σημείο αυτό σκόπιμο κρίνεται να σημειωθεί ότι η είσοδος στη χώρα μπορεί να απαγορευθεί, είτε με ανατιολόγητη απόφαση του προξένου, η οποία δεν ισχύει για τις περιπτώσεις πολιτών που προέρχονται από κράτη μέλη της Ε.Ε, είτε έπειτα από απόφαση των ελληνικών αρχών, ακόμα και στην περίπτωση που ο αλλοδαπός διαθέτει θεώρηση εισόδου (Ν. 2910/2001 αρ.7 παρ.1&2). Με τον τρόπο αυτό προωθείται μια άνιση και εξατομικευμένη πολιτική υπέρ μιας ομάδας και κατά των συμφερόντων άλλης, ενώ επιπλέον το δικαίωμα μη αιτιολόγησης της άρνησης εισόδου από μέρους της προξενικής αρχής, συνεπάγεται και την απουσία ελέγχου νομιμότητάς της απόφασης, ενισχύοντας τις πιθανότητες αυθαιρεσιών σε βάρος αλλοδαπών (ΚΕΣΔ 2004, 56)

Η άδεια διαμονής προκύπτει ως συνέπεια της θεώρησης εισόδου. Και στην περίπτωση αυτή υποχρεωτική κρίνεται η διασφάλιση της εκ' των προτέρων επαγγελματικής αποκατάστασης, όταν πρόκειται για συνθήκες εξαρτημένης εργασίας. Υποχρέωση του αλλοδαπού αποτελεί η κατάθεση στοιχείων πίστωσης της εργασιακής σχέσης, της στεγαστικής αποκατάστασης και των οικονομικών απολαβών, ώστε να εξασφαλιστεί τόσο η προσωπική του επιβίωση στην Ελλάδα, όσο και η δυνατότητα καταβολής των απαραίτητων φορολογικών υποχρεώσεων του στο ελληνικό δημόσιο.

Αρ. 21 παρ. 1. «στον αλλοδαπό που έχει λάβει θεώρηση εισόδου για την παροχή εξαρτημένης εργασίας στην Ελλάδα χορηγείται άδεια παραμονής, εφόσον συντρέχουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις: α) έχει άδεια εργασίας β) έχει συνάψει σύμβαση εργασίας από την οποία προκύπτει ότι η αμοιβή του είναι τουλάχιστον ίση με τις μηνιαίες αποδοχές του ανειδίκευτου εργάτη γ) είναι υγιής και ασφαλισμένος για την κάλυψη εξόδων νοσηλείας, ιατρικής και φαρμακευτικής περίθαλψης και για την κάλυψη εργατικού ατυχήματος ή ότι έχει υποβληθεί σχετική αίτηση δ) έχει εξασφαλίσει κατάλυμα»

Η ανανέωση της διάρκειας παραμονής στην Ελλάδα για την περίπτωση των αλλοδαπών που προέρχονται από χώρες εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ετήσια και εξαρτάται από τη χρονική διάρκεια της άδειας εργασίας. Πριν τη λήξη της ισχύουσας άδειας παραμονής οφείλει να καταθέσει στην αρμόδια τοπική αρχή τα απαραίτητα δικαιολογητικά έγγραφα που πιστοποιούν τη νομιμότητα της διαμονής του στην Ελλάδα και την εκπλήρωση όλων των απαραίτητων υποχρεώσεων απέναντι στο ελληνικό κράτος. Η άδεια παραμονής ακολουθεί μια κλιμακωτή διαβάθμιση στην διάρκεια της καθώς μετά το πέρας των δύο πρώτων ετών, η ανανέωση αποκτά ισόχρονη διάρκεια, ενώ ο αλλοδαπός έχει τη δυνατότητα απόκτησης άδειας παραμονής αορίστου διάρκειας με την συμπλήρωση μια δεκαετίας διαμονής στην Ελλάδα.

Αρ. 22 παρ. 1. «Η άδεια παραμονής για την παροχή εξαρτημένης εργασίας χορηγείται για ένα έτος και μπορεί να ανανεώνεται κάθε φορά για όσο χρόνο ισχύει η άδεια εργασίας. Για την ανανέωση ο αλλοδαπός οφείλει δύο τουλάχιστον μήνες πριν τη λήξη της άδειας παραμονής να υποβάλλει στο δήμο ή στην κοινότητα του τόπου κατοικίας του αίτηση και δικαιολογητικά από τα οποία προκύπτει ότι: α) έχει άδεια εργασίας β) έχει εκπληρώσει τις φορολογικές και ασφαλιστικές του υποχρεώσεις γ) εξακολουθούν να πληρούνται οι προϋποθέσεις που προβλέπονται στο άρθρο 21»

παρ. 2. «(...) Ύστερα από δεκαετή συνολική παραμονή στην Ελλάδα και υπό τις αυτές προϋποθέσεις μπορεί με απόφαση του Γενικού Γραμματέα της οικείας Περιφέρειας να χορηγείται άδεια διαμονής αόριστης διάρκειας»

Σχετικά με την άδεια παραμονής αλλοδαπών που ασκούν ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα ισχύουν όσα αναλύθηκαν προηγουμένως αναφορικά τόσο με τις εγγυήσεις που καλείται δώσει ο αλλοδαπός προκειμένου να λάβει την άδεια παραμονής, όσο και με τη διαδικασία ανανέωσης και τη δυνατότητα χορήγησης άδειας διαμονής αορίστου διάρκειας. Η διαφοροποίηση στην περίπτωση αυτή σχετικά με την ανανέωση της άδειας διαμονής, έγκειται στην υποχρέωση του αλλοδαπού που ασκεί ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα, να αποδείξει ότι ασκεί την ίδια δραστηριότητα που εξ' αρχής

είχε εγκριθεί από τα αρμόδια όργανα του κράτους, ή ότι η ασκούμενη δραστηριότητα αποτελεί προέκταση της προηγούμενης

Αρ 27 παρ2. «η ανανέωση χορηγείται εφόσον: α) η εγκεκριμένη δραστηριότητα εξακολουθεί να ασκείται β) πρόκειται για ίδια δραστηριότητα ή συνέχεια ή εξέλιξη της αρχικής δραστηριότητας γ) έχει εκπληρώσει τις φορολογικές και ασφαλιστικές υποχρεώσεις»

Για τις περιπτώσεις των ανήλικων τέκνων των αλλοδαπών, η διάρκεια της άδειας παραμονής τους στην Ελλάδα εξαρτάται από την αντίστοιχη εκείνων που ασκούν τη γονική μέριμνα. Μέχρι την ηλικία των 14 ετών δεν έχουν ατομική άδεια παραμονής, μετά το πέρας του ηλικιακού αυτού ορίου τους χορηγείται άδεια παραμονής ίσης χρονικής διάρκειας με των κηδεμόνων τους.

Αρ.29 «στους ανήλικους αλλοδαπούς που έχουν συμπληρώσει το 14^ο έτος της ηλικίας τους χορηγείται ατομική άδεια παραμονής η οποία λήγει με τη λήξη της άδειας παραμονής του εκείνου που ασκεί τη γονική μέριμνα. Για όσους δεν έχουν συμπληρώσει το παραπάνω έτος της ηλικίας τους καθώς και για τέκνα αλλοδαπών που γεννιούνται στην Ελλάδα, η παραμονή τους καλύπτεται από την άδεια παραμονής εκείνου που ασκεί τη γονική μέριμνα»

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι οι αρμόδιες αρχές έχουν το δικαίωμα να ανακαλέσουν ή να απορρίψουν εξ' αρχής αίτηση αλλοδαπού για χορήγηση άδειας παραμονής, εφόσον συντρέχουν λόγοι, οι οποίοι θέτουν σε κίνδυνο την δημόσια τάξη και ασφάλεια και οι οποίοι προκύπτουν έπειτα από έρευνα των αρμόδιων υπηρεσιών.

Για τους ομογενείς που φτάνουν στην Ελλάδα ως παλιννοστούντες σύμφωνα με τον ίδιο νόμο (Ν. 2910/2001), ισχύει διαφορετικό καθεστώς ως προς την χορήγηση άδειας παραμονής στη χώρα. Από την χρονική στιγμή της υποβολής αίτησης για την χορήγηση ελληνικής ιθαγένειας, οι ομογενείς λαμβάνουν μια προσωρινή βεβαίωση εξάμηνης διάρκειας, η οποία λειτουργεί τόσο ως άδεια παραμονής όσο και ως εργασία και μπορεί να ανανεώνεται μέχρι την έκδοση της απόφασης της αίτησης τους για την αναγνώριση ή τη διαπίστωση της ιθαγένειας, για όσο χρονικό διάστημα ζουν στη χώρα διαμονής.

Αρ. 76 παρ. 1 «(...) Με την υποβολή της αίτησης για κτήση ελληνικής ιθαγένειας ή για χορήγηση ειδικού δελτίου ταυτότητας κατά τα ανωτέρω, η οποία συνοδεύεται από σημείωμα δακτυλοσκόπησης, χορηγείται στον αιτούντα βεβαίωση εξάμηνης διάρκειας που μπορεί να ανανεώνεται για ίσο χρόνο μέχρι την έκδοση σχετικής απόφασης και η οποία επέχει θέση άδειας παραμονής και εργασίας. Στους αλλογενείς συζύγους των παραπάνω χορηγείται προσωρινή άδεια παραμονής ισόχρονης διάρκειας. Οι ομογενείς οι οποίοι ζητούν τη διαπίστωση της ελληνικής ιθαγένειας, εφόσον έχουν καταθέσει τα απαιτούμενα δικαιολογητικά, λαμβάνουν από το αρμόδιο για την έκδοση της οικείας διαπιστωτικής πράξης όργανο βεβαίωση εξάμηνης διάρκειας η οποία επέχει θέση άδειας εργασίας και παραμονής, που μπορεί να ανανεώνεται ισόχρονα μέχρι την έκδοση της σχετικής διαπιστωτικής πράξης»

5.2.2 Οι νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με την εργασία

Όπως διαπιστώνεται μέχρι τώρα οι νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με το εργασιακό καθεστώς των αλλοδαπών στην Ελλάδα εμφανίζονται αλληλεξαρτώμενες με τις αντίστοιχες που ισχύουν για τη θεώρηση εισόδου και την άδεια διαμονής. Στο σημείο αυτό έγκειται και η κυριότερη παρέμβαση του νέου νόμου 3386/2005, στο πλαίσιο του οποίου ενοποιήθηκαν οι άδειες διαμονής και εργασίας καθιερώνοντας επτά γενικές κατηγορίες αδειών εργασίας, όπως αναλύεται στο άρθρο 9 §4 του νόμου. Η είσοδος στη χώρα με την αιτιολόγηση της άσκησης ανεξάρτητης δραστηριότητας συνεπάγεται έναν εκ' των προτέρων επαγγελματικό σχεδιασμό που περιγράφηκε προηγουμένως και

εντάσσεται στο πλαίσιο των εργασιακών νομοθετημάτων. Σχετικά με τις περιπτώσεις εξαρτημένης εργασίας η διαδικασία που ακολουθείται αναλύεται από το νομοθέτη στα ακόλουθα άρθρα του νόμου 2910/2001:

Αρ. 19 παρ. 1. *«επιτρέπεται η είσοδος αλλοδαπού στην Ελλάδα για απασχόληση με σχέση εξαρτημένης εργασίας σε συγκεκριμένο εργοδότη και για συγκεκριμένο είδος απασχόλησης, αν του χορηγηθεί άδεια εργασίας από το νομάρχη»*

παρ2 α. *«Η επιτροπή καταρτίζει στο τελευταίο τρίμηνο κάθε έτους έκθεση στην οποία καταχωρούνται οι υπάρχουσες ανάγκες σε εργατικό δυναμικό στην περιφέρεια και οι κενές θέσεις εργασίας ανά ειδικότητα και νομό που μπορεί να καλυφθούν από αλλοδαπούς. Κατά την κατάρτιση της έκθεσης λαμβάνονται υπόψη το συμφέρον της εθνικής οικονομίας, η προσφορά εργασίας από ημεδαπούς ή αλλοδαπούς που διαμένουν στην Ελλάδα και η ζήτηση»*

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι το καθεστώς εξαρτημένης εργασιακής σχέσης προϋποθέτει σχεδιασμό και την ελληνική κρατική παρέμβαση. Η διαδικασία πρόσκλησης εργασίας από τον εργοδότη πραγματοποιείται αφού έχει οριστεί αφενός, ο αριθμός των αλλοδαπών, οι θέσεις εργασίας και οι επαγγελματικές κατηγορίες και αφετέρου αφού τα γραφεία ευρέσεως εργασίας του εξωτερικού συντάξουν ονομαστικούς καταλόγους των αλλοδαπών που ενδιαφέρονται να εργαστούν στην Ελλάδα, οπότε και στη συνέχεια οι λίστες προωθούνται στον ΟΑΕΔ και στις υπηρεσίες τοπικής αυτοδιοίκησης. Με τον τρόπο αυτό πραγματοποιείται μια προσπάθεια ελέγχου των μεταναστευτικών ροών εφαρμόζοντας την πρακτική του κλειστού αριθμού ανά ειδικότητα, ιθαγένεια και νομό, διαμορφώνοντας ευνοϊκότερες συνθήκες όχι μόνο για παράνομη εργασία, αλλά και για την καλλιέργεια ρατσιστικών φαινομένων με τον αποκλεισμό συγκεκριμένων ομάδων μεταναστών από την αγορά εργασίας λόγω ιθαγένειας (Παπαθεοδώρου 2007, 60-62).

παρ. 3. *«Αν οι θέσεις που ζητούνται δεν καλύπτονται από ημεδαπούς ή αλλοδαπούς που διαμένουν μόνιμα στην Ελλάδα, ο ΟΑΕΔ μπορεί να εγκρίνει την κάλυψη των θέσεων αυτών από το εξωτερικό, ο εργοδότης επιλέγει από τις ονομαστικές καταστάσεις που προβλέπονται στην παρ.3 αυτού του άρθρου τους αλλοδαπούς που τον ενδιαφέρουν και υποβάλλει αίτηση στο νομάρχη για χορήγηση άδειας εργασίας σ' αυτούς»*

Η διαδικασία ανανέωσης της άδειας εργασίας ακολουθεί αντίστοιχη πορεία με αυτή της άδειας παραμονής. Όπως σημειώθηκε ήδη, οι δύο αυτοί παράμετροι για την εγκατάσταση των αλλοδαπών στην Ελλάδα, βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης. Τόσο η αρχική χρονική διάρκεια της άδειας εργασίας, όσο και η χρονική διαβάθμιση κατά την αναθεώρησή της, συνάδει με την αντίστοιχη της άδειας παραμονής, ενώ και στην περίπτωση αυτή ισχύουν οι ίδιοι περιορισμοί και προϋποθέσεις προκειμένου να συντελεστεί η ανανέωση.

Αρ. 8 *«Η άδεια εργασίας χορηγείται για περίοδο μέχρι ενός έτους και μπορεί να ανανεώνεται κάθε φορά για χρονικό διάστημα μέχρι ενός έτους. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ανανέωση είναι η ύπαρξη σύμβασης εργασίας και η εκπλήρωση των φορολογικών και ασφαλιστικών υποχρεώσεων εκ μέρους του αλλοδαπού. Ο αλλοδαπός που επιθυμεί την ανανέωση οφείλει, πριν τη λήξη της άδειας εργασίας να υποβάλει αίτηση στο νομάρχη για ανανέωση με τα σχετικά δικαιολογητικά. Εάν η σύμβαση εργασίας καταρτίζεται για χρονικό διάστημα μικρότερο του ενός έτους, η άδεια εργασίας, κατά την αρχική χορήγηση θα χορηγείται για ένα έτος. Μετά την πάροδο δύο ετών από τη χορήγηση της αρχικής άδειας, η άδεια εργασίας έχει διετή διάρκεια»*

Οι συνθήκες εργασίας των ομογενών καθορίζονται από το Ν. 2790/2000, στο πλαίσιο του οποίου παρατηρείται, ότι το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην ενίσχυση του εργασιακού καθεστώτος των ομογενών, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα. Δίνεται ώθηση προς την απορρόφησή τους στον αγροτικό τομέα και σε τεχνικά επαγγέλματα, ενώ ταυτόχρονα υπάρχει μέριμνα και για την επαγγελματική τους

αποκατάσταση στο δημόσιο τομέα. Μοναδική προϋπόθεση τίθεται η πιστοποίηση της ελληνικής ιθαγένειας, καθώς η επαγγελματική τους αποκατάσταση σε δημόσιους φορείς πραγματοποιείται με ποσόστωση επί του συνόλου των προκηρυσσόμενων θέσεων εργασίας.

Αρ. 8 παρ. 3 «για την πληρέστερη αγροτική αποκατάσταση των ομογενών ενθαρρύνεται η συμμετοχή τους στους υφιστάμενους αγροτικούς συνεταιρισμούς και ομάδες παραγωγών».

Αρ. 9 παρ. 1. «οι διατάξεις του πρώτου εδαφίου της παρούσας παραγράφου εφαρμόζονται με τα αντίστοιχα ποσοστά για το σύνολο των ομογενών που αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2910/2000 (ΦΕΚ 24 Α)»

παρ. 2. «Επιτρέπεται κατ' εξαίρεση, πέραν του εκάστοτε προκηρυσσόμενου (Ε.Π.Υ), η προκήρυξη θέσεων ποσοστού καθοριζόμενου από σε τρία έως πέντε τις εκατό (3%-5%), ενιαίως για ομογενείς, που προέρχονται από χώρες της τέως Σοβιετικής Ένωσης (...)».

Παρ. 3. «σε περίπτωση δημιουργίας τμημάτων διδασκαλίας, στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση της ημεδαπής, της γλώσσας και του πολιτισμού της χώρας προέλευσης πέραν του αναλυτικού προγράμματος μέχρι και τέσσερις ώρες την εβδομάδα, προσλαμβάνονται κατά προτεραιότητα, ως ωρομίσθιοι ομογενείς εκπαιδευτικοί από την αντίστοιχη χώρα προέλευση. Με απόφαση του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων καθορίζονται οι αναγκαίες λεπτομέρειες εφαρμογής».

Επιπλέον σημειώνεται ότι στο πλαίσιο της ισχύουσας νομοθεσίας τόσο για τους αλλοδαπούς, όσο και για τους ομογενείς, το κράτος μεριμνά για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας προσφέροντας και στις δύο ομάδες τη δυνατότητα επαγγελματικής κατάρτισης. Τα προγράμματα αυτά, που το περιεχόμενο τους αναλύεται σε επαγγελματική εξειδίκευση, εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και σε άλλους τομείς, υλοποιούνται από πιστοποιημένους ιδιωτικούς ή δημόσιους φορείς. Στο πλαίσιο της ανάλυσης των εμπειρικών δεδομένων της παρούσας έρευνας πρόκειται να εξετασθούν αντίστοιχες περιπτώσεις (βλ. 8.1.2).

Αρ. 10 (Ν. 2839/2000) «Για τη διευκόλυνση εξεύρεσης εργασίας, οι ομογενείς από τις χώρες της τέως Σοβιετικής Ένωσης, εντάσσονται σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, τα οποία προκηρύσσονται από τα αρμόδια Υπουργεία και τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) και υλοποιούνται από πιστοποιημένα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (...)»

Αρ. 14 (Ν. 2910/2001) παρ 1. «Η επαγγελματική κατάρτιση για την εφαρμογή του παρόντος είναι η φοίτηση σε Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ) σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο Ν. 2009/1992 (ΦΕΚ 18, τ. Α'), όπως ισχύει κάθε φορά. Της εν λόγω κατάρτισης μπορεί να προηγείται ένα προπαρασκευαστικό έτος εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας σε Σχολείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας Ελληνικού Πανεπιστημίου»

5.2.3 Οι νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με την απόκτηση Ελληνικής Ιθαγένειας

Η σύγχρονη υπόσταση των κρατών, με την εδαφικά προσδιορισμένη επικράτειά τους, συνεπάγονται τη σύνδεση τους, με τους πολίτες, με ένα είδος νομικού δεσμού, ο οποίος δεσμός καθορίζεται από την γεωγραφική περιοχή που το φυσικό αυτό πρόσωπο διαμένει. Από την πλευρά του κράτους ο πολίτης μπορεί να ταξινομηθεί σε δύο κατηγορίες, αυτή του αλλοδαπού και αυτή του ημεδαπού. Σε σχέση με το νομικό δεσμό μεταξύ κράτους και πολίτη «η πράξη της επίσημης αναγνώρισης εκ' μέρους του κράτους της ιδιότητας του πολίτη σε συγκεκριμένο φυσικό πρόσωπο, ονομάζεται ιθαγένεια ή υπηκοότητα» (Γκότοβος 2005, 88)

Η κτήση της ελληνικής ιθαγένειας σύμφωνα με τις διατάξεις του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας ο οποίος περιλαμβάνεται στον Ν.3284/2005, αναλύεται στα πέντε πρώτα άρθρα του. Η διαδικασία που ακολουθείται εξαρτάται από τον τρόπο απόκτησής της, αν

δηλαδή πρόκειται για κτήση ιθαγένειας με τη γέννηση, με αναγνώριση, με υιοθεσία, με κατάταξη στις ένοπλες δυνάμεις ή τέλος με πολιτογράφηση. Στην πρώτη περίπτωση της γέννησης ισχύουν, αφενός η αρχή αίματος *Jus Sanguinis* και αφετέρου η αρχή του εδάφους *Jus Soli*. Στις περιπτώσεις αυτές από τον κώδικα ορίζεται ότι:

Αρ. 1. «(...) κάθε άτομο που γεννιέται από Έλληνα πατέρα ή Ελληνίδα μητέρα αποκτά με τη γέννηση του ελληνική ιθαγένεια (...) Έλληνας γίνεται από τη γέννηση του και όποιος γεννιέται σε ελληνικό έδαφος ή είναι άγνωστης ιθαγένειας, υιοθετείται επικουρικά η αρχή του εδάφους»

Η αναγνώριση επιλέγεται στις περιπτώσεις ανήλικών τέκνων, οπότε και εξετάζεται το γενεαλογικό δέντρο του αιτούντα και πιστοποιείται η ελληνική καταγωγή ενός από τους δύο γονείς. Στο σχετικό άρθρο του κώδικα παραλείπεται η αναφορά αναγνώρισης από Ελληνίδα μητέρα καθώς «η συγγένεια του τέκνου με τη μητέρα του συνάγεται από τη γέννηση του και δεν υπόκειται προσβολής». Πιο συγκεκριμένα στο άρθρο 2 του Ν. 3284/2005, σχετικά με την κτήση ελληνικής ιθαγένειας με αναγνώριση διατυπώνονται τα ακόλουθα:

Αρ. 2. «Κρίσιμος χρόνος για την πρόσδοση Ελληνικής Ιθαγένειας στο αλλοδαπό τέκνο που γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων του, κατά τη διάταξη αυτή, είναι η ημερομηνία αναγνώρισης από τον πατέρα του που είναι προφανές ότι πρέπει να είναι Έλληνας κατά το χρόνο αναγνώρισης, το δε τέκνο να είναι ανήλικο»

Για τα ανήλικα τέκνα των αλλοδαπών η απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας μπορεί να αποκτηθεί επίσης με υιοθεσία πριν την ενηλικίωσή τους από δύο Έλληνες γονείς, σύμφωνα με όσα ορίζονται από το άρθρο 3 του Κώδικα, ενώ τα τέκνα ομογενών αλλοδαπών με την κατάταξή τους στις ένοπλες δυνάμεις ή την εισαγωγή τους σε στρατιωτικές σχολές (αρ. 4).

Ολοκληρώνοντας η απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση αφορά τόσο τους ομογενείς αλλοδαπούς, όσο και τους αλλογενείς αλλοδαπούς. Το άρθρο 5 του Κώδικα ορίζει τις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν προκειμένου να κατατεθεί αίτηση πολιτογράφησης και οι οποίες συνίστανται στην συμπλήρωση του 18^{ου} έτους ηλικίας κατά την υποβολή της αίτησης, στην απουσία ποινικών αδικημάτων καταγεγραμμένα στο μητρώο του εκάστοτε ενδιαφερόμενου και στην απουσία διαταγής απέλασης. Για τους αλλογενείς αλλοδαπούς ισχύουν επιπλέον περιορισμοί όπως η προηγούμενη της αίτησης πολιτογράφησης, διαμονή στην Ελλάδα. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι η Ελλάδα ανήκει στα πέντε κράτη⁶⁹ των μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 που ανέβασαν το χρονικό όριο (Χριστόπουλος 2007, 81).

«Να διαμένει νόμιμα στην Ελλάδα (...) δέκα συνολικά έτη κατά την τελευταία δωδεκαετία πριν από την υποβολή αίτησης πολιτογράφησης (...) η διαμονή αυτή πρέπει να είναι νόμιμη»

Η τελευταία αυτή χρονική παράμετρος δεν ισχύει για τις περιπτώσεις των αλλοδαπών που γεννήθηκαν και κατοικούν συνεχώς στην Ελλάδα και γι' αυτούς που βρίσκονται σε γάμο με Έλληνα και έχουν αποκτήσει μαζί του παιδί. Στην πρώτη περίπτωση βέβαια, προκύπτει ένα κενό στις διατάξεις σχετικά με τα παιδιά των αλλοδαπών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, οπότε και απαλλάσσονται από την παραπάνω ρύθμιση, μόνο υπό την προϋπόθεση, οι γονείς τους να έχουν πολιτογραφηθεί πριν την ενηλικίωσή τους, διαφορετικά θα πρέπει να φτάσουν την ηλικία των 18 ετών, οπότε και τους δίνεται η δυνατότητα σύμφωνα με τον Κώδικα να υποβάλλουν οι ίδιοι αίτηση πολιτογράφησης. Για εκείνους δε, που βρίσκονται σε μεικτό γάμο, απαιτείται μια

⁶⁹ Τα άλλα κράτη που αύξησαν το χρονικό όριο παραμονής στη χώρα, προτού δοθεί το δικαίωμα στον αλλοδαπό μετανάστη να καταθέσει αίτηση πολιτογράφησης είναι τα εξής: Ιταλία από πέντε σε δέκα χρόνια το 1992, η Ελλάδα από οχτώ σε δέκα χρόνια το 1993, η Δανία από επτά σε εννιά χρόνια το 2002 και η Φιλανδία από πέντε σε έξι χρόνια το 2002 (Χριστόπουλος 2007, 81)

τριετία παραμονής στην Ελλάδα, η οποία προσμετράται από την ημερομηνία τέλεσης του γάμου.

Για τους ομογενείς του εξωτερικού η διαδικασία κτήσης ελληνικής ιθαγένειας προκύπτει με διαπίστωση η οποία συντελείται με την κατάθεση στην ελληνική προξενική αρχή της χώρας εγκατάστασης τους των απαραίτητων πιστοποιητικών εγγράφων που αποδεικνύουν την ομογενειακή τους ιδιότητα, χωρίς τα πιστοποιητικά αυτά έγγραφα να καθορίζονται από το νόμο, ενώ η απόφαση τίθεται σε ισχύ από τη μέρα της ορκωμοσίας τους, για τους ίδιους αλλά και για τα ανήλικα τέκνα τους. Σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 2790/2000 για την αποκατάσταση των παλιννοστούντων ομογενών από την τέως Σοβιετική Ένωση ορίζεται ότι:

Αρ. 1 παρ. 3. *«Η ιδιότητα του ενδιαφερόμενου ως ομογενούς διαπιστώνεται ύστερα από συνέντευξη του ενώπιον της επιτροπής (...). Για τη διαπίστωση της ιδιότητας του ως ομογενούς η επιτροπή μπορεί να συνεκτιμά οποιαδήποτε στοιχεία προσκομίσει ο ενδιαφερόμενος, από τα οποία τεκμαίρεται η ιδιότητά του αυτή»*

Στο άρθρο 15 του Κώδικα περιγράφεται αναλυτικά η απαιτούμενη διαδικασία προκειμένου οι ομογενείς από χώρες τις πρώην Σοβιετικής Ένωσης να διεκδικήσουν την αναγνώριση της ελληνικής ιθαγένειας.

«1. Ομογενείς που κατοικούν σε χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης μπορούν να αποκτήσουν την Ελληνική Ιθαγένεια μετά από σχετική αίτηση προς την Ελληνική Προξενική Αρχή του τόπου κατοικίας τους εφόσον:

α) Είναι ενήλικοι και

β) Δεν μπορεί να διαπιστωθεί η Ελληνική τους Ιθαγένεια βάσει των Συνθηκών Αγκυρας και Λωζάννης.

2. Την Ελληνική Ιθαγένεια αποκτά ο ομογενής, εφόσον δεν συντρέχουν οι αρνητικές προϋποθέσεις της περ. β' της παραγράφου 1 του άρθρου 5 του παρόντος νόμου, με απόφαση του Γενικού Γραμματέα της Περιφέρειας, η οποία δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Για την ιδιότητα του ως ομογενούς γνωμοδοτεί τριμελής επιτροπή, η οποία αποτελείται από τον Έλληνα Πρόξενο, ως πρόεδρο, και δύο μέλη. Με απόφαση των Υπουργών Οικονομίας και Οικονομικών και Εξωτερικών ορίζονται τα μέλη κάθε επιτροπής και η αμοιβή τους. Οι οριζόμενοι ως μέλη της επιτροπής πρέπει να είναι Έλληνες πολίτες. Για τη διακρίβωση της ιδιότητας του ομογενούς η ανωτέρω επιτροπή καλεί τον ενδιαφερόμενο σε συνέντευξη και συνεκτιμά οποιαδήποτε στοιχεία προσκομίσει ο τελευταίος, από τα οποία μπορεί να συναχθεί η ιδιότητα του αυτή.(...) Μετά τη δόση του όρκου από τον ομογενή, τα ανήλικα και άγαμα τέκνα του γίνονται Έλληνες από το ίδιο χρονικό σημείο και μαζί με το γονέα τους εγγράφονται στα μητρώα αρρένων και τα δημοτολόγια δήμου ή κοινότητας που επιθυμεί ο γονέας, με βάση τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στην ανωτέρω απόφαση του Γενικού Γραμματέα της Περιφέρειας. Όσα από τα στοιχεία αυτά δεν καλύπτονται από την παραπάνω απόφαση συμπληρώνονται με την προσκόμιση οποιουδήποτε πρόσφορου αποδεικτικού στοιχείου»

Η διαδικασία της νομιμοποίησης και της κτήσης ελληνικής ιθαγένειας περιγράφεται από τους ίδιους τους αλλοδαπούς και τους ομογενείς στο πλαίσιο της ανάλυσης του εμπειρικού υλικού της έρευνας (βλ. 8.2.1.4), ενώ ταυτόχρονα επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία που αντλήθηκαν στο πλαίσιο των συνεντεύξεων των αρμόδιων φορέων, για την συγκέντρωση των απαραίτητων δικαιολογητικών εγγράφων.

«για να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια έπρεπε να έχουν μπει στην Ελλάδα μέχρι 2/05/01 (...) ένα πιστοποιητικό των παππούδων ή των γονιών που έγραφαν την ελληνική καταγωγή (...) αυτοί που έρχονταν μέχρι 2/05/01 ήταν με το νόμο 2790 που είναι για ομογενείς» (Υ.11).

5.2.4 Οι νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με τη φοίτηση των παιδιών των μεταναστών στην ελληνική εκπαίδευση

Η διαδικασία της μετακίνησης ομογενών και αλλογενών πληθυσμών προς την Ελλάδα είχε ως συνέπεια την αναδιαμόρφωση τόσο της κοινωνικής, όσο ειδικότερα και της σχολικής σύνθεσης, με την εισαγωγή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ενός μεγάλου ποσοστού αλλοδαπών μαθητών. Η κοινωνική και πολιτισμική ετερότητα των μαθητών αυτών, καθώς και η παρουσία σοβαρών προβλημάτων στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων και της διαπροσωπικής συμπεριφοράς των παιδιών, ανέδειξε την αναγκαιότητα μιας εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (Μάρκου 1996α, 28). Η πολιτική που εφαρμόζεται στην Ελλάδα σχετικά με την εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών, οι οποίοι αποτελούν ένα αναπόσπαστο μέρος της εκπαιδευτικής πραγματικότητας των σχολικών τάξεων, ακολουθεί μια πορεία ανάλογη με αυτή της ευρύτερης μεταναστευτικής πολιτικής.

Τη δεκαετία του 1970 γίνεται η πρώτη αναφορά σε τέτοιου είδους θέματα με τα Βασιλικά Προεδρικά Διατάγματα για ομογενείς και αλλοδαπούς μαθητές, τα οποία διακρίνονται για το φιλανθρωπικό τους χαρακτήρα. Η εκπαιδευτική πολιτική αλλάζει κατεύθυνση κατά τη δεκαετία του 1980, προσανατολισμένη περισσότερο στη λογική των μειωμένων απαιτήσεων από τις συγκεκριμένες ομάδες μαθητών. Φτάνοντας στο 1980 εμφανίζονται οι Τάξεις Υποδοχής με υπουργική απόφαση και το 1983 ψηφίζεται αντίστοιχα ο νόμος 1404/83 με τον οποίο τίθενται σε ισχύ οι Τάξεις Υποδοχής αλλά και τα Φροντιστηριακά Τμήματα. Το άρθρο 45 του παραπάνω νόμου έρχεται να αντικατασταθεί από το νόμο 1894/90 διαφοροποιώντας το περιεχόμενό του σε συγκεκριμένα σημεία. Νομοθετικές ρυθμίσεις και Προεδρικά Διατάγματα της ίδιας περιόδου μεριμνούν για την ίδρυση Σχολείων Παλιννοστούντων αλλά και για Τάξεις Υποδοχής για τα παιδιά υπηκόων μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Φτάνοντας στη δεκαετία του '90 η ολοένα αυξανόμενη μεταναστευτική εισροή διαμορφώνει νέες ανάγκες τις οποίες έρχεται να καλύψει ο νόμος 2413/96 ο οποίος θα εγκαινιάσει τον θεσμό των Διαπολιτισμικών σχολείων ως απάντηση στην ένταξη των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην ελληνική εκπαίδευση. (Δαμανάκης 1997, 59-83). Επικουρικά των προηγούμενων έρχονται να λειτουργήσουν οι υπουργικές αποφάσεις⁷⁰ με τις οποίες καθορίζονται τα διαπολιτισμικά σχολεία στην Ελλάδα καθώς και ο τρόπος λειτουργίας των Τάξεων Υποδοχής και των Φροντιστηριακών Τμημάτων στην Α' /θμια και Β' /θμια εκπαίδευση. Θα ακολουθήσει μια σειρά Νόμων, Προεδρικών Διαταγμάτων, Υπουργικών αποφάσεων και Εγκυκλίων που σαν στόχο έχουν τη ρύθμιση θεμάτων που αφορούν στην ένταξη και την εκπαίδευση των αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών προσφέροντάς τους το δικαίωμα εγγραφής στα δημόσια σχολεία ακόμα και στην περίπτωση της παράνομης διαμονής τους στην Ελλάδα και της μη προσκόμισης των απαραίτητων δικαιολογητικών. Σύμφωνα με το κεφάλαιο Δ' του Ν. 2910/2001 (αρ.10 παρ. 1 & 2) προβλέπεται επίσης, η είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στη χώρα για σπουδές σε ανώτερα και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ενώ ο αριθμός των εισακτέων καθορίζεται με απόφαση του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, που εκδίδεται κατ' έτος, και καθορίζει τον αριθμό των θέσεων ανά σχολή, τμήμα ή εκπαιδευτήριο, που θα καταλαμβάνουν οι αλλοδαποί φοιτητές ή σπουδαστές. Θέματα που σχετίζονται με το περιεχόμενο των μαθημάτων των τάξεων υποδοχής και των φροντιστηριακών τμημάτων, με τον ορισμό και την κατάρτιση των εκπαιδευτικών, με την επιλογή σημαιοφόρων, την πρόσβαση και την εγγραφή αλλοδαπών στην εκπαίδευση,

⁷⁰ΦΕΚ. 1143/29.10.1998 και ΦΕΚ. 1789/28.9.1999

αλλά και το ρόλο του σχολείου ως φορέα καταπολέμησης του εκπαιδευτικού και κοινωνικού αποκλεισμού, αποτελούν αντικείμενα ενδιαφέροντος της νομοθεσίας ως το 2006⁷¹.

Οι κρίσεις που έχουν διατυπωθεί για τις νομοθετικές αυτές ρυθμίσεις ποικίλουν, αν και οι περισσότερες εξ' αυτών συγκλίνουν στην διαπίστωση μιας κεκαλυμμένης αφομοιωτικής πολιτικής. Η θεσμική διαχείριση της ιδιαιτερότητας μέσω της λογικής της πολιτισμικής ομοιογένειας, η απουσία οποιασδήποτε προσπάθειας αξιοποίησης του μορφωτικού κεφαλαίου και του πολιτισμικού υπόβαθρου των αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών, η δυνατότητα ίδρυσης σχολείων που απευθύνονται σε παιδιά με «εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές ή μορφωτικές ιδιαιτερότητες», ακόμα και σε ιδιώτες, κατευθύνουν την εκπαιδευτική πολιτική από την λογική του ελλείμματος των προηγούμενων δεκαετιών, σε αυτή της ιδιαιτεροποίησης και του διαχωρισμού (Δαμανάκης 1997, 81-85).

5.2.4.1 Οι Τάξεις Υποδοχής

Οι Τάξεις Υποδοχής όπως αναφέρθηκε ήδη, εμφανίζονται με Υπουργική απόφαση του 1980 και νομοθετούνται με το Ν.1404/1983. Στόχος της συγκεκριμένης ρύθμισης γίνεται η ένταξη των «παλιννοστούντων μαθητών τέκνων μεταναστών» και αργότερα με το νέο νόμο του 1990 και των «τέκνων επαναπατριζόμενων Ελλήνων». Στις Τάξεις Υποδοχής, οι οποίες λειτουργούν ως παράλληλες βοηθητικές για την ένταξη, έχουν το δικαίωμα να εγγραφούν μαθητές μόνο έπειτα της συγκατάθεσης των γονέων και την απόφαση του Συλλόγου Διδασκόντων σε συνεργασία με το σχολικό σύμβουλο και ο αριθμός των μαθητών δεν μπορεί να ξεπερνά τους δεκαεφτά. Το πρόγραμμα των Τάξεων Υποδοχής ολοκληρώνεται σε δύο κύκλους και ο μαθητής κατατάσσεται αφού προηγουμένως διαπιστωθεί το επίπεδο ελληνομάθειας του, μέσω διαπιστωτικού test. Στον πρώτο κύκλο, Τάξη Υποδοχής Ι, εφαρμόζεται ένα εντατικό πρόγραμμα εκμάθησης της ελληνικής ως δεύτερης ξένης γλώσσας και η διάρκειά του είναι ένα έτος. Στον δεύτερο κύκλο, Τάξη Υποδοχής ΙΙ, χρονικής διάρκειας έως δύο διδακτικών ετών, εφαρμόζεται ένα μικτό πρόγραμμα μαθησιακής και γλωσσικής υποστήριξης το οποίο πραγματοποιείται μέσα στις κανονικές τάξεις με παράλληλη υποστηρικτική διδασκαλία. Στο αναλυτικό Πρόγραμμα προβλέπεται η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και άλλων γνωστικών αντικειμένων. Το μάθημα της γλώσσας και της κουλτούρας της χώρας προέλευσης χαρακτηρίζεται ως προαιρετικό. Εξαιρέση αποτελούν τα τέκνα υπηκόων μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα οποία η διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας διατυπώνεται ως επιδίωξη (Δαμανάκης 1997, 62-63). Οι Τάξεις Υποδοχής στελεχώνονται από μόνιμο προσωπικό το οποίο επιμορφώνεται με σχετικά σεμινάρια που διοργανώνονται με ευθύνη των Σχολικών Συμβούλων και των αρμόδιων υπηρεσιών⁷², αν και σύμφωνα με τα στοιχεία που αντλήθηκαν από το εμπειρικό υλικό παρούσας έρευνας, στο σύνολο των δέκα Τάξεων Υποδοχής που λειτουργούν στο νομό Χανίων, οι εκπαιδευτικοί που αναλαμβάνουν τις τάξεις αυτές, προτιμάται να έχουν κάποια προϋπηρεσία, να έχουν κάποιο σχετικό μεταπτυχιακό τίτλο ή να έχουν παρακολουθήσει επιμορφωτικά σεμινάρια και τέλος να γνωρίζουν την γλώσσα που μιλά ο μεγαλύτερος αριθμός των αλλοδαπών της τάξης. Αν κανένας εκπαιδευτικός δεν πληροί αυτά τα τυπικά προσόντα τότε τη θέση παίρνει ένας εκπαιδευτικός. Παρόλο που στο πλαίσιο της

⁷¹ Ν.2817/2000, Ν.2910/2001, Ν.3194/2003, Ν.3255/2004, Υπ. Απόφ. Φ. 8221/211/3403/Ζ1 & 127563/Δ2/17-11-2003 & 1141663/Δ2/14-10-2004, Εγκύκλιος Φ1/6/7231/Γ1/24-01-2002 & Φ12/896/Γ1/693/06-09-2000 & Φ1.Τ.Υ/931/103932/Γ1/09-10-2006

⁷² περισσότερα βλ. Υπ. απόφ. Φ10/20/Γ1/708/7-9-1999, εγκύκλιος Φ1.Τ.Υ/ 931/ 103932/ Γ1/09-10-2006

υπουργικής απόφασης προβλέπεται η διδασκαλία της γλώσσας και του πολιτισμού της χώρας προέλευσης, καθώς και η ψυχολογική υποστήριξη από ειδικά καταρτισμένο προσωπικό, εντούτοις η παράμετρος αυτή σπανίως προωθείται (Νικολάου 2000, 62). Ανώτερο στόχο της ίδρυσης των Τάξεων Υποδοχής, αποτελεί η συμμόρφωση των μαθητών στον ελληνικό τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς, μέσω της εντατικής εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας, στη βάση μιας ελλειμματικής λογικής και επιχειρώντας το διαχωρισμό τους από το κύριο σώμα της τάξης. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η συγκεκριμένη ομάδα μαθητών θεωρούνται αποκλειστικά δική τους υπόθεση, υποβαθμίζοντάς τα και εντοπίζοντας τη λύση τους στη γλωσσική τους επάρκεια (Μάρκου 1996α, 33-38).

5.2.4.2 Φροντιστηριακά Τμήματα

Παράλληλα με τις Τάξεις Υποδοχής εγκαινιάζεται ο θεσμός των Φροντιστηριακών Τμημάτων το 1983. Το δικαίωμα φοίτησης των μαθητών σε αυτά αναγνωρίζεται εφόσον ισχύουν οι προϋποθέσεις που τηρούνται και για τις Τάξεις Υποδοχής. Οι αλλοδαποί ή παλιννοστούντες μαθητές που τα παρακολουθούν, δεν έχουν φοιτήσει προηγουμένως σε κάποιο από τους κύκλους των Τάξεων Υποδοχής, είτε ενώ φοίτησαν εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν γλωσσικά ή ενταξιακά προβλήματα και για το λόγο αυτό δέχονται υποστηρικτική διδασκαλία έως 8 ώρες εβδομαδιαίως, εκτός σχολικού προγράμματος. Το διδακτικό υλικό συνθέτουν η ελληνική γλώσσα, ο πολιτισμός και άλλα αντικείμενα τα οποία καθορίζονται από το Σχολικό Σύμβουλο σε συνεργασία με το σύλλογο διδασκόντων.⁷³ Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας διαπιστώθηκε ότι στο νομό Χανίων λειτουργεί μόλις ένα Φροντιστηριακό Τμήμα στο 16^ο Διαπολιτισμικό Σχολείο Χανίων.

Παρόλο που διατυπώνονται αμφιβολίες σχετικά με την πρακτική αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρονται στο πλαίσιο των νομοθετικών ρυθμίσεων, η οποίες ακολουθούν την κατεύθυνση μιας αφομοιωτικής- αντισταθμιστικής εκπαιδευτικής πολιτικής (Δαμανάκης 1997, 60-61), ο ρόλο που διαδραματίζουν τέτοιου είδους θεσμοί στη σχολική ένταξη παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών, έχει διαπιστωθεί μέσα από τα καταληκτικά συμπεράσματα ερευνών, αποδεικνύεται σημαντικός. Πιο συγκεκριμένα στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος Γκότοβου –Μάρκου για τη «σχολική επανένταξη παλιννοστούντων μαθητών», αναδείχθηκε μέσω των ερευνητικών δεδομένων η αναγκαιότητα της λειτουργίας των Φροντιστηριακών Τμημάτων. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, τονίζεται η συμβολή της λειτουργίας τους, στη βελτίωση, τόσο της ψυχολογικής, όσο και της γνωστικής ικανότητας των μαθητών, καθώς και η συνεισφορά στην προσπάθεια των ίδιων γονέων που δεν διαθέτουν το απαραίτητο οικονομικό και γνωστικό υπόβαθρο, να στηρίζουν τα παιδιά τους (Μάρκου 1997, 126). Η λειτουργία των Φροντιστηριακών Τμημάτων εγκαινιάζει μια νέα προσέγγιση η οποία παρέχει τη δυνατότητα μιας από κοινού αντιμετώπισης των προβλημάτων, μεταξύ των ημεδαπών και αλλοδαπών παιδιών, μέσα από μια διαδικασία αλληλεπίδρασης (Μάρκου 1996α, 34-36).

5.2.4.3 Διαπολιτισμικά σχολεία

Το 1996 με το νόμο 2413 αποτελεί χρονικό σημείο αναφοράς για το θεσμό της Διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Η διαπολιτισμική αγωγή γίνεται ζητούμενο μέσα στη νέα κοινωνική πραγματικότητα του πολιτισμικού πλουραλισμού, όπως αυτή

⁷³ περισσότερα βλ. Υπ. απόφ. Φ10/20/Γ1/708/7-9-1999, εγκύκλιος Φ1.Τ.Υ/ 931/ 103932/ Γ1/09-10-2006

έχει διαμορφωθεί με την μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών από τις αρχές της δεκαετίας του '90. Το ενδιαφέρον του παρόντος κεφαλαίου πρόκειται να επικεντρωθεί στην ανάλυση του νόμου 2413/1996, καθώς άπτεται των ενδιαφερόντων της έρευνας, στο πλαίσιο ανάδειξης της αναγκαιότητας εφαρμογής των αρχών της διαπολιτισμικότητας, μέσα στα πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα που έχουν διαμορφωθεί. Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου νόμου πρόκειται να εξεταστούν τα άρθρα που αφορούν στην ίδρυση διαπολιτισμικών σχολείων και όχι εκείνα που αφορούν την εκπαίδευση των ελληνοπαίδων του εξωτερικού. Πιο συγκεκριμένα η νέες ρυθμίσεις που εισάγονται σχετικά με την εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών αναλύονται στα άρθρα 34-37, όπου καθορίζεται η στοχοθεσία, η λειτουργία και ο τρόπος της ευρύτερης μετουσίωσης της διαπολιτισμικής θεωρίας στη σχολική πραγματικότητα. Βαρύνουσας σημασίας αποτελεί το άρθρο 34 του νόμου καθώς εισάγει τον όρο της ετερότητας

Αρ. 34 παρ. 1. *«Σκοπός της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι η οργάνωση και λειτουργία σχολικών μονάδων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την παροχή εκπαίδευσης σε νέους με εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή μορφωτικές ιδιαιτερότητες»*

παρ. 2. *«Στα σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης εφαρμόζονται τα προγράμματα των αντίστοιχων δημοσίων σχολείων, τα οποία προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή μορφωτικές ανάγκες των μαθητών τους».*

Ο νομοθέτης με τα άρθρα 34-37 του νόμου προβλέπει το σκοπό ίδρυσης και καθορίζει τον τρόπο λειτουργίας των συγκεκριμένων σχολείων, στις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης, προκειμένου να διαχειριστεί το ζήτημα της εκπαίδευσης αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών με *«εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές ή μορφωτικές ιδιαιτερότητες»*, εφαρμόζοντας το πρόγραμμα των αντίστοιχων δημοσίων σχολείων, προσαρμοσμένο όμως σύμφωνα με την παραπάνω παραδοχή. Καθορίζει τις μορφές με τις οποίες μπορεί να αποδοθεί ο θεσμός⁷⁴, αναλύοντας τη δυνατότητα ίδρυσης ιδιωτικών και πειραματικών διαπολιτισμικών σχολείων, δίνοντας αφορμή για την άσκηση κριτικής όχι μόνο στον τρόπο της θεσμικής αντιμετώπισης της ετερότητας, αλλά και απέναντι στην πιθανότητα δημιουργίας μειονοτικών, περιχαρακωμένων σχολείων, τα οποία επί της ουσίας, πρόκειται να συντηρήσουν την ιδιαιτερότητα, με την αιτιολόγηση διατήρησης του φαινομένου λόγω επιστημονικού ενδιαφέροντος. (Δαμανάκης 1997, 80-84). Δεν θα μπορούσε λοιπόν να παραβλεφθεί η εθνοκεντρική απόχρωση του νόμου, που αποδίδεται τόσο με την παροχή δυνατότητας αποκλεισμού συγκεκριμένων ομάδων από την κοινωνική πραγματικότητα, μέσω της ίδρυσης ιδιωτικών σχολείων, όσο και με τις ουσιαστικά ανύπαρκτες αλλαγές στο αναλυτικό πρόγραμμα και τα σχολικά εγχειρίδια που εντάσσονται στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής αυτής μεταρρύθμισης (Γκόβαρης 2004, 33).

Παρόλο που στο περιεχόμενο των νομοθετικών ρυθμίσεων για την εκπαίδευση των αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών δεν πραγματοποιείται καμιά μνεία για τις ήδη υπάρχουσες μορφές εκπαίδευσης των μαθητών αυτών, και ενώ προκύπτουν ερωτήματα σχετικά με την διαφοροποίηση της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής όσον αφορά θέματα εκπαίδευσης αλλοδαπών, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, δεν θα μπορούσε να παραβλεφθεί το γεγονός ότι, για πρώτη φορά γίνεται λόγος για πολιτισμικό πλουραλισμό

⁷⁴ α) Μετατροπή δημόσιων σχολείων σε σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, β) Πειραματικά σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης που υπάγονται σε Α.Ε.Ι, γ) Τάξεις ή τμήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης σε δημόσια σχολεία, δ) Ίδρυση δημόσιων σχολείων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, ε) Ίδρυση ιδιωτικών σχολείων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

και «επιχειρείται μετακίνηση από την ‘εθνική’ προς τη ‘διαπολιτισμική εκπαιδευτικοπολιτική προσέγγιση’» (Δαμανάκης 2007, 172-173).

Υπό το πρίσμα της διαπολιτισμικής θεώρησης της εκπαίδευσης προωθείται η άποψη ότι έγκειται στο συμφέρον και τις υποχρεώσεις του σχολείου η αποδοχή της ετερότητας των μαθητών με διαφορετικό πολιτισμικό και μορφωτικό κεφάλαιο και η ανάδειξη και αξιοποίηση των γνώσεων και δεξιοτήτων τους, αποτρέποντας την ομοιομορφία της σχολικής πραγματικότητας (Μάρκου 1996α, 39). Η πολιτισμική και γλωσσική διαφοροποίηση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών αποτελεί μια πραγματικότητα, δεν αποτελεί όμως και τη βασική κατηγορία διαχωρισμού μεταξύ αλλοδαπών και ημεδαπών μαθητών, καθώς τα προβλήματα των πρώτων προκύπτουν ως συνέπεια, των δυσμενών συνθηκών που συνεπάγεται η κοινωνική τους προέλευση και η μεταναστευτική τους βιογραφία (Δαμανάκης 1993, 177).

Μέρος Β'

Τα αποτελέσματα της έρευνας

6. Διαδικασία μετακίνησης προς την Ελλάδα

6.1 Αίτια-κριτήρια μετακίνησης προς την Ελλάδα

Οι αιτίες των μετακινούμενων πληθυσμών έχουν αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Οι παράγοντες όμως που κινούν την διαδικασία της μετακίνησης και επιδρούν στην επιλογή της χώρας προορισμού, σχετίζονται τόσο με τα μεταναστευτικά δίκτυα, όσο και με τη γεωγραφική εγγύτητα, τη γλωσσική συγγένεια, τις αποικιακές, οικονομικές και πολιτικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ χωρών αποστολής και υποδοχής (Nogle 1994, 329-330) Στην συγκεκριμένη φάση της έρευνας πρόκειται να παρατεθούν τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τα μέλη του δείγματος με στόχο να διαφωτιστούν οι λόγοι που παρακίνησαν τους πληθυσμούς από τη Γεωργία να μετακινηθούν προς την Ελλάδα και όχι προς κάποιον άλλο υπερπόντιο προορισμό. Πρόκειται να αναδειχθεί ο ρόλος των μεταναστευτικών δικτύων, τα οικονομικά κριτήρια που θέτουν οι πληθυσμοί κατά τη διαδικασία της μετανάστευσης και να διαπιστωθεί ο χαρακτήρα της κίνησης αυτής, αν δηλαδή πρόκειται και οικειοθελή ή αναγκαστική μετακίνηση, στο πλαίσιο μιας ατομικής ή ομαδικής προσπάθειας.

Για την περίπτωση των ομογενών η διαδικασία επιστροφής σε μια χώρα την οποία ουσιαστικά ποτέ δεν εγκατέλειψαν, λειτουργούν και άλλοι μηχανισμοί κατά τη διαδικασία της μετακίνησης, όπως η νοσταλγία και η αδυναμία επαγγελματικής αποκατάστασης και ένταξης στη χώρα υποδοχής. Οι συνθήκες που αντιμετωπίζουν στη χώρα εγκατάστασης διαμορφώνουν κατά την επιστροφή, τρεις τύπους παλιννοστούντων που αναλύονται ως εξής: α) εκείνοι που κατόρθωσαν να πετύχουν τους στόχους τους στη χώρα υποδοχής και επέστρεψαν, β) εκείνοι που δεν τα κατάφεραν και επέστρεψαν λόγω δυσκολιών και γ) η τρίτη κατηγορία αφορά όσους αναγκάστηκαν να παλιννοστήσουν λόγω δομικών αλλαγών που υπέστην το κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής, με αποτέλεσμα να σημειωθούν συνέπειες στην επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα των ίδιων (Robolis-Xideas 1996). Στην τελευταία κατηγορία παλιννοστούντων ανήκουν τα υποκείμενα των ομογενών του δείγματος της παρούσας έρευνας, οι οποίοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον τόπο εγκατάστασής τους μετά την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Η συναισθηματικά φορτισμένη ατμόσφαιρα της αφήγησης, οι μνήμες και το βίωμα μιας βίαιης εκτόπισης χαρακτηρίζουν την πλειοψηφία των συνεντεύξεων των ομογενών. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας και εφόσον έχει ήδη αναπτυχθεί μια επιχειρηματολογία η οποία δικαιολογεί το λόγους για τους οποίους η μετακίνηση των ομογενών δεν συνιστά παλιννόστηση αλλά μετανάστευση, εντάσσει την το μέρος αυτό του δείγματος, σύμφωνα με την παραπάνω ομαδοποίηση, στην τρίτη κατηγορία, εκείνων δηλαδή που μετακινήθηκαν προς την Ελλάδα, εξ' αιτίας κυρίως, των οικονομικών και πολιτικών αλλαγών που παρουσιάστηκαν στη χώρα εγκατάστασής τους.

Οι οικονομικοί λόγοι αποτελούν ως επί το πλείστον την κυριότερη αιτία μετανάστευσης των πληθυσμών. Στη βιβλιογραφία ο τύπος του μετανάστη που αποδίδεται ως «μετανάστης επιβίωσης» (survival migrant), αφορά εκείνους για τους οποίους η αναζήτηση οικονομικής ασφάλειας αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα στην απόφαση της μετακίνησης (Μάρκοβα 2001, 252). Η εργασιακή αποκατάσταση εμφανίζεται ως πρωταρχικός στόχος της μετακίνησης, γεγονός που αποδεικνύεται από τα στατιστικά δεδομένα σχετικά με την παρουσία των αλλοδαπών στην ελληνική αγορά εργασίας, με αριθμούς που φτάνουν το 12% του εργατικού δυναμικού. Τα ποσοτικά αυτά

στοιχεία αντιστοιχούν στο συμπέρασμα ότι, ένας στους εννιά που απασχολούνται ή ζητούν εργασία στην Ελλάδα είναι ξένος (Φακιάλας 2001b, 67). Οι οικονομικές δυσκολίες διαπιστώνονται μέσα από την αφήγηση της καθημερινότητας των Υποκειμένων του δείγματος, επομένως η απόφαση εγκατάλειψης της χώρας διαμονής προκειμένου να εξασφαλιστούν καλύτερες συνθήκες ζωής και βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, αποτέλεσε μια αναγκαστική διαδικασία.

«εμείς εδώ ερχόμαστε γιατί περνάμε δύσκολα εκεί.(...)ε, εντάξει και γι' αυτό το λόγο (πόλεμος)έχει γίνει δύσκολη η ζωή εκεί (...)εκεί δούλεψα, δούλευε και άντρας μου, νοικιάζαμε σπίτι γιατί δεν είχαμε σπίτι, είχαμε ένα παιδί αλλά τα λεφτά δε μας έφταναν(...)εκεί σου λέω πεινάσαμε, το παιδί έκλαιγε γιατί δεν ήθελε να φάει το μακαρόνι με το ζουμί γιατί δεν έχυνα το νερό, για να είναι πιο πολύ, τόσο πολύ ανάγκη είχαμε»(Y3)

Για τη συγκεκριμένη όμως ομάδα πληθυσμού συντρέχουν και άλλοι λόγοι, οι οποίοι σχετίζονται με τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος στις χώρες τις πρώην Σοβιετικής Ένωσης, καθώς και με την εμφύλια σύγκρουση στην οποία ενεπλάκη η Γεωργία στις αρχές τις δεκαετίας του 1990. Τα γεγονότα αυτά οδήγησαν σε μια έξαρση του φαινομένου, μέσω των αλληλεπιδράσεων μεταξύ πολιτικών και οικονομικών συνθηκών.

«για οικονομικά έφυγα, η κατάσταση δεν ήταν καλή λόγω πόλεμο, όταν έπεσε η σοβιετική ένωση πέσαμε σε πολλά προβλήματα οικονομικά, γ' αυτό φύγαμε (...). Για οικονομικό λόγο και για πολιτική»(Y.2)

Η πολιτική αναταραχή και τα εθνικά προβλήματα που επικράτησαν στις δημοκρατίες τις πρώην Σοβιετικής Ένωσης μετά τη διάλυσή της είχαν άμεσο αντίκτυπο στη μεταναστευτική κίνηση (Κασιμάτη 1992, 83). Παρά το γεγονός ότι η Γεωργία ανακήρυξε την ανεξαρτησία της το 1991 (9 Απριλίου), τα χρόνια που ακολούθησαν χαρακτηρίστηκαν από έντονη πολιτική αστάθεια με την εκλογή του Σβιαντ Γκαμσαζούρντια ως πρώτου προέδρου της ανεξάρτητης Γεωργίας το Μάιο του ίδιου χρόνου και την πτώση του με πραξικόπημα λίγους μήνες αργότερα (Μάρτιος 1992), από τον Ενβαρντ Σεβαρντνάντζε.

«δικό μου λόγο που έφυγα από πατρίδα ήτανε πιο πολύ με πολιτική και οικονομική, αλλά πιο πολύ με πολιτική. Περίοδο που ήτανε Σεντβαρντνάντζε με το δικό του Κυβέρνηση είχα κάποια προβλήματα με αυτή (...). Ήμουν σε κάποιο κόμμα και δούλεψα στο Παν/μιο τότε (...), κάνανε κάποιο μπλοκάρισμα να πάω μπροστά»(Y.1)

Χαρακτηριστική περιγραφή της περιόδου των πολιτικών αναταραχών στη Γεωργία δίνει η περιγραφή μιας ομογενούς, η οποία σε ατμόσφαιρα έντονης συναισθηματικής φόρτισης, αφηγείται περιστατικά εθνικιστικής έξαρσης που προκάλεσαν το φόβο και τη βίαιη εκκένωση των ελληνικών χωριών της Τσάλκας

«όλοι έφυγαν, τα χωριά όλα άδειασαν, τα χωριά που έμεναν Έλληνες όλα άδειασαν, δηλαδή γιατί έφυγαν, τι είπαν...; Ένας πρωθυπουργός που βγήκε ήταν Γκαμσαχούρντια και γι' αυτό, αυτός έκανε όλα τα κακά δηλαδή, φώναζες στους δρόμους έτσι όπως κάνουνε εδώ, φώναζαν δηλαδή γέμιζαν παντού, στην τηλεόραση φώναζαν, η Γεωργία είναι για τους Γεωργιανούς. Έλληνες είναι ζύπνοι να φύγουνε μοναχοί τους, άλλους πολλούς σκοτώσανε όσοι ήτανε άλλης εθνικότητας, πάρα πολλούς σκοτώσανε σε εκείνη την περιοχή, εκείνη την περίοδο κάπου '98, (...), τότε ήτανε και πάντα απεργίες, απεργίες έκαναν και φωνάζαν η Γεωργία είναι για τη Γεωργία και στο τέλος άφησαν πολλούς κρατουμένους, κακοποιούς και πήγαν στα χωριά και στο δικό μας χωριό μπήκανε. Ένα αυτοκίνητο ήρθε με μεγάλα μαχαίρια, με αυτόματα ο κόσμος φοβήθηκε..»(Y8)

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, η διαδικασία της μετακίνησης προς την Ελλάδα, θα μπορούσε να αναζητήσει τα αίτιά της στις συνθήκες που διαμορφώνει το διπολικό σχήμα κέντρου περιφέρειας (Δαμανάκης 1987, 161-162). Οι οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στη Γεωργία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, οι οποίες περιγράφηκαν προηγουμένως, συνέβαλαν στην μετανάστευση των πληθυσμών της. Η μεταναστευτική πολιτική που ακολουθήθηκε από το επίσημο ελληνικό κράτος στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ένταξης και στην προοπτική σύναψης διμερών σχέσεων με στόχο την ενίσχυση της ελληνικής οικονομίας με φθινό εργατικό δυναμικό, ενθάρρυνε και διευκόλυνε τη διαδικασία της μετακίνησης, τόσο για τους αλλοεθνείς, όσο ειδικότερα για τους ομογενείς (Κασιμάτη 2003, 33).

«τότε είχανε ανοίξει τα σύνορα για να πάνε όσοι είναι ελληνικής καταγωγής, να έρθουνε στην Ελλάδα»(Υ5).

Κάποιοι ακολούθησαν το μεταναστευτικό ρεύμα *«όλοι ήρθανε και εμείς μαζί»(Υ7).*

Κάποιοι άλλοι πριν την εγκατάσταση τους στην Ελλάδα δοκίμασαν την εγκατάσταση σε κοντινότερες χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης ως αποτέλεσμα του προσφυγικού ρεύματος που δημιούργησε η ανάγκη άμεσης αντίδρασης στην σύγκρουση μεταξύ Αμπχαζιανών και Γεωργιανών (1993) (Βεργέτη 1999b, 42). Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, μετά την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, μεγάλο μεταναστευτικό κύμα από της δημοκρατίες που υπάγονταν σε αυτήν, κατευθύνθηκε προς τη Ρωσία. Η οικονομική κρίση και η πολιτική αστάθεια που ακολούθησαν αποτέλεσαν τους κυριότερους παράγοντες εκροής, ώστε το 1994, ο αριθμός των πληθυσμών από τη Γεωργία που βρίσκονταν εγκατεστημένοι στη Ρωσία να φτάνει τους 11.792 (Pilkington 1998, 4-10).

«οι άντρες μας πηγαίνανε στη Ρωσία και δουλεύανε εκεί για να βγάζουνε λεφτά γιατί στη Γεωργία...υπήρχε δουλειά στην αρχή, που μετά χειροτέρεψαν τα πράγματα(..., οι περισσότεροι φύγανε για ανεργία (...), γι' αυτό φεύγανε οι άντρες στη Ρωσία, φέρνανε λεφτά στη Γεωργία, αλλά μετά σιγά-σιγά παίρνανε και στις οικογένειες τους, πηγαίνανε στη Ρωσία (...), μέχρι που ήρθε ο Γκορμπατσόφ, τα χάλασε όλα» (Υ6).

Η εμπειρία των δυσμενών κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών επιδρά στην ψυχολογία των μεταναστών διαμορφώνοντας ένα αίσθημα βίαιου εκτοπισμού και μαζική φυγή. Στο σύνολο του δείγματος όμως διακρίνονται και οι περιπτώσεις για τις οποίες τα γεγονότα αυτά δεν αποτέλεσαν τα κυριότερα αίτια μετακίνησης προς την Ελλάδα. Η διαδικασία αυτή υπήρξε αποτέλεσμα προσωπικής επιλογής και η λογική κατάληξη μιας χρόνιας επαφής με την πατρίδα.

«κοίτα είναι πάρα πολλά χρόνια που έρχομαι, από 13 χρονών με έφερνε η μητέρα μου τα καλοκαίρια (...)σε μένα είναι λίγο διαφορετικά, εγώ δεν ήρθα για οικονομικούς λόγους εδώ πέρα στην Ελλάδα, εγώ ήρθα πιο πολύ γιατί έχω όλους εδώ και δεν ήθελα να είμαι μόνη (...). Από τους δικούς μου δεν υπήρχε κανένας εκεί πέρα γι' αυτό ήθελα να πολύ να έρθω εδώ, μ' άρεσε κιόλας» (Υ4).

Στην περίπτωση των ομογενών λαμβάνεται υπόψη μια ακόμα παράμετρος, η οποία δεν συναντάται στις αφηγήσεις των αλλοεθνών και είναι αυτή της νοσταλγίας, της σύνδεσης του θυμικού με την Ελλάδα, τη μητέρα πατρίδα. «Τα περισσότερα έθνη φαντάζονται τους εαυτούς τους ως συλλογικότητες που κατάγονται από κοινούς προγόνους», η ταύτιση όμως του εθνικού χώρου γέννησης και διαβίωσης, δεν συνδέεται απαραίτητα με τον αυτοπροσδιορισμό της καταγωγής τους (Παπαλεξοπούλου 2004, 85). Διάχυτο στη διάρκεια των συνεντεύξεων είναι το αίσθημα της επιστροφής στην πατρίδα, ως αποτέλεσμα προσπαθειών πολλών ετών, ως όνειρο πολλών γενεών, το οποίο πραγματοποιείται, ακόμα και αν τα υποκείμενα δεν μπορούν να προσδιορίσουν με σαφήνεια τον εθνικό τόπο αναφοράς τους.

«Μην ξεχνάς ότι έστω και αργά εμείς ήρθαμε στην πατρίδα μας (...). Θέλω να σου πω για μένα ήταν πολύ δύσκολο να αλλάξω πατρίδα μου, να έρθω στην πατρίδα που λαχταρούσα, που ο συχωρεμένος ο μπαμπάς μου, το όνειρο του πατέρα μου έχουμε πραγματοποιήσει, έλεγε: μόλις θα ανοίξουν τα σύνορα θα είσατε οι πρώτοι Ελληνοπόντιοι που θα φύγετε από τη Ρωσία, γιατί η πατρίδα σας είναι εκεί (...), να φύγετε, να πάτε στην πατρίδα σας, έστω και αργά να πάτε»(Y5).

«και εμείς αναγκαστικά πού να πάμε, να πάμε στην πατρίδα μας»(Y6).

Ανάμεσα σε οικονομικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες ώθησης της μετακίνησης των πληθυσμών προς την Ελλάδα, εμφανίζεται και η επιθυμία να ζήσουν στην πατρίδα, όπου στην πλειψηφία των περιπτώσεων, υπάρχουν ενεργά οικογενειακά δίκτυα υποδοχής (Κασιμάτη 1992, 492). Η συναισθηματική σύνδεση με την Ελλάδα προκύπτει ως συνέπεια των ισχυρών αυτών δεσμών που διατηρούν ο απόδημος Ελληνισμός με το εθνικό κέντρο μέσω των οικογενειακών δικτύων. Σε κάποιες περιπτώσεις οι οικογένειες παρουσιάζονται μοιρασμένες, με εγκατεστημένα μέλη τους στην Ελλάδα, από την εποχή μετά τη Ρωσική Επανάσταση.

«μας κάλεσαν συγγενείς μας που έχω εδώ. Αυτοί είναι εδώ 80 και παραπάνω χρόνια, από τη θεία εκείνη που μπαίνει λάθος στο καράβι και χωρίζουνε τα αδέρφια» (Y5).

Η παρουσία οικείων προσώπων στην χώρα προορισμού λειτουργεί ενθαρρυντικά στην λήψη της απόφασης μετακίνησης, καθώς τα άτομα που είναι ήδη εγκατεστημένα αναλαμβάνουν την υποδοχή και την ενημέρωση των νέων μεταναστών, ή ακόμα και την διαδικασία της μετακίνησης τους. Η λειτουργικότητα του ρόλου τους, για τα άτομα που μετακινούνται, συνίσταται και στην παροχή δυνατότητας εισόδου στη χώρα, μέσω προσωπικών ενεργειών που σχετίζονται με την αποστολή πρόσκλησης εργασίας στον υποψήφιο μετανάστη και την υπογραφή αντίστοιχου συμβολαίου (Μάρκου 1995, 46).

«(...) τώρα δεν έρχεται κανένας έτσι, χωρίς κανένα εδώ, (...), δεν υπάρχει άνθρωπος που να έρχεται μόνη της, που να μην έχει κανένα, κάποιοι τους στέλνουν βίζα, κάποιος τους στέλνει πρόσκληση, κάποιος τους έχει πει πώς είναι στην Ελλάδα, κάποιος θα τους φιλοξενήσει, κάτι θα γίνει (...) η μητέρα μου έχει βοηθήσει πάρα πολλούς να έρθουν εδώ πέρα (...), δύο πήραν βίζα απ' αυτήν» (Y4).

Ο ρόλος των δικτύων στη διαδικασία της μετακίνησης εμπεριέχει δυο επιπλέον συνιστώσες. Αφενός τα δίκτυα παρέχουν πληροφορίες για την ελληνική πραγματικότητα πριν την εγκατάσταση, *«(...)μια φίλη, γνωστή μας είχε κατέβει από δω και είπε ότι μπορείς να βρεις δουλειά στην Κρήτη για άντρας και έτσι ήρθαμε»* και αφετέρου λειτουργούν υποστηρικτικά κατά τη διαδικασία της εγκατάστασης, με την παροχή οικονομικής στήριξης και πρώτης κατοικίας

«ναι είχαμε αυτή και μας βοήθησε, ας πούμε αυτή μας φιλοξένησε μέχρι να νοικιάσουμε σπίτι»(Y3).

Η παροχή υλικής και ηθικής βοήθειας, καθώς και η εξασφάλιση τους αισθήματος ασφάλειας συνιστούν τα κυριότερα πλεονεκτήματα της οργανωμένης μετανάστευσης μέσω φιλικών ή οικογενειακών δικτύων, με συνέπεια η εικόνα του μοναχικού μετανάστη να μην αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα (Βεντούρα 1994, 52). Για το λόγο αυτό η πλειοψηφία των μετακινήσεων στηρίζεται στην προηγούμενη εξασφάλιση της βοήθειας ήδη εγκατεστημένων προσώπων στη χώρα προορισμού, με αποτέλεσμα να συγκεντρώνονται πολλά μέλη της ίδιας οικογένειας στον ίδιο τόπο εγκατάστασης.

«είμαστε πολύ δεμένη οικογένεια (...)ήρθα εδώ πήγα στον αδελφό μου, βρέθηκε μια δουλειά» (Y5).

«ένας θεός και μια θεία από τον πατέρα μου είναι εδώ στα Χανιά, άλλοι 2 στη Θεσσαλονίκη και από τη μητέρα μου, στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη και μόνο ένας έμεινε στη Ρωσία (...) στη Γεωργία δεν έχει μείνει κανείς τώρα» (Y9)

Για κάποιες περιπτώσεις η διαδικασία της εγκατάστασης για τα μέλη του στενότερου κύκλου της οικογένειας πραγματοποιείται τμηματικά, οπότε για τις περιπτώσεις αυτές εμφανίζεται κάποιο από τα μέλη της πρώτης εγκατάστασης να καθοδηγεί και τα υπόλοιπα.

«η μητέρα μου και η αδερφή μου ήρθαμε στη Θεσσαλονίκη (...) το '97 ήρθαμε εδώ, ήτανε η αδερφή μου εδώ αλλιώς δεν πιο καλύτερα θα ήτανε μάλλον στη Σαλονίκη, επειδή πολλοί δικοί μας είναι εκεί» (Y8).

Σημαντικός παράγοντας για την επιλογή της Ελλάδας ως χώρας προορισμού, εμφανίζεται και η γεωγραφική εγγύτητα, συγκριτικά με άλλους υπερατλαντικούς προορισμούς. Η ευκολία πρόσβασης στη χώρα προορισμού αποτελεί κριτήριο, καθώς η μετανάστευση εξελίσσεται σταδιακά για τα μέλη της οικογένειας, οπότε και κρίνεται σκόπιμο να υπάρχει η δυνατότητα της οικογενειακής συνένωσης και της μετακίνησης ανάμεσα στις δύο χώρες (αποστολής/υποδοχής), προκειμένου να διατηρείται η επικοινωνία με τα μέλη που έχουν μείνει πίσω (Παρσάνογλου 2007, 46).

«εγώ όταν έφυγα πολλοί άνθρωποι ερχόταν στην Ελλάδα και στην Αμερική. Στην Αμερική ήταν πιο δύσκολο, στην Ελλάδα πιο εύκολο να έρθει κανείς» (Y2)

Ειδικότερα η μετακίνηση προς τη νότια Ευρώπη ευνοείται από τη γεωγραφική θέση των χωρών, τη δυνατότητα προσπέλασης των συνόρων και τις εκτεταμένες ακτογραμμές, αποτελούν παράγοντες που δεν λαμβάνονταν υπόψη σε αντίστοιχες μετακινήσεις προηγούμενων περιόδων, όταν η διαδικασία ήταν συνδεδεμένη με την εκβιομηχάνιση των χωρών προορισμού (Κασίμης 2007, 171-172). Σε χώρες όπως η Ελλάδα με μεγάλη τουριστική ανάπτυξη λόγω της γεωφυσικής θέσης της, αναπτύσσεται μεταναστευτικό κύμα το οποίο στηρίζεται στην εποχιακή απασχόληση, σε αντίστοιχους τομείς.

Η μεταναστευτική διαδικασία αναπόφευκτα διαμορφώνει συνθήκες θρησκευτικού εμπλουτισμού για τις χώρες υποδοχής. Η κοινότητα θρησκευτικού δόγματος αποτελεί ένα ακόμα κριτήριο επιλογής της χώρας προορισμού των μετακινούμενων πληθυσμών. Ο συμβολικός ρόλος της θρησκείας στον προσδιορισμό της ταυτότητας των Γεωργιανών, αποτελεί ένα στοιχείο ερμηνείας της ομοιότητας τους με το ελληνικό έθνος, του οποίου τα γεωγραφικά όρια επιλέγονται προς εγκατάσταση. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η συνέχεια της επαφής με το θρησκευτικό δόγμα και αποφεύγεται η συμπερίληψή τους σε ετερόδοξες ομάδες που συνεπάγονται την μειονοτικοποίηση, λόγω της σχέσης τους με δίκτυα που προκύπτουν από την ετερότητα της θρησκευτικής τους ένταξης (Τσιτσελίκης 2004, 270).

«Πρώτα Ελλάδα είναι σαν και εμάς, πως είμαστε Χριστιανοί παίζει πολύ μεγάλο ρόλο, τώρα είναι δύσκολο να πας σε μια χώρα και να ακούς όλη μέρα...ας πούμε στην Τουρκία όταν πάω και ακούω πόσες φορές τη μέρα το Χότζα, στην Ελλάδα αυτός ήτανε ένας λόγος ας πούμε και ήρθα εδώ γιατί θα μπορούσα να πάω και αλλού, γιατί να πας και σε μια χώρα που δεν ξέρεις τη γλώσσα; (...). Η διαφορά είναι ότι εμείς πάμε με το παλιό ημερολόγιο, αλλά και στην Ελλάδα δεν πάνε όλοι με το καινούργιο» (Y1)

Η επιλογή της χώρας προορισμού κάποιες φορές θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια μηχανική διαδικασία, αφού οι συμμετέχοντες αποτελούν μέλη μιας ευρύτερης κινητικότητας, μοιρολατρικού περιεχομένου, προς αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης

«(...) αφού είδαμε έτσι όλοι πάνε και λέμε ας πάμε και εμείς και μετά ...αφού όλοι ήρθανε ο ένας πάει, λέμε να κάνει το μαύρο αυγό, και έγινε πάλι μαύρο αυγό» (7).

6.2 Εσωτερική μετακίνηση

Η τάση αστικοποίησης που εμφανίζουν οι μετανάστες κατά την άφιξή τους στη χώρα υποδοχής, επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία της παρούσας έρευνας. Η άφιξη και η πρώτη προσπάθεια εγκατάστασης στην Ελλάδα επιχειρείται γύρω από τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης (Κασιμάτη 1992, 89). Στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης σημαντική επίδραση ασκεί το οικογενειακό περιβάλλον, κριτήρια επαγγελματικής φύσης και τα μεταναστευτικά δίκτυα. Συχνά επιχειρείται μετεγκατάσταση σε επίπεδο είτε πανελλαδικό, είτε νομού για δεύτερη και τρίτη φορά, όταν συντρέχουν λόγοι που μεταβάλλουν τα δεδομένα κριτήρια επιλογής τόπου εγκατάστασης.

«(...) ναι στην Αθήνα ήμουν 2 χρόνια περίπου, ήμουν Αθήνα ναι, αλλά εκεί μετά που ήρθε άντρας μου δεν μπορούσαμε να βρούμε δουλειά για κείνον ήταν λίγο δύσκολο (...), δούλεψε άντρας μου, πήγαινε καθαρίζε καράβι στον Πειραιά αλλά δεν ήταν καθημερινή δουλειά, και μια φίλη, γνωστή μας είχε κατέβει από δω και είπε ότι μπορείς να βρεις στην Κρήτη δουλειά για άντρας και έτσι ήρθαμε» (Y3).

Έρευνες έχουν δείξει ότι εμφανίζεται θετική συσχέτιση μεταξύ των δεικτών εσωτερικής μετανάστευσης των γηγενών και των μεταναστευτικών ροών προς συγκεκριμένες περιοχές, γεγονός που αποδεικνύεται από τη μεγάλη πληθυσμιακή συσσώρευση στα μεγάλα αστικά κέντρα (Sassen 1995, 93). Οι δείκτες ανεργίας που αντιμετωπίζουν τόσο οι ομογενείς, όσο και οι αλλοεθνείς κατά την άφιξη στη χώρα υποδοχής, ασκούν επίδραση στην απόφαση μετεγκατάστασης. Οι εσωτερικά μετακινούμενοι πληθυσμοί προσελκύονται αρχικά από οικονομικά ανεπτυγμένες περιοχές όπου υπάρχει δυνατότητα εργασίας. Η αστική συγκέντρωση ερμηνεύεται κυρίως λόγω της παροχής μεγαλύτερων δυνατοτήτων εργασίας. Η ζήτηση, όμως, φθηνού εργατικού δυναμικού που εμφανίζει η περιφέρεια κυρίως στον αγροτικό τομέα και τις υπηρεσίες, προκαλεί μετακίνηση των πληθυσμών γύρω από περιοχές αγροτικής οικονομίας και τουριστικές. Η Ελλάδα βέβαια λόγω των πλουτοπαραγωγικών πηγών της αποτελεί μια χώρα που εννοεί την εποχιακή εσωτερική μετανάστευση. Σύμφωνα με την μετακλασική θεωρία του Hicks οι μισθολογικές διαφορές που προκύπτουν μεταξύ των γεωγραφικών περιοχών αποτελούν κίνητρο για τη μετακίνηση του ατόμου (Χλέτσος 2002, 23)

«πρώτα ήτανε Πάτρα.

–Καλύτερα στην Κρήτη από την Πάτρα;

–ναι, εκεί στην Πάτρα δουλεύαμε μόνο στα χωράφια και εδώ βρίσκεται δουλειά στα σπίτι, τι να πω...»(Y7).

Η επιλογή της χώρας προορισμού, αλλά και του τελικού τόπου εγκατάστασης καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό, όπως ήδη αναφέρθηκε και από το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον. Σε ποσοστό 9% οι ομογενείς κατευθύνονται σε περιοχές όπου είναι εγκατεστημένα οικεία άτομα και συγγενικά πρόσωπα, προκειμένου να εξασφαλιστεί ευκολότερα, τόσο η επαγγελματική αποκατάσταση, όσο και η αρχική κατοικία (Κασιμάτη 1992, 90).

«πήγαμε Θεσσαλονίκη και μας είπανε είστε μεγάλη οικογένεια, καλύτερα να πάτε αλλού, όχι κάπου αλλού, στα Χανιά μας είπανε.

–Ποιοί σας το είπανε αυτό

–οι συγγενείς του πεθερού μου, τα αδέρφια του»(Y6).

Ειδικότερα, τόσο στην περίπτωση των ομογενών, όσο και των αλλοεθνών, η παρουσία οικείων προσώπων στον τόπο διαμονής δημιουργεί αίσθημα ασφάλειας, το οποίο προστίθεται στην έντονη νοηματοδότηση που κατέχει για αυτούς η συνένωση της οικογένειας. Η διαδικασία της μετοίκησης και των υπόλοιπων μελών της οικογένειας στη

χώρα υποδοχής προέκυψε ως ανάγκη που ήταν αδύνατο να παραληφθεί από το πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής (Καρασαββόγλου 2002, 202). Η εσωτερική μετακίνηση πραγματοποιείται σε εγχώριο επίπεδο εντός της Ελλάδας, αλλά και σε στενά τοπικό, εντός Κρήτης

«ήρθα εκεί που έμενε ο αδερφός μου στον Σκινέ

.-Από τη Γεωργία ήρθατε κατευθείαν στην Κρήτη;

-ναι, γιατί ο αδερφός μου ήτανε εδώ και λέει να μην σκορπιστούμε, να είμαστε όλοι εδώ» (Y5).

Η διάρκεια παραμονής σε ένα τόπο συνδέεται με τις διαδικασίες επιτυχούς ένταξης. Εμφανίζονται όμως και οι περιπτώσεις, όπου η οικονομική και κοινωνική ένταξη που ακολουθεί την εγκατάσταση δεν επιτυγχάνεται, γεγονός που συμβάλλει στην μετακίνηση των πληθυσμών. Υπό την έννοια αυτή, όταν οι μηχανισμοί ένταξης δεν λειτουργήσουν ορθά η μετακίνηση επαναλαμβάνεται στο πλαίσιο, τόσο εξωτερικού, όσο και εσωτερικού γεωγραφικού χώρου.

«δύο χρόνια πριν από μας είχε έρθει ο θείος μου, μετά αυτοί πήγαν να μείνουν στη Θεσσαλονίκη, μετά δεν τους άρεσε και γύρισαν πίσω» (Y9).

6.3 Ομαδική /ατομική μετανάστευση

Η μεταναστευτική διαδικασία όπως έχει ήδη αναλυθεί στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, μπορεί να πάρει διαστάσεις μαζικής φυγής οπότε και πραγματοποιείται ομαδικά σε περιστάσεις έξαρσης εθνικιστικών φαινομένων και πολιτικών αναταράξεων. Στο πλαίσιο της μετακίνησης αυτής, συναντάται το φαινόμενο, ένα από τα μέλη της οικογένειας να επιχειρεί την εγκατάσταση στη χώρα προορισμού προκειμένου να προετοιμάσει τις συνθήκες για την άφιξη των υπόλοιπων μελών της οικογένειας ώστε να επέλθει η συνένωση.

«το παιδί το είχα αφήσει εκεί στη Γεωργία και τον άντρα μου (...), μόνη μου και μετά ήρθε ο άντρας μου και το χειμώνα που πέρασε πήγα εγώ και έφερα και το γίό μου»(Y3).

Πριν την οριστική μετακίνηση και εγκατάστασης ολόκληρης της οικογένειας, επιχειρούνται ανιχνευτικές επισκέψεις στη χώρα προορισμού. Μέχρι την τελική απόφαση, η οποία εξαρτάται από παράγοντες τόσο της χώρας προέλευσης, όσο και της χώρας προορισμού, μπορούν να πραγματοποιηθούν περισσότερες από μια επισκέψεις.

«είχα έρθει με τη γυναίκα μου, μετά με αδερφή μου, μετά γονείς μου. Γονείς μου είχαν έρθει πριν από μένα πρώτη φορά το 1992 (...). 1993 ήρθαμε Γιαννιτσά έτσι πρώτη φορά, 1994 κατεβήκαμε στα Χανιά. Όταν ήρθαμε πρώτη φορά ήρθαμε με γυναίκα μου, ήτανε έγκυος το πρώτο παιδί και δεν είχαμε ακόμα αποφασίσει, δεν ήτανε ακόμα διαλυμένη η Σοβιετική Ένωση»(Y9).

Όταν σταθεροποιηθεί κάπως η κατάσταση στη χώρα υποδοχής για τα πρώτα μέλη της οικογένειας, ακολουθούν και τα επόμενα.

«πρώτα ήρθε ο άντρας μου εδώ και μετά εμείς με τα παιδιά»(Y7).

6.4 Μονιμότητα/ προσωρινότητα μετανάστευσης

Για τους αλλοεθνείς η διαμονή στην Ελλάδα έχει πιο προσωρινό χαρακτήρα απ' ότι για τους ομοεθνείς. Η χώρα υποδοχής αποτελεί γι' αυτούς ένα σταθμό που τους παρέχει δυνατότητες οικονομικής βελτίωσης, μέχρι την επιστροφή στην πατρίδα τους, με την οποία συνδέονται συναισθηματικά διατηρώντας ενεργά δίκτυα επικοινωνίας. Στην κατηγορία των προσωρινών μεταναστών βέβαια, εντάσσονται και οι μετακινούμενοι οι

οποίοι εγκαθίστανται σε μια χώρα με τη φοιτητική ή τουριστική ιδιότητα (Robinson 1996, 449) Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της τελευταίας απογραφής του 2001, 4 στους 10 μετανάστες διαμένουν στην Ελλάδα για περισσότερα από πέντε χρόνια, ακόμα και πριν την έναρξη διαδικασίας νομιμοποίησης του 2001 (Παύλου 2004, 379).

«Η ζωή εμένα μ' αρέσει στην Ελλάδα

- δεν θα θέλατε να γυρίσετε πίσω στη Γεωργία;

- και βέβαια θέλω! Υπάρχει κάποιος που δεν θέλει να γυρίσει πίσω στην πατρίδα του; Καλύτερα να πάω σπίτι μου να μείνω εκεί και να γυρίσω εδώ διακοπές»(Y2)

Προκειμένου να τεθεί ζήτημα μόνιμης εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής κρίνεται απαραίτητο να έχουν τεθεί σε λειτουργία οι μηχανισμοί ένταξης του μετανάστη, έτσι ώστε να υπάρχει δυνατότητα οικονομικής, κοινωνικής ανέλιξης και σχολικής ένταξης για τα παιδιά τους. Ο αρχικός σχεδιασμός δεν ξεπερνά συνήθως τα πέντε χρόνια, ως χρονικό διάστημα απαραίτητο για την επίτευξη των στόχων τους στην χώρα υποδοχής, μια διάρκεια όμως, η οποία φτάνει κατά μέσο όρο τα δεκαπέντε χρόνια από τη στιγμή της εγκατάστασης (Robolis –Xideas 1996). Η δυνατότητα άμεσης επικοινωνίας με τα υπόλοιπα μέλη της ευρύτερης οικογένειας κατέχει σημαντική θέση στη λήψη τέτοιων αποφάσεων. Όπως στην περίπτωση που κάποια μέλη έχουν παραμείνει στην χώρα αποστολής αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα μονιμότητας της εγκατάστασης, έτσι και στην αντίθετη περίπτωση λειτουργούν αντίστροφα. Η δυνατότητα οικογενειακής συνένωσης διαδραματίζει σημαντικό παράγοντα καθορισμού της χρονικής διάρκειας παραμονής στη χώρα υποδοχής (Robinson 1996, 448)

«που ήρθες στην Ελλάδα μετανιώνεις;

-όχι

- δεν σκέφτεσαι δηλ. να γυρίσεις πίσω;

-όχι (...)δεν θέλω να γυρίσω, γιατί δεν θέλω να είμαι εκεί, δεν θέλω να είμαι χωρίς την μητέρα μου ας πούμε, θέλω να τη βλέπω, να πηγαίνω να τη βλέπω, έστω και στην Αθήνα να βλέπω τον πατέρα μου, απ' την Γεωργία εντάξει πηγαίνω μια φορά το χρόνο, να μην τρέχω συνέχεια, εε, εντάξει είναι δύσκολο για τον άντρα μου γιατί αυτός τα άφησε όλα, έχει την οικογένεια του εκεί (...)αυτός θέλει (να γυρίσουν), αλλά και αυτός λέει εντάξει να κάτσουμε μερικά χρόνια να δούμε, γιατί τώρα είναι, δεν μπορείς να σηκώσεις το παιδί που έχει αρχίσει, Β' τάξη πάει τώρα που έχει αρχίσει και αυτό τι να...» (Y4)

Η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι έχει λειτουργήσει μέχρι τώρα ως χώρα υποδοχής μεταναστών, με την έννοια που ο χαρακτηρισμός αυτός αποδίδεται στην περίπτωση της σχέσης της Γερμανίας με τους μετανάστες που εγκαθίστανται σε αυτήν. Ειδικότερα για την ελληνική περίπτωση σε σχέση με τους Πόντιους μετανάστες θα ταίριαζε ίσως περισσότερο ο χαρακτηρισμός της ως χώρα διαμονής, καθώς ποτέ δεν αποτέλεσε για τους ίδιους χώρα αποστολής(Δαμανάκης 2007, 54). Η παραμονή ή η αναχώρηση από την Ελλάδα αποτελεί για κάποιους ένα δεδομένο το οποίο εντάσσεται σε μια γενικότερη κινητικότητα του πληθυσμού αναφοράς τους, των αποφάσεων του οποίου ακολουθούν.

«-σκέφτεστε να γυρίσετε πίσω;-πού να γυρίσω;

- Στη Γεωργία

- δεν ξέρω, ό,τι κάνουν όλοι, πώς ήτανε που ήρθανε όλοι και ήρθαμε και αν πάνε και εμείς θα πάμε»(Y7).

Η χρονική διάρκεια της εγκατάστασης και για τους ομογενείς δεν είναι εξ' αρχής προκαθορισμένη. Οι συνθήκες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι κατά την άφιξη είναι αυτές που καθορίζουν το μόνιμο ή προσωρινό της χαρακτήρα.

«Πολλά τα έχουμε αφήσει στη Γεωργία, γιατί όπως σας είπα δεν θέλαμε να έρθουμε κατευθείαν εδώ μόνιμα»(Y9).

«(...) για να πάρω την απόφαση να τα αφήσω όλα, εγώ έλεγα θα δουλέψω λίγο εδώ και θα φύγω πάλι» (Y5)

Το ερμηνευτικό σχήμα απώθησης και έλξης (push and pull), υπαγορεύεται από τις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες των χωρών προέλευσης και υποδοχής και καθορίζει το μόνιμο, ή προσωρινό χαρακτήρα της εγκατάστασης.

«άμα πάω τώρα στη Ρωσία να πω εκεί για να μείνω και να μην ξανάρθω στην Ελλάδα δεν γίνεται γιατί συγκρίνεις και βλέπεις μεγάλη διαφορά

- δεν σκέφτεστε δηλαδή να πάτε πίσω μόνιμα;

- όχι, σκέφτομαι όμως να πάνε τα παιδιά μου να σπουδάσουν εκεί(...). Εδώ περπατάς κυκλοφορείς άνετα τη νύχτα, εκεί φοβάσαι, είναι πολύ επικίνδυνα»(Y6)

Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και της οικονομικής κατάστασης επιδρούν άμεσα στην απόφαση της παραμονής στην Ελλάδα. Η ιδιόκτητη κατοικία ενέχει συμβολικό χαρακτήρα στη συνείδηση των ομογενών, ως στοιχείο σύνδεσης με την πατρίδα.

«- δεν θα γυρίσετε πίσω;

- όχι, πού να πάμε; Να έχουμε φτιάξει εδώ (δείχνει το σπίτι του)»(Y9)

«εγώ δεν το κρύβω εδώ φτιάχτηκα, όταν αρραβωνιάστηκα, πήγα πάνω και ό,τι μπορούσα έφερα»(Y5)

Για τους ομοεθνείς, το όνειρο της επιστροφής στην πατρίδα, η οποία κινείται σε ένα φαντασιακό επίπεδο σύνδεσης, ενέχει διαφορετικές προεκτάσεις πριν και μετά την πραγμάτωσή του, συγκριτικά με τις περιπτώσεις των αλλοεθνών. Η άφιξη στην Ελλάδα συνδέεται με μια αλυσίδα ματαιώσεων, λόγω της εξιδανίκευσης του ιστορικού παρελθόντος και της θεώρησης της Ελλάδας ως *προγονικής εστίας* (Δαμανάκης 2007, 43). Οι αστάθμητοι παράγοντες ενδεχομένως να αλλάζουν την αρχική επιθυμία της μόνιμης εγκατάστασης, όμως στην πλειοψηφία των περιπτώσεων δεν επέρχεται αλλαγή της αρχικής απόφασης.

«τα λέτε και αναπολείτε, θα θέλατε να γυρίσετε πίσω;

- εγώ αλήθεια σας λέω έχω την οικογένεια εδώ, θέλεις δεν θέλεις πρέπει να αγαπώ αυτόν τον τόπο, μ' αρέσει πάρα πολύ η Κρήτη»(Y5)

Στις αφηγήσεις κάποιων ομογενών διαφαίνεται αναπόληση και νοσταλγία για τη χώρα προέλευσης. Διακρίνεται ως επί το πλείστον, μια διάθεση επιστροφής αν οι συνθήκες το ευνοούσαν. Το αίσθημα του φόβου αποτελεί έναν από τους κυριότερους ανασταλτικούς παράγοντες που αποτρέπουν μια τέτοια διαδικασία και παρατείνουν την παραμονή τους στην Ελλάδα. Ο φόβος αυτός, πηγάζει τόσο από τις συνθήκες που επικρατούν στην χώρα υποδοχής, την Ελλάδα, όσο και στην χώρα προέλευσης, την Γεωργία, καθώς και από την ελευθερία κινήσεων που εξασφαλίζει η εξωτερική πολιτική μεταξύ των χωρών (Salt 1996, 24).

«Σκέφτεστε να ξαναγυρίσετε στη Γεωργία;

- θέλω να πάω μια φορά-όχι μόνο για επίσκεψη, μόνιμα εννοώ

- για ταξίδι θέλω αλλά φοβάμαι κιόλας. Αν πας από δω όταν φεύγεις νομίζουνε τσουβάλια λεφτά βγάζεις(...), μπορείς να πας, φοβάμαι κακοποιούς, σε μας εκεί πέρα στα χωριά έχουν μείνει μεγάλοι άνθρωποι (...) καμιά φορά κακοποιοί εκεί μέσα μπαίνουνε παίρνουνε λεφτά και ό,τι έχουνε»(Y8).

6.5 Σύνοψη και συγκρίσεις

Οι παράγοντες που επιδρούν στην διαδικασία μετακίνησης των πληθυσμών αναλύονται μέσα από οικονομικές και πολιτικές κυρίως αιτιολογήσεις, προσδίδοντας στο χαρακτήρα των μετακινήσεων μια διττή ερμηνεία. Κάθε τέτοιου είδους μετακίνηση, μπορεί να ερμηνευτεί αφενός ως αποτέλεσμα προσωπικής επιλογής και αφετέρου υπό την έννοια του αναγκαστικού και βίαιου εκτοπισμού, ακόμα και με την κατάρρευση κάποιου πολιτικού και οικονομικού συστήματος, όπως συνέβη στην περίπτωση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, συμπαρασύροντας τους πληθυσμούς όλων των δημοκρατιών της, όπως και της Γεωργίας.

Η επιλογή της Ελλάδας ως χώρας εγκατάστασης για τους πληθυσμούς από τη Γεωργία, προέκυψε ως συνέπεια της ομοδοξίας, της λειτουργικότητας των δικτύων, και της σχετικής γεωγραφικής εγγύτητας. Οι ιστορικές επαφές μεταξύ των δύο χωρών από τους αρχαίους χρόνους, καθώς και η μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας στην σύγχρονη εποχή, κατέχει σημαντικό ρόλο στην ιεράρχηση των κριτηρίων για την επιλογή της. Για τους ομογενείς από την περιοχή αυτή, επιπλέον λειτούργησαν συναισθηματικοί παράγοντες, οι οποίοι συνέβαλλαν στην απόφαση επιστροφής στην πατρίδα, ως επίτευξη χρόνιας προσδοκίας.

Αν και η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κοντινή χώρα, η εγγύτητα αυτή εκτιμάται συγκριτικά με άλλες επιλογές, παρόλο που κάποιοι πριν την οριστική εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, επιχείρησαν να εγκατασταθούν σε εγγύτερους προορισμούς, εντός των ορίων της πρώην Σοβιετικής ένωσης. Σχετικά με το λειτουργικό ρόλο των δικτύων, παρατηρείται όπως και στις περισσότερες μελέτες που αφορούν στη μετανάστευση, ότι τα μέλη του δείγματος, επιλέγουν τόπους εγκατάστασης όπου ενυπάρχει ήδη μεγάλη συγκέντρωση του εθνοπολιτισμικού τους στοιχείου, αναζητώντας υλική και ηθική υποστήριξη, ενώ πολλές φορές το ίδιο το δίκτυο αποτελεί την βασική αιτία μετακίνησης τους. Για το λόγο αυτό και παρατηρείται μεγάλη συγκέντρωση ομοεθνών σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές και κυριότερα γύρω από αστικά κέντρα, επιβεβαιώνοντας τα αποτελέσματα των μελετών για τάση αστικοποίησης των μεταναστών. Οι πλειοψηφία του δείγματος της παρούσας έρευνας ακολούθησε την καθοδήγηση των δικτύων, εμφανίζοντας τάση αστικοποίησης, στη συνέχεια όμως παρατηρήθηκε έντονη γεωγραφική κινητικότητα εντός των ορίων της ελληνικής επικράτειας, με στόχο κυρίως την επαγγελματική αποκατάσταση και την οικονομική ένταξη. Συχνά η αδυναμία ένταξης οικονομικής και κοινωνικής, καθορίζει την χρονική διάρκεια της παραμονής των μεταναστών τόσο των ομογενών, όσο και των αλλοεθνών, προσδίδοντας την άλλοτε προσωρινό και άλλοτε μονιμότερο χαρακτήρα. Ειδικότερα για τους Γεωργιανούς η εγκατάσταση στην Ελλάδα εντάσσεται εξ' αρχής σε ένα προσωρινό πλαίσιο, με βραχυπρόθεσμο αρχικό σχεδιασμό, ως μεταβατικό στάδιο μεταξύ της οικονομικής τους αποκατάστασης και της πολιτικής και οικονομικής σταθεροποίησης της χώρας τους. Για τους ομογενείς η επιστροφή στην Ελλάδα ενέχει συμβολικό περιεχόμενο, καθώς πρόκειται για επιστροφή στην χώρα που στο θυμικό τους ορίζεται ως πατρίδα, παρόλο που όπως έχουμε ήδη διευκρινίσει, η επιστροφή των Ελλήνων από τις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στην Ελλάδα δεν συνιστά παλιννόστηση αλλά μετανάστευση. Η διάσταση αυτή που προσδίδεται στην επιστροφή των ομογενών στην Ελλάδα, διαμορφώνει και τις συνθήκες για μονιμότερη εγκατάσταση, παρόλο που λόγω των δυσκολιών οικονομικής και κοινωνικής ένταξης που αντιμετωπίζουν, εκφράζονται με αντίστοιχη νοσταλγία για την Γεωργία και εμφανίζονται να ισορροπούν ανάμεσα σε δύο χώρες.

7. Ένταξη

7.1.1 Οικονομική Ένταξη

Όπως αναφέρθηκε ήδη, οι οικονομικοί μετανάστες εμφανίζονται ως η πιο συχνή κατηγορία μεταναστών. Η κοινωνική ένταξη τους στη χώρα υποδοχής προϋποθέτει την προηγούμενη οικονομική ένταξη, η οποία και αυτή κατ' επέκταση συνδέεται με μια σειρά παραγόντων που αφορούν στην επαγγελματική αποκατάσταση, την εξειδίκευση και στο μορφωτικό επίπεδο που έχουν λάβει στην χώρα προέλευσης. Η παρουσία των μεταναστών από την Γεωργία, εμφανίζεται σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2001, να συμμετέχει σε ποσοστό 2,9% στο εργατικό δυναμικό της Ελλάδας.

Η εκπαίδευση για της δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης αποτελεί σημαντικό και πρωταρχικό μέλημα, στο πλαίσιο του σοσιαλιστικού συστήματος. Η πλειοψηφία των ομογενών από τις δημοκρατίες αυτές έχει ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση και σε αξιόλογα ποσοστά κατέχει κάποιο τίτλο ανώτατης εκπαίδευσης (Βεργέτη 1998, 103-104). Το μορφωτικό επίπεδο των Ποντίων από την Γεωργία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί υψηλό *«εμείς σπουδάζαμε το 90-99% στη Ρωσία»*(Y9), ενώ από τις δηλώσεις των ίδιων των υποκειμένων της έρευνας διαφαίνεται η σημασία που απέδιδε το ίδιο το άτομο στην καλλιέργεια του.

«Σε μας, στην Τσάλκα η πιο φτωχή οικογένεια αποκλείεται να μην έχει έναν που να μην τελειώσει παν/μιο, αποκλείεται οικογένεια να μην έχει μορφωμένο άνθρωπο, όλες όχι μόνο εκεί, όλες οι Ποντιακές οικογένειες» (Y5).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του δείγματος, τα περισσότερα μέλη των οικογενειών, τόσο των ομοεθνών, όσο και των αλλοεθνών, έχουν αποφοιτήσει από κάποια ανώτατη σχολή *«είχα τελειώσει εμπορικό»* (Y8) και η οποία συνδέεται με την αγορά εργασίας καταλαμβάνοντας κάποια θέση σε αντίστοιχο αντικείμενο, στη χώρα προέλευσης.

«(...) γενικά μηχανικός για σπίτι (...), είχαμε τα μαθήματα 3-4 χρόνια σπουδάζεις αυτά και μετά το κράτος βλέπει και σου δίνει κάποιο επάγγελμα, λείπουν για παράδειγμα μηχανικοί για σπίτια; Σε κάνει μηχανικό άμα θες» (9), ενώ ταυτόχρονα εκδηλώνεται ένα αίσθημα εμπιστοσύνης στο οικονομικό σύστημα του κράτους *«εκεί είχαν ένα σύστημα, εκεί σπούδαζα, εκεί δούλευα»* (Y8).

Με την άφιξη τους στην Ελλάδα έρχονται αντιμέτωποι με συνθήκες οι οποίες δεν ευνοούν την επαγγελματική αποκατάσταση, καθώς εμφανίζεται μεγάλη δυσκολία στην αναγνώριση και αντιστοιχία των τίτλων σπουδών που έχουν λάβει στη Γεωργία. Γίνεται αντιληπτό ότι παράγοντες οικονομικού αποκλεισμού διαμορφώνονται όχι μόνο λόγω της εκπαίδευσης τους σε άλλο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα και της ανεπαρκούς γνώσης της ελληνικής γλώσσας, αλλά και λόγω θεσμικών παραγόντων, που σχετίζονται με μεταναστευτική και εκπαιδευτική πολιτική που εφαρμόζει το κράτος για τους εισερχόμενους πληθυσμούς (Κόντης 2001, 207-208).

«έπρεπε να δώσω ξανά εξετάσεις (...) δύσκολα όμως δεν πήγα ελληνική, δεν έκανα μάθημα» (Y8).

Ακόμα και στις περιπτώσεις των ομογενών τη άγνοια της ελληνικής γλώσσας κυμαίνεται σε μεγάλα ποσοστά γεγονός που αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην οικονομική ένταξη. Παρόλο που μετά το τέλος της Σταλινικής περιόδου και όταν από το 1970 και εξής, αποκαταστάθηκε η ελευθερία χρήσης της εθνική γλώσσας των λαών στις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ενώ ελληνική γλώσσα επέστρεψε ως γλώσσα διδασκαλίας στα ακαδημαϊκά ιδρύματα, εντούτοις τα επίπεδα ελληνομάθειας παραμένουν μέχρι σήμερα χαμηλά (Χασιώτης 1994, 129). Το γεγονός αυτό προκαλεί αίσθημα ανασφάλειας στους ομογενείς ως προς τη δυνατότητα ανταπόκρισης στα

εργασιακά καθήκοντα που καλούνται εκπληρώσουν. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν λόγω άγνοιας της ελληνικής γλώσσας μειώνει τις επιλογές και τους στερεί τη δυνατότητα ίσης συμμετοχής σε κοινά αγαθά (Κασιμάτη 1992, 396).

«εγώ δεν πρόλαβα να κάνω δουλειά, μόλις τελείωσα το σχολείο παντρεύτηκα και ήρθα στην Ελλάδα και για μένα προσωπικά ήτανε πάρα πολύ δύσκολο, δεν ήξερα να κάνω τι; Να πάω να σπουδάσω δεν μπορώ γιατί πρέπει να μάθεις τη γλώσσα» (Y6)

7.1.2 Επαγγελματική αποκατάσταση στην Ελλάδα

Η εύρεση εργασίας συνιστά βασικό κριτήριο επιλογής της χώρας υποδοχής και ταυτόχρονα λειτουργεί και ως πόλος έλξης στην περίπτωση της εσωτερικής μετανάστευσης. Παρόλο που το φαινόμενο της παράνομης εργασίας, κυρίως λόγω της λαθρομετανάστευσης, και τις ανεργίας έχουν ενταθεί, τα μέλη του δείγματος απασχολούνται νόμιμα, καθώς έχουν ακολουθήσει τις απαραίτητες διαδικασίες προκειμένου να αποκτήσουν άδεια εργασίας. Από τις συνεντεύξεις που συγκεντρώθηκαν, αντλήθηκαν πληροφορίες τόσο για το εργασιακό καθεστώς και το αντικείμενο του υποκειμένου της κάθε συνέντευξης, όσο και για τα αντίστοιχα άλλων μελών τις οικογένειας. Σύμφωνα με τα στοιχεία ερευνών που έχουν ασχοληθεί με το θέμα της επαγγελματικής αποκατάστασης των μεταναστών, διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία τους απασχολείται σε κλάδους κατασκευών, ή στον τομέα των υπηρεσιών σε ποσοστό που φτάνει το 20,6% (Παρσάνογλου 2007, 49).

«μετά εγώ δούλεψα σε γιαγιά και παππού» (Y3)

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2001 σχετικά με την απασχόληση κατά υπηκοότητα και κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, οι Γεωργιανοί εμφανίζουν υψηλά ποσοστά στην κατηγορία των κατασκευών και του εμπορίου. Μεγάλο μέρος του πληθυσμού διαμορφώνει συνθήκες αυτοαπασχόλησης, ενώ η παρουσία των Γεωργιανών στον κλάδο της βιοτεχνίας- βιομηχανίας, φτάνει το 13% (Καβουνίδη 2002, 67). Οι επιχειρήσεις τέτοιους τύπου στελεχώνονται κατεξοχήν από ομοεθνής ως αποτέλεσμα στήριξης και αντιμετώπισης της ανεργίας. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει και από το γεγονός ότι ένα από τα υποκείμενα του δείγματος των Γεωργιανών υπήρξε φιλικό πρόσωπο και υπάλληλος της επιχείρησης του Γεωργιανού, ο οποίος λειτούργησε ως μεσολαβητής για τη συνέντευξη.

«Πήγαμε στην Παλιόχωρα και μείναμε εκεί πέρα, εε, είχα ανοίξει ένα μαγαζάκι με ρούχα, αλλά βρήκαμε δουλειά του άντρα μου εδώ»(Y4)

«Αυτό το γραφείο τότε το φτιάξατε;-αυτό είναι 3^{ος} χρόνος-κάνετε μεταφορές στη Γεωργία;-μεταφορές, εξυπηρετούμε αλλοδαπούς, χαρτιά, μεταφράσεις»(Y1)

Η επαγγελματική αποκατάσταση των μεταναστών παρουσιάζει δυσκολία και γι' αυτό δείχνουν να προτιμούν τη δημιουργία δικής τους επιχείρησης, εφόσον έχει συγκεντρωθεί το απαραίτητο οικονομικό κεφάλαιο, παρόλο που εκφράζουν διστακτικότητα και φόβο, κυρίως γύρω από τα αστικά κέντρα που υπάρχει έντονος ανταγωνισμός. Το ποσοστό των μεταναστών που συμμετέχουν στην κατηγορία επαγγελματιών που έχει διαμορφωθεί από την ΕΣΥΕ και προσδιορίζετε ως «εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό», φτάνει το 6,5% (Παύλου 2004, 382). Το παρακάτω απόσπασμα δίνει μια σαφή εικόνα της κατάστασης.

«Κάνω σεμνάρια στον ΟΑΕΔ εμπόριο-επιχειρήσεις, με ενδιαφέρει εδώ στα Χανιά να κάνω κάτι αλλά φοβάμαι

-γιατί;

-ε, γιατί εδώ είναι επικίνδυνα

- γιατί είναι επικίνδυνα;

-Χανιώτισσα είσαι

-όχι

- εδώ οι Χανιώτες είναι δύσκολοι άνθρωποι (...), οι Χανιώτισσες ας πούμε μπορεί να πηγαίνει σε ένα μαγαζί επειδή είναι του γνωστό το (...), πρέπει να έχεις πολύ γνωριμία εδώ στα Χανιά να κάνεις κάτι αλλιώς είναι πολύ δύσκολο, πάρα πολύ δύσκολο. Στην Παλιόχωρα είναι εύκολο, ανοίγεις κάτι που υπάρχει ανάγκη, εγώ άνοιξα κάτι που ο κόσμος είχε ανάγκη που δεν υπήρχε, ένα μαγαζί με ρούχα, φθηνά αλλά εδώ αντίστοιχο δεν μπορείς (...), εδώ δεν μπορώ αποκλείεται, εδώ ό,τι και να κάνεις υπάρχει πολύ ανταγωνισμός, πάρα πολύ, τα Χανιά είναι δύσκολα, υπάρχει κάτι που μπορείς να κάνεις που να έχει ξέρεις...κάτι εποχιακό στο λιμάνι εδώ, ξενοδοχείο να νοικιάσεις κάτι να κάνεις αυτά είναι πολύ καλό αλλά μερικές φορές θέλει πολλά χρήματα, πάρα πολλά, για να μπεις στο λιμάνι θες πάρα πολλά χρήματα» (Y4)

Σχετικά με τις πληροφορίες που αντλήθηκαν για την επαγγελματική αποκατάσταση των υπόλοιπων μελών της οικογένειας, εμφανίζονται αντιστοιχίες με τις προηγούμενες ερμηνείες που ισχύουν για τα υποκείμενα των συνεντεύξεων. Η ανεργία και οι κατηγορίες χαμηλόμισθων επαγγελματιών αποτελούν χαρακτηριστικά διαχρονικά για την πλειοψηφία των μεταναστών (Δαμανάκης 1987, 49). Η παραπάνω διαπίστωση ισχύει και στις περιπτώσεις των ομογενών. Όταν το αντικείμενο της εργασίας παραμένει το ίδιο με το πέρασμα των ετών, συμμετέχουν συχνά και τα παιδιά, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις αυξημένες ανάγκες.

«όχι, ήρθαμε εκεί και δουλεύαμε με τα παιδιά στα χωράφια, μαζεύαμε πατάτες, φράουλες (εννοεί στην Πάτρα)...μετά ήρθαμε εδώ, εκεί στην Πάτρα δουλεύαμε μόνο στα χωράφια και εδώ βρίσκεται δουλειά στα σπίτια...τι να πω (...) εεε, ό,τι δουλειά κάνω εγώ, πάνε στα σπίτια (αναφέρεται στα παιδιά της), ο γιος μου δουλεύει με τον μπαμπά στην οικοδομή, αυτό είναι (...). Τα πρώτα χρόνια ξέρεις ήτανε πολύ δύσκολο, όταν πήγαμε στα χωράφια μαζεύαμε τις ελιές, ήρθαμε εδώ τι δουλειά να κάνουμε; Πρέπει να καθαρίζεις σπίτια, να βλέπεις μια γιαγιά, αυτό καλό είναι; για μένα δεν είναι καλό εκεί δουλεύει ο παππούς, χτίζουνε τα σπίτια, στην οικοδομή, φτιάχνουνε το λιμάνι, πριν 3 χρόνια ο άντρας μου με τον αδερφό μου χτίζανε το φάρο και εγώ μαγείρευα για εργάτες» (Y7).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει μια περίπτωση Γεωργιανής, της οποίας οι δηλώσεις αναδεικνύουν μια πτυχή άγνωστη από τα μέχρι τώρα δεδομένα. Τα μέλη της οικογένειας τυγχάνουν αξιολογής επαγγελματικής αποκατάστασης, γεγονός που καθιστά ευκολότερη την οικονομική ένταξη στο νέο περιβάλλον. Η περίπτωση αυτή έρχεται να προσφέρει νέα δεδομένα στη μέχρι τώρα επαγγελματική αποκατάσταση των εισερχόμενων πληθυσμών, η οποία ήταν συνδεδεμένη αποκλειστικά με χαμηλόμισθα επαγγέλματα και θέσεις που δεν καλύπτονταν, λόγω επιλογής, από το γηγενή πληθυσμό.

«Η μητέρα μου στο ξενοδοχείο δουλεύει χρόνια, είναι διευθύντρια στο ξενοδοχείο στην Παλιόχωρα και είναι χρόνια εκεί πέρα (...), ο άντρας μου είναι οδοντοτεχνίτης» (Y4).

Ένα επιπλέον στοιχείο που προκύπτει από την ανάλυση των στοιχείων είναι η παρουσία μεγάλης εργασιακής κινητικότητας, μεταξύ των αντικειμένων εργασίας, για τους αλλοεθνείς, γεγονός που πιστοποιούν τα ποσοστά εκείνων που δεν δηλώνουν καμία ειδικότητα απασχόλησης, σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιοποιεί έρευνα που πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό του Εθνικού Παρατηρητηρίου Απασχόλησης. (Ναζάκης 2002, 185).

«(...) δεν μπορούσαμε να βρούμε δουλειά, δούλεψε ο άντρας μου, πήγαινε και καθάριζε ένα καράβι στον Πειραιά, αλλά δεν ήταν καθημερινή δουλειά (...) τώρα οδηγός είναι»(Υ3)

Σχετικά με την επαγγελματική αποκατάσταση των ομογενών στην Ελλάδα, όπως έχει αναφερθεί, ισχύουν όσα διαπιστώθηκαν και στην περίπτωση των μεταναστών για τους κλάδους εργασίας. Η πλειοψηφία τους απορροφάται στις υπηρεσίες ή σε επαγγέλματα που σχετίζονται με την αγροτική οικονομία και σπανιότερα σε επαγγέλματα σχετικά με την επιστημονική κατηγορία ειδίκευσης, για τις περιπτώσεις εκείνων με ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης. Ειδικότερα παρατηρείται ένας διαχωρισμός ως προς την επαγγελματική κατηγορία ανά φύλο, με υπεροχή ως προς την κινητικότητα στους άνδρες. Η πλειοψηφία των γυναικών χαρακτηρίζεται από έντονη παρουσία σε επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών, ενώ οι άντρες ασχολούνται περισσότερο με το εμπόριο, και τεχνικά επαγγέλματα (Κασιμάτη 1992, 232). Χαρακτηριστικό όσων αναφέρθηκαν είναι το παρακάτω απόσπασμα.

«Και πού να πας; Πού πάνε όλοι; Καθαρίστρια ή στα σπίτια ή σε κανένα συνεργείο καθαρισμού. Αυτή τη δουλειά κάναμε εμείς. Τώρα σιγά-σιγά ο καθένας βρίσκει σεμινάρια κομμωτικής, υπολογιστή, κάτι βρίσκουνε και κάνουνε γιατί για καλύτερη ζωή, ενώ τότε ...

- ο σύζυγός σας τι κάνει;

-και αυτός δούλεψε και ελιές μάζευε και πορτοκάλια, μετά σε συνεργείο καθαρισμού μπήκε οδηγός γιατί είχε δίπλωμα και ευτυχώς που μπήκε σε συνεργείο και από εκεί έτσι προχώρησε και τώρα είναι στο Ρέθυμνο, δουλεύει στο Ρέθυμνο με τους Ρώσους που έρχονται από τη Ρωσία, τουρίστες και εκεί στα μαγαζιά δουλεύει οδηγός παίρνει τους τουρίστες και τους δείχνει» (Υ6)

Η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής εμφανίζει θετική συσχέτιση με την οικονομική ένταξη των πληθυσμών και την επαγγελματική αποκατάσταση, ειδικότερα για εκείνους της πρώτης γενιάς εγκατάστασης, καθώς εντοπίζονται περιπτώσεις ομογενών, οι οποίοι βρίσκονται εγκατεστημένοι στην Ελλάδα αρκετά χρόνια παρουσιάζοντας κάποια εξέλιξη στην επαγγελματική κινητικότητα. Επιπρόσθετοι παράγοντες που σχετίζονται επίσης με την οικονομική και επαγγελματική τους ανέλιξη συνδέονται με το επίπεδο εκπαίδευσης, τα εργασιακά προσόντα που διαθέτουν και από τον τρόπο που μπορούν να τα αξιοποιήσουν στην νέα αγορά εργασίας (Κασιμάτη 1992, 393). Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι το υποκείμενο της συγκεκριμένης περίπτωσης, απόσπασμα της συνέντευξης του οποίου παρατίθεται, αντιστοιχεί σε μέλος μεικτής οικογένειας.

«εγώ μόλις άρχισα να δουλέψω στα Χανιά, η οικογένεια που εργαζόμουνα (...),άμα μου τυχαίνει και κάτι στα δικαστήρια που πάω και κάνω μετάφραση, στην ασφάλεια, που είναι τμήμα αλλοδαπών, και ποια θα μας κάνει μετάφραση, η κ.Νέλη, θα με βρούνε, θα πάω, θα κανονίζω, θα μεταφράσω» (Υ5)

Για εκείνους που το μορφωτικό επίπεδο δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί υψηλό, η επαγγελματική αποκατάσταση περιγράφεται δυσκολότερη και οι επαγγελματικές κατηγορίες στις οποίες απορροφώνται, τους κατατάσσουν σε μια μέση ή χαμηλή οικονομική κατάσταση. Οι συχνότερες κατηγορίες στις οποίες απορροφώνται είναι το εμπόριο, ο τουρισμός, οι κατασκευές, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ενώ συχνά διαμορφώνουν συνθήκες αυτοαπασχόλησης, καθώς κατά τη διάρκεια παραμονής τους εκτός εθνικών συνόρων δεν απέκτησαν καμία εξειδίκευση ή περαιτέρω ικανότητα, η οποία θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στον εργασιακό τομέα μετά την επιστροφή (Robolis-Xideas 1996). Επιπλέον οι συνθήκες της αυτοαπασχόλησης αποτελούν την κύρια διέξοδο επαγγελματικής αποκατάστασης για τα περισσότερα μέλη της ίδιας οικογένειας (Δαμανάκης 1987, 165).

«θα ανοίξουν εδώ επιχειρήσεις και τότε ο δικός μας κόσμος θα γλιτώσει» (Υ5)

Τα αυξημένα ποσοστά ανεργίας σε συνδυασμό με τη χρονική διάρκεια που αυτή η κατάσταση ισχύει στην περίπτωση των αλλοδαπών και ομογενών, καταδεικνύουν συγκριτικά με τα στοιχεία που ισχύουν για τον γηγενή πληθυσμό, τους δείκτες οικονομικής ενσωμάτωσης (Κόντης 2001, 192-193). Η οικονομική δυσχέρεια και οι δυσμενείς συνθήκες διαβίωσής λειτουργούν ως αποτρεπτικά δίκτυα για οικεία πρόσωπα που επιθυμούν να τους ακολουθήσουν.

«Η αδερφή μου είναι εκεί στη Ρωσία και κάθε φορά που με παίρνει τηλέφωνο και μου λέει: τι κάνεις, πώς είναι η ζωή εκεί; Εγώ της λέω καλά είναι, αλλά μην τολμήσεις να έρθεις εδώ, κάτσε εκεί που είσαι, γιατί αυτή έχει εκεί τη δουλειά της, το σπίτι της γιατί να έρθει εδώ, να ξεκινήσει να κάνει τι, καθαρίστρια;» (Υ6)

7.1.3 Επαγγελματική εξειδίκευση πριν την εγκατάσταση στην Ελλάδα

Οι ακαδημαϊκές σπουδές και η έμφαση στην πνευματική καλλιέργεια αποτελούν κάποια από τα χαρακτηριστικά που συγκεντρώνουν οι πληθυσμοί από τη Γεωργία, λόγω των συγκεκριμένων κατευθύνσεων που παρείχε το τότε υπαρκτό, κοινωνικο-πολιτικό και οικονομικό σύστημα.

«90% σπουδάζανε, αυτό είχανε, ήθελες δεν ήθελες πρέπει, αν δεν είχες δίπλωμα δεν μπορούσες να κάνεις τίποτα (...), οι γονείς κάνανε τα πάντα για να μπεις μέσα, να σπουδάσεις, δεν ήτανε όλοι πανεπιστήμιο, είχανε τελειώσει και το λύκειο. Το σύστημα όταν ήτανε κομμουνισμός αυτοί που σπουδάζανε ήτανε καλοί» (1).

Παρόλο που το μορφωτικό επίπεδο των πληθυσμών από τη Γεωργία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί υψηλό, κρίνοντας από τους τίτλους σπουδών που συγκεντρώθηκαν από τα στοιχεία της έρευνας, η επαγγελματική τους αποκατάσταση δεν συνάδει της εκπαιδευτικής τους εξειδίκευσης, μια διαπίστωση στην οποία έχουν καταλήξει ερευνητικές προσπάθειες που αφορούν στην επαγγελματική αποκατάσταση των μεταναστών στην Ελλάδα (Καβουνίδη 2002, 62).

Η δυσκολία επαγγελματικής αποκατάστασης στην χώρα υποδοχής αποτελεί πραγματικότητα, τόσο για τις ομάδες των αλλοεθνών, όσο και των ομοεθνών στην Ελλάδα. Οι κατηγορίες επαγγελμάτων που θα μπορούσαν να απορροφηθούν βάσει των προσόντων που διαθέτουν, από τη χώρα προέλευσης, δεν αντικατοπτρίζεται στην κινητικότητα που εμφανίζουν στον τομέα αυτό στη χώρα υποδοχής.

«ο αδερφός μου είπε θα ξεχάσεις το γραφείο που καθόσουν που είσαι κυρία, θα τα χάσεις εσύ αυτά όλα Νέλη μου γιατί εδώ για να βγάλεις πέρα θα παλεύεις γλωρίνη και πανί στο χέρι σου θα έχεις» (Υ5)

Αν και μεγάλος αριθμός ομογενών κατά την άφιξη του στην Ελλάδα, απορροφάται όπως έχει αναφερθεί ήδη, στον πρωτογενή τομέα παραγωγής και σε κατηγορίες επαγγελμάτων που δεν καλύπτονται λόγω επιλογής από Έλληνες, πριν τη μετακίνηση, η επαγγελματική τους ειδικότητα παρουσιάζει συσχέτιση με την κατεύθυνση των σπουδών τους.

«είχα τελειώσει εμπορικό, δούλευα σε εργοστάσιο, μετά πήγα στο χωρίο, ο πατέρας μου με την κεραμική ήτανε, εγώ εκεί δούλευα, κανονικά δουλεύεις όπως εσύ δουλεύεις εδώ, εμείς εκεί είχαμε τη δουλειά μας» (Υ8)

Μια από τις συχνότερες παραμέτρους παρεμπόδισης της οικονομικής ένταξης και ανέλιξης των μεταναστών αποτελεί η αναντιστοιχία που εμφανίζεται σε επίπεδο επαγγελματικής εξειδίκευσης, πριν και μετά την μετανάστευση και η οποία συνδέεται άμεσα με την δυσκολία που αντιμετωπίζουν στην γλώσσα κατά την αναγνώριση των τίτλων σπουδών στην Ελλάδα. Η διαφορά της επαγγελματικής εξειδίκευσης στις δύο

χώρες, συνεπάγεται επιπτώσεων, τόσο οικονομικής ένταξης, όσο και κοινωνικής λόγω του διαφορετικού κοινωνικού status που αυτή προσδίδει.

«στη Γεωργία δούλεψα στο Παν/μιο (...)ήμουνά μέσα στο συμβούλιο του Πν/μίου και ήμουνά πρόεδρος της ένωσης φοιτητών

-τι σπουδάσατε;-οικονομικά-εδώ τι κάνατε;

- εδώ προσπάθησα να αναγνωρίσω αλλά δεν είναι και εύκολα γιατί, πρώτα απ' όλα με τη γλώσσα και δικό μου επάγγελμα τέτοιο πράγμα είναι λίγο δύσκολα, τώρα μιλάμε ελληνικά αλλά δεν νιώθουμε πως ξέρουμε ελληνικά, αυτό είναι για καθημερινά, για απλά να σε ρωτάνε να απαντάς, έτσι να πεις ότι ξέρουμε ελληνικά, εγώ δεν μπορώ να πω ξέρω ελληνικά» (Y.1)

Ακόμη και για τις περιπτώσεις εκείνων που δεν πρόλαβαν να εξασκήσουν κάποιο επάγγελμα στη χώρα προέλευσης διότι προηγήθηκε η διαδικασία της μετακίνησης, δημιουργεί προϋποθέσεις που τους κατατάσσει σε μια κατηγορία εργαζομένων μειωμένων προσόντων και άρα μειωμένων προσδοκιών και απαιτήσεων. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία του ΟΗΕ για το εκπαιδευτικών επίπεδο των μεταναστών στην Ελλάδα, η κατηγορία που συγκεντρώνει τα μεγαλύτερα ποσοστά είναι αυτή των ανειδίκευτων, με τιμές που φτάνουν το 23% (Λιαργκόβας 2007, 196).

«εκεί τι δουλειά κάνατε;-δεν έχω κάνει τίποτα, τελείωσα το σχολείο και μετά σπούδασα

-τι σπουδάσατε;

-ιστορική

-εδώ δεν προσπαθήσατε να δουλέψετε...

-όχι βέβαια (...), δεν προσπάθησα ποτέ αυτό το επάγγελμα, είναι ότι δεν μπορείς να αναγνωρίσεις εδώ, πρέπει να κάνεις άλλα πράγματα» (Y2).

Είναι σαφώς σπανιότερες οι περιπτώσεις που κάποιος μετανάστης εμφανίζεται να εξασκεί στην χώρα υποδοχής το επάγγελμα που εξασκούσε και στην χώρα προέλευσης. Όταν αυτό συμβαίνει, ισχύουν δύο περιπτώσεις στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, είτε αυτό να αποτελεί προϊόν συστηματικής προσπάθειας και τα δρώντα υποκείμενα να ανήκουν σε μια προσοντούχα κατηγορία μεταναστών με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, είτε το αντικείμενο εργασίας να μην προϋποθέτει μεγάλη εξειδίκευση. Ειδικότερα εκείνοι που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία, όσων δηλαδή έχουν κάποιο πτυχίο ανώτερης εκπαίδευσης, συμμετέχουν με μικρότερα ποσοστά στην κατηγορία των ανέργων. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας της Κασιμάτη σχετικά με τη σχετικότητα του επαγγέλματος και της εκπαίδευσης των ομογενών, τα δεδομένα δείχνουν ότι το 78% των πτυχιούχων ανώτατης εκπαίδευσης κατέχουν θέσεις εργασίας στην Ελλάδα που δεν απαιτούν το αυτό το επίπεδο γνώσεων. Σχετική απόκλιση παρουσιάζουν τα ιατρικά και παραϊατρικά επαγγέλματα, τα οποία παρουσιάζουν μεγαλύτερη απορρόφηση στις αντίστοιχες ειδικότητες στην Ελλάδα, λόγω έλλειψης εξειδικευμένου προσωπικού (Κασιμάτη 1992, 249-250).

«Αυτός (ο άντρας της), δούλεψε στη Γεωργία σε μια κλινική, είναι οδοντοτεχνίτης (...),

-είναι οδοντοτεχνίτης τώρα εδώ;

-ναι, ναι γι' αυτό κάτσαμε εδώ

-πώς τα κατάφερε να κάνει την ίδια δουλειά

- (γελάει) εγώ έκανα πολλές προσπάθειες (...), η δουλειά του δεν είναι που θέλει πολύ μπλαμπλαμπλα γιατί είναι, σου βάζουνε στο τραπέζι μια δουλειά πρέπει να το κάνεις και ξέρεις από την αρχή τι πρέπει να κάνεις δεν χρειάζεται να ρωτήσεις κάτι, απλά ήτανε ένα πρόβλημα που εδώ τεχνολογία είχε προχωρήσει στη Γεωργία έχει μείνει πίσω πρέπει...εγώ άρχισα να τρέχω στους γιατρούς στην Παλιόχωρα είναι 2 γιατρούς και όταν ερχόμουνα εδώ στα Χανιά έψαχνα

μήπως χρειάζεστε εδώ οδοντοτεχνίτη και αυτά, κάποια στιγμή ο γιατρός στην Παλιόχωρα μου λέει μήπως έχετε κανένα γνωστό οδοντοτεχνίτη που να ξέρετε να θέλει να χρειαστεί βοήθεια και αυτά. Αυτός μου δίνει τηλέφωνα όλο τον κατάλογο οδοντοτεχνίτες που είναι, ήτανε 20 εργαστήρια είναι στα Χανιά μόνο, 18 ούτε 20 και άρχισα και έπαιρνα τηλέφωνα στον ένα στον άλλο και μετά στο τρίτο, τέταρτο ε πήγαινα μέχρι 20 ε, μου λέγανε ακόμα δεν χρειαζόμαστε σε 1 μήνα τώρα πάλι ξανάρχιζα την ίδια δουλειά, κάποια στιγμή βρίσκει αυτός και μου λέει ας έρθει να κάτσει 3-4 μέρες δοκιμαστικά, του λέω ότι έχει δουλέψει και αυτό μου είπε και αυτός «εγώ ξέρω ότι εκεί έχει μείνει λίγο πίσω, δουλεύουνε με άλλα πράγματα, εδώ είναι αλλιώς, υπάρχει τεχνολογία που εκεί (Γεωργία) που κάτι θέλει 1 ώρα εδώ θέλει 5 λεπτά» και έτσι έκατσε, ερχόταν 3-4 μέρες δοκιμαστικά και του άρεσε και έτσι έκατσε και ήρθαμε» (Y4).

Στην δεύτερη περίπτωση η οποία περιγράφηκε προηγουμένως, όπου το αντικείμενο εργασίας στην χώρα προέλευσης δεν διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από αυτό της χώρας υποδοχής, κυρίως λόγω απουσίας υψηλού μορφωτικού επιπέδου και εξειδικευμένων εργασιακών προσόντων των μεταναστών, ανήκουν τα υποκείμενα του ακόλουθου αποσπάσματος.

«Εγώ δούλεψα σερβιτόρα ήμουν σε μια ταβέρνα, για να πω αλήθεια εγώ έβγαλα πιο πολύ λεφτά από ότι βγάζουν οι άλλοι, γιατί ήτανε μια ταβέρνα που δούλευε καλά , πήγαινε κόσμος πολύς, είχα μπουρμπουάρ και αυτό, άντρας μου δούλεψε ήταν οδηγός στο φορτηγό, αυτός έπαιρνε πιο λίγα λεφτά» (Y3)

Οι επαγγελματική εμπειρία που διαθέτουν αντιστοιχεί σε κλάδους που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στην ελληνική αγορά εργασίας, κάτι τέτοιο όμως ως σύμφωνα με τα δεδομένα που επικρατούν και αναλύθηκαν προηγουμένως, καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολο.

«Εγώ έχω τελειώσει οικονομικά και έχω τελειώσει σοσιαλιστική οικονομία, καπιταλιστική(...). Θυμάμαι πολύ καλά στο εργοστάσιο που εργαζόμουνα(...)» (Y5)

7.1.4 Οικονομική κατάσταση

Όπως αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι παράγοντες που παρακινούν τη διαδικασία μετακίνησης των πληθυσμών, αναζητούνται τόσο στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ κέντρου και περιφέρειας για την περίπτωση των ομογενών, όσο και στους μηχανισμούς απόθησης και έλξης μεταξύ των χωρών αποστολής και υποδοχής, εστιάζοντας στις δυσμενείς πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην χώρα αποστολής. Εξετάζοντας το συγκεκριμένο πλαίσιο, επαγωγικά οδηγούμαστε στη διαπίστωση μιας αντίστοιχων δυσκολιών οικονομικής κατάστασης στη χώρα υποδοχής, τουλάχιστον σε αρχικό επίπεδο. Έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στον τομέα της επαγγελματικής αποκατάστασης και οικονομικής ανέλιξης των μεταναστών καταλήγουν σε συμπεράσματα χαμηλού μηνιαίου μισθού είτε λόγω υποαπασχόλησης, είτε λόγω εθνικής προέλευσης (Ιωσηφίδης 2001, 235-237).

Η επαγγελματική δραστηριότητα στη Γεωργία επιδρά στη διαμόρφωση ή συμβάλλει στην διατήρηση της οικονομικής κατάστασης, πριν και μετά τη μετακίνηση, με κομβικό παράγοντα επίδρασης στην οικονομική κινητικότητα, τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Η αναντιστοιχία της επαγγελματικής αποκατάστασης των ομογενών, αποτελεί έναν επιπλέον παράγοντα θετικής συσχέτισης με την δύσκολη οικονομική κατάσταση τους. Πριν την άφιξή τους στην Ελλάδα, κατά την διάρκεια παραμονής στη Γεωργία το οικονομικό τους προφίλ εμφανίζει χαρακτηριστικά μέσης αστικής τάξης, γεγονός που αποδεικνύεται από τους τίτλους ιδιοκτησίας που διαθέτουν. Παρόλα αυτά η

οικονομική κατάσταση τους στην Ελλάδα, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι κινείται σε επίπεδα ευνοϊκότερα από την αντίστοιχη των αλλοεθνών από την ίδια περιοχή, λόγω των προνομίων που δικαιούνται ως ομογενείς. (Μουσούρου 2003, 193-194).

α. Στη Γεωργία

Η κατάρρευση του πολιτικού και οικονομικού συστήματος της Σοβιετικής Ένωσης, αποτέλεσε σοβαρό πλήγμα για την οικονομία των δημοκρατιών της. Η περιγραφή όμως της σημερινής κατάστασης περιγράφεται με περισσότερη αισιοδοξία, συγκριτικά με τις αφηγήσεις του παρελθόντος

«τώρα είναι καλύτερα, έτσι λένε και εγώ στην τηλεόραση που ακούω και αυτά, λένε ότι είναι καλύτερα τώρα, τότε όταν ήμουν εγώ εκεί ήταν πολύ δύσκολα τα πράγματα, τώρα με τον καινούργιο πρωθυπουργό φτιάχνεται η κατάσταση» (Y4).

Η οικονομική κατάσταση της περιόδου πριν από τη μετακίνηση, όπως αυτή αναδύεται μέσα από τις συνεντεύξεις των υποκειμένων του δείγματος, αποτελεί σαφή απόδειξη της οικονομικής κρίσης.

«νοιкиάσαμε σπίτι γιατί δεν είχαμε σπίτι, είχαμε ένα παιδί αλλά αυτά τα λεφτά δεν μας έφταναν και για ενοίκιο, εντάξει μόνο για νοίκιο και για φαί μας έφταναν αλλά έγινε ότι αρρώστησα εγώ έπρεπε να κάνω εγχείρηση πήγαμε και χρεωθήκαμε, μετά μέχρι να πληρώσουμε αυτό το χρέωση πάλι είχα κύστες και πάλι έκανα εγχείρηση, πάλι πήραμε χρέωση μετά ο άντρας μου δούλεψε μόνος του γιατί εγώ δεν μπορούσα να δουλεύω για λίγο καιρό, αυτός που έπαιρνε λίγα λεφτά δεν ξέραμε να πάρουμε φαί, να πάρουμε φάρμακο για μένα ή νοίκιο να δώσει αυτά, και είπαμε να πάρουμε και άλλο χρέος» (Y3).

Η οικονομική κατάσταση των ομογενών, κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη Γεωργία, σχετικά με το ιδιόκτητο καθεστώς σπιτιού, διαφοροποιείται από αυτή των Γεωργιανών. Παρόλο που το οικονομικό σύστημα δεν ευνοούσε την ιδιοκτησία, το 90% των Ελλήνων ομογενών διέθεταν στις περιοχές που διαβιούσαν πρώτη κατοικία και ένα 10% εξοχική κατοικία (Κάτσικας 1996, 57), ενώ Το 80% του ελληνικού πληθυσμού που διέμενε σε δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης διέθετε ιδιόκτητη κατοικία (Κασιμάτη 1992, 394). Όπως προκύπτει από τα εμπειρικά στοιχεία της παρούσας έρευνας, επιβεβαιώνεται η παραπάνω διαπίστωση. Οι ομογενείς από τη Γεωργία έχουν την οικονομική δυνατότητα να διαθέτουν ιδιόκτητο σπίτι και εμφανίζονται αυτάρκεις, κυρίως εκείνοι που αποτελούν τον αγροτικό πληθυσμό που εγκατέλειψε τη χώρα.

«Περάσαμε πάρα πολύ ωραία, είχαμε ωραία σπίτια, τι να πω τα αφήσαμε όλα και φύγαμε (...) εκεί και να μην είχαμε λεφτά δεν πεινούσαμε, έρχεται μια μέρα ας πούμε δεν έχεις λεφτά, άμα εδώ δεν έχεις λεφτά τι να κάνω, έχουμε χωράφια μπροστά απ' τα σπίτια μας είχαμε πατάτες όλα για τα φαγητά που χρειάζονται, μπροστά στα σπίτια μας είχαμε και...πάρα πολύ ωραίο (...). Σήμερα αν δεν έχεις λεφτά δεν μπορείς, όλα για τα λεφτά, ε, αφού εκεί είχαμε πατάτες όλα, όλα τι να σου πω» (Y7).

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται και στη διαθεσιμότητα υλικών αγαθών. Μέσα από τις αφηγήσεις διακρίνεται το συμβολικό νόημα που κατέχει γι' αυτούς η ιδιοκτησία σπιτιού και η γειτνίαση με ομοεθνείς, γεγονός που ενδεχομένως αποτελεί ερμηνεία της προηγούμενης διαφοροποίησης μεταξύ Γεωργιανών και Ελλήνων ομογενών της Γεωργίας και να επιδρά ασυνείδητα και μη, στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης και μετά την είσοδο στην Ελλάδα.

«(...) αγοράζουνε πολύ φτηνά τα σπίτια, που εμείς για να χτίσουμε αυτά τα σπίτια τις χρυσές λύρες πληρώσαμε στο Γεωργιανικό κράτος για να αγοράσουμε

γη και να χτίσουνε τα χωριά Ποντιακά, για να είναι όλοι μαζί ενωμένοι, για να μη...» (Y5)

ΑΣυνείδητα πραγματοποιείται από τα ίδια τα υποκείμενα του δείγματος μια σύγκριση της οικονομικής κατάστασης στην Γεωργία και την Ελλάδα. Η πλειοψηφία δείχνει ικανοποιημένη από το οικονομικό σύστημα και την εξέλιξη στη χώρα υποδοχής, καθώς βελτιώνεται αισθητά το βιοτικό τους επίπεδο.

«δύσκολα ήτανε τα πράγματα αλλά τώρα άλλαξε σύστημα γιατί ήτανε κομμουνισμός και έλεγε δούλεψε, δούλεψε για ποιόν; Για κράτος, εδώ δουλεύεις για σένα γιατί ήτανε λίγο απίστευτα εσύ δεν δουλεύεις εγώ δουλεύω γιατί πρέπει να ζούμε το ίδιο και αυτοί οι άνθρωποι που έχουν έρθει δουλέψανε 80-70% ήτανε και στη Γεωργία σε τέτοιο σημείο που βρισκόμαστε, σε τέτοιο σημείο βρισκόμασταν οι πιο πολλοί, εντάξει δεν μιλάμε όλοι, και τώρα εδώ βρήκαμε δουλειά, οικονομική, τελικά ήτανε πείνα» (Y1).

Σχετικά με την περίπτωση εκείνων που δεν αντιμετώπισαν οικονομική δυσχέρεια στη χώρα αποστολής, εκφράζεται μια πιο γενική εκτίμηση ως προς το θέμα της οικονομικής κατάστασης στη Γεωργία, αφού οι συνθήκες ζωής στην Ελλάδα, αποτελούν μια συνέχεια των προηγούμενων.

«η Γεωργία έχει καταστραφεί τόσο πολύ που ο κόσμος, όπου και να πας θα υπάρχει σίγουρα καλύτερη ζωή(...),εγώ η ίδια, γιατί πριν να παντρευτώ με φρόντιζε η μάνα μου και ο πατέρας μου, δεν μου έλειπε τίποτα, παντρεύτηκα μετά και με φρόντιζε ο άντρας μου και δεν μου έλειπε τίποτα, δεν έχω νιώσει δηλαδή αυτό να έχουμε οικονομικά προβλήματα και να ζοριστώ» (Y4)

Όλες σχεδόν οι αφηγήσεις σχετικά με τη ζωή στη Γεωργία χαρακτηρίζονται από ένα έντονο αίσθημα νοσταλγίας, καθώς η οικονομική κατάσταση για την πλειοψηφία των ομογενών, πριν την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν ικανοποιητική. Τα προβλήματα της ανεργίας και της κατοικίας που αντιμετωπίζουν κατά την παραμονή τους στην Ελλάδα, εκεί δεν υφίσταντο.

«εκεί είχαμε σπίτι δικό μας, ο μπαμπάς μου δούλενε, είχε δουλειά, και η μαμά μου, είναι νοσοκόμα οπότε βρήκε εύκολα εκεί δουλειά» (Y6)

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης όμως, είχε σοβαρό αντίκτυπο τόσο στην οικονομία της χώρας, όσο και στην οικονομική κατάσταση των πολιτών. Για κάποιους το βιοτικό επίπεδο που περιγράφεται υπήρξε ιδιαίτερα δύσκολο, με αποτέλεσμα να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες στην πατρίδα τους.

«-καμιά φορά καθόμαστε εδώ στη βεράντα και λέει αυτή (η γυναίκα του): τι ζωή περνούσαμε, είχαμε σπίτι εκεί δύο δωμάτια, τώρα τι δωμάτια σαν διάδρομο, όμως πριν εμείς νοικιάζαμε εκεί

- έχουμε περάσει μια ζωή εμείς οι δύο άσε...Εμείς νοικιάζαμε, δεν είχαμε λεφτά, ήταν που χάλασε και η Σοβιετική Ένωση» (Y9)

β. Στην Ελλάδα

Για τη διαπίστωση και σύγκριση της οικονομικής κατάστασης των πληθυσμών από τη Γεωργία, πριν και μετά την μετακίνηση, κρίνεται απαραίτητο να ληφθεί υπόψη, ένα κομβικό χρονικό σημείο, και αυτό δεν είναι άλλο από την κατάρρευση του οικονομικού και πολιτικού συστήματος της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Αν και η αιτιολόγηση αυτού του διαχωρισμού είναι εμφανής, σημειώνεται ότι, το οικονομικό επίπεδο των πληθυσμών που αναγκάστηκαν να μετακινηθούν, υπήρξε ανώτερο από αυτό που ισχύει στην Ελλάδα, πριν την κατάρρευση του συστήματος. Η κατηγορία επαγγέλματος και η οικονομική κατάσταση διαμορφώνει τους όρους για την παραμονή και την δραστηριοποίηση στη χώρα υποδοχής. Λαμβάνοντας υπόψη λοιπόν, την χρονική παράμετρο που τέθηκε

προηγουμένως, στην Ελλάδα οι όροι αυτοί εμφανίζονται βελτιωμένοι, συγκριτικά με τους αντίστοιχους που ίσχυαν στη Γεωργία μετά την κατάρρευση του συστήματος, παρόλο που το μισθολογικό αντίκρισμα για τους αλλοεθνείς και ομογενείς διαφοροποιείται από αυτό των γηγενών κατά 60% (Ναζάκης 2002, 186), δεδομένο που δεν αποτελεί πραγματικότητα για άλλες χώρες υποδοχής όπως τη Γερμανία (Δημουλάς 2006, 248). Μέσω των στοιχείων της παρατήρησης που συγκεντρώθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας, οι δηλώσεις των υποκειμένων χαρακτηρίζονται από δισταγμό και σκεπτικότητα, στην ερώτηση σχετικά με την οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα.

«η Ελλάδα πώς σας φαίνεται;

-για ποιο λόγο; Οικονομικά;

-και οικονομικά και η ζωή.

- Η ζωή εμένα μ' αρέσει, μ' αρέσει η Ελλάδα» (Y2)

Για τις περιπτώσεις των ομογενών, πιο συγκεκριμένα, η εγκατάσταση στην Ελλάδα συντελείται στην προοπτική μιας βελτιωμένης οικονομική κατάσταση, όμως συχνά, η πραγματικότητα απέχει από τις αρχικές τους προσδοκίες. Τόσο η ιδιοκτησία, όσο και η οικονομική κατάσταση αποτελούν τους δύο τομείς που εμφανίζουν σημαντικά προβλήματα, λόγω κυρίως της χαμηλής μισθοδοσίας που συνεπάγεται η επαγγελματική τους αποκατάσταση. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία από την έρευνα της Κασσιμάτη, μόλις το 10% των Ποντίων ομογενών διαθέτει στην Ελλάδα ιδιόκτητο σπίτι, ενώ η πλειοψηφία των υπολοίπων διαμένουν σε κατοικίες μικρότερης χωρητικότητας από αυτή που θα έπρεπε προκειμένου να καλύπτονται οι ανάγκες τους (Κασσιμάτη 1992, 394).

«εδώ δύσκολο, αν είχαμε τέτοιο ευκολία θα ζούσαμε τι να σου πω... καλύτερα πίσω, εδώ όλο το ζωή να είμαστε γάιδαροι για να ζούμε, σήμερα δεν δούλεψα και φοβήθηκα να πάω στη λαϊκή για να χάλασα και τα υπόλοιπα λεφτά, άντε και αύριο τι θα κάνουμε μετά (...) δικό μας σπίτι δεν έχουμε, το νοικιάζουμε (...) εδώ και όταν θα πεθάνεις είναι νοικιασμένο, τι να πω. Αφού λέω να πεθάνω να τελειώσω και μετά σκέφτομαι, και εκεί είναι νοικιασμένο, πώς θα πεθάνω;» (Y7).

Παρόλα αυτά η βελτιωμένη οικονομική κατάσταση των πληθυσμών, στο βαθμό που αυτή συντελείται αποδεικνύεται, τόσο από την επαγγελματική δραστηριότητα, με την ανάπτυξη ιδιωτικών επιχειρήσεων και στόχο την αυτοαπασχόληση, όπως αναλύθηκε νωρίτερα, όσο και από τους τίτλους ιδιοκτησίας, για τις περιπτώσεις εκείνων που το έχουν καταφέρει στην Ελλάδα.

«Στην Παλιόχωρα όταν ζούσα τότε ήτανε και ο αδερφός μου εκεί και ήτανε 2 σπίτια δίπλα, δίπλα σε μια μονοκατοικία είχαμε κάτι ωραία σπίτια ένα δυάρι εγώ, ένα δυάρι ο αδερφός μου ξεχωριστά, ξεχωριστό είσοδος τα πάντα ξεχωριστά απλώς ήτανε στην ίδια μονοκατοικία» (Y4).

Η περίπτωση των ομογενών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης διαφοροποιείται από αυτή των αλλοεθνών ως προς την κρατική μέριμνα, με στόχο την οικονομική αποκατάσταση, καθώς η άφιξη τους στην Ελλάδα, στηρίχθηκε από το ελληνικό κράτος, μέσα από προγράμματα που δημιουργήθηκαν ειδικά για βοηθήσουν στην ευκολότερη εγκατάστασή τους. Η ίδρυση του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε το 1990, στόχευε στην υποδοχή και αποκατάσταση των παλιννοστούντων ομογενών. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνονται, την περίοδο 1993 εκτιμούνταν ότι 8.207 άτομα φιλοξενούνταν σε οικισμούς μισθωμένους από το πρόγραμμα, σε περιοχές κυρίως της βόρειας Ελλάδας (Καστορίδας 1994, 35). Παρόλα αυτά, η κρατική παρέμβαση δεν κατάφερε να καλύψει τις ανάγκες ολόκληρου του όγκου του πληθυσμού που μετακινούνταν και ειδικότερα εκείνου που εγκαθίσταντο σε περιοχές κυρίως της νότιας Ελλάδας. Αποτέλεσμα υπήρξε η επισήμανση μέσα από της αφηγήσεις των υποκειμένων της έρευνας, του αισθήματος απουσίας στήριξης και η πραγματοποίηση με κάθε ευκαιρία μιας συγκριτικής

αντιπαράθεσης για την «διαφορετική» πολιτική που ακολουθείται μεταξύ των ομογενών της βόρειας και νότιας Ελλάδας.

«όταν ήρθαμε στην Ξάνθη μπήκαμε στο πρόγραμμα, Αλεξ/πολη, δώσανε κατασκευασμένα φτιαγμένα σπίτια στους ανθρώπους, εμείς τι ζητάμε εδώ; (...) τίποτα δεν μας δώσανε, ως το δάνειο που έχουνε δώσει στους Πόντιους, τώρα βγήκε ότι Ε.Ε όπως είμαστε μετανάστες μας έχει δώσει δωρεάν αυτά τα λεφτά, όμως ελληνικός κράτος κρατούσε αυτά τα λεφτά από αυτούς τους ανθρώπους (...) μισή Ελλάδα δεν μπορεί να σηκώσει κεφάλι και εμένα έχει σηκώσει ένα δάνειο για να πάρουμε αυτό το σπίτι κατάφερα εδώ να σταθώ στα πόδια μου, που οι ντόπιοι δεν τα καταφέρνουν έτσι, εγώ όμως στάθηκα....πονάω για πολλά πράγματα που βλέπω, φαντάσου ήρθανε οι δικοί μας άνθρωποι και δεν είχανε λεφτά να νοικιάσουν σπίτι και κοιμόντουσαν έξω, στα παγκάκια ή στα σκουπίδια βρίσκανε στρώματα και τα βάζανε κάτω για να κοιμηθούνε» (Y5)

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στο θέμα των δανείων, τα οποία επιλέχθηκαν ως άμεση λύση των οικονομικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στη διάρκεια παραμονής τους στην Ελλάδα. Και στην περίπτωση αυτή τονίζεται η διαφορετική πολιτική που ακολουθείται από τον κρατικό μηχανισμό καθώς οι ευκολίες που προσφέρονται στους ομογενείς της βόρειας Ελλάδας για τη λήψη δανείου είναι μεγαλύτερες

«60%δωρεάν από τόκους, δεν υπάρχει δωρεάν, δωρεάν δίνουνε στη βόρεια Ελλάδα...(...) στην Θράκη, όπου δεν πάει κόσμος να μείνει θέλουνε δύναμη να πάει εκεί» (Y9).

Υπάρχουν βέβαια και οι περιπτώσεις που η οικονομική τους κατάσταση βελτιώθηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε να καταφέρουν να αποκτήσουν ιδιόκτητο σπίτι και υψηλό βιοτικό επίπεδο. Η έμφαση που δίνεται από τους ομογενείς τόσο στη διαδικασία νομιμοποίησης, όσο και στην ανάδειξη πλουτιστικών συμβόλων, εντάσσεται στο πλαίσιο της προσπάθειας τους να καταστήσουν τους εαυτούς τους αποδεκτούς από τον κοινωνικό περίγυρο, ώστε να εξαλειφθεί ο χαρακτηρισμός του ξένου (Δαμανάκης 1987, 166).

«Εδώ στα Χανιά όταν ήρθαμε πρώτοι εμείς αγοράσαμε και φτιάξαμε σπίτι (...). Εγώ άμα θέλω μπορώ να μαζέψω σε μια εβδομάδα δουλειά για 2 χρόνια, εγώ μπορώ να πάρω 10 δουλειές την εβδομάδα, βλέπουν στην αρχή τη δουλειά μου και μετά με φωνάζουν και για περισσότερες δουλειές (...). Εμείς νοικιάζουμε μερικά σπίτια, μένουνε κάποιοι ξένοι και ένα ζευγάρι Αλβανοί, (...) δόξα το θεό είμαστε εντάξει, έχουμε τα νοίκια, έχουμε όμως δάνεια εμείς ό,τι δάνειο μπορούσαμε να πάρουμε το πήραμε έχει δουλειές.» (Y9)

Η διάρκεια του χρόνου παραμονής σε ένα τόπο, συσχετίζεται με την οικονομική κατάσταση, με τον ίδιο τρόπο που σημειώθηκε συσχέτιση προηγουμένως και με την επαγγελματική ανέλιξη. Παρουσιάζεται μια θετική σύνδεση μεταξύ τους, ως άμεση επαγωγή της επαγγελματικής αποκατάστασης. Ο χρόνος παραμονής, λειτουργεί ταυτόχρονα και ως τρόπος αποταμίευσής, καθώς οι συνθήκες είναι ευνοϊκότερες, με απώτερο στόχο την επιστροφή για τις περιπτώσεις των αλλοεθνών.

«ε, ναι εντάξει, έχουμε πολλά έξοδα επειδή έχουμε και το παιδί, αλλά μπορούμε ας πούμε να βάλουμε και κάτι λεφτά στην άκρη (...) και τώρα εδώ είμαστε πολύ καλά, αλλά θέλουμε να γυρίσουμε» (Y3)

Όπως έχει βέβαια επισημανθεί συστηματικά στο πλαίσιο της ανάλυσης των δεδομένων της έρευνας, δεν αποτέλεσαν για όλους, οι οικονομικοί λόγοι αιτία μετανάστευσης. Για το λόγο αυτό και εμφανίζονται απόψεις, οι οποίες δεν εκφράζουν καμιά δυσαρέσκεια για την οικονομική κατάσταση, τόσο στη χώρα προέλευσης, όσο και στη χώρα υποδοχής.

«(...)εδώ η ζωή σας είναι καλή;

-για μένα, δεν ξέρω τώρα για τους άλλους, για μένα είναι καλύτερη, καλύτερη δεν εννοώ από οικονομικούς λόγους, γιατί δεν είχα ποτέ πρόβλημα από οικονομικούς λόγους» (Υ4)

7.1.5 Σύνοψη και συγκρίσεις

Η οικονομική ένταξη τόσο για τις περιπτώσεις των αλλοεθνών, όσο και για αυτές των ομογενών, παρουσιάζει σημαντικά ποσοστά συσχέτισης με την επαγγελματική αποκατάστασή τους. Το θέμα της επαγγελματικής αποκατάστασης αφενός συνδέεται με το μορφωτικό επίπεδο και αφετέρου με άλλους παράγοντες που διευκολύνουν τη διαδικασία ευρέσεως εργασίας, όπως η κατοχή της ελληνικής γλώσσας, η αναγνώριση των τίτλων σπουδών και η διάρκεια παραμονής τους στην Ελλάδα.

Το εμπειρικό υλικό της παρούσας έρευνας ανέδειξε ότι οι πληθυσμοί από τη Γεωργία που εγκαθίστανται στην Ελλάδα, εμφανίζουν έντονη επαγγελματική κινητικότητα, υπό την έννοια της συνεχούς αλλαγής επαγγελματικής κατηγορίας, ενώ αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην προσπάθεια επαγγελματικής αποκατάστασης, δοκιμάζοντας συχνά την ανεργία, ή καταλαμβάνοντας χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας. Παρόλο που το μορφωτικό τους επίπεδο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί υψηλό, καθώς στην πλειοψηφία τους είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, η απορρόφησή τους στον τομέα των σπουδών τους τις περισσότερες φορές καθίσταται αδύνατη, λόγω γλωσσικής ανεπάρκειας και μη αναγνώρισης των τίτλων σπουδών, ή ακόμη και λόγω διαφοροποίησης του εκπαιδευτικού, οικονομικού και κοινωνικού συστήματος μεταξύ της Ελλάδας και της Γεωργίας. Ως συνέπεια των παραπάνω παρατηρείται η επαγγελματική αποκατάσταση του εν λόγω πληθυσμού στον εργασιακό κλάδο των κατασκευών και των υπηρεσιών, ή στον αγροτικό και τουριστικό τομέα ανάπτυξης. Η διαμόρφωση συνθηκών αυτοαπασχόλησης για τον πληθυσμό από τη Γεωργία αποτελεί την συχνότερη λύση στο θέμα αυτό, καθώς το εργατικό δυναμικό των επιχειρήσεων αποτελείται από άτομα του οικείου και οικογενειακού περιβάλλοντος. Η αναντιστοιχία μεταξύ σπουδών και επαγγέλματος παρουσιάζει εξαίρεση, σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, στις περιπτώσεις των παραιτητικών κατηγοριών εξειδίκευσης και σε αυτές των ατόμων που μειωμένων προσόντων, όποτε και το επάγγελμα που εξασκούν στην Ελλάδα, ανταποκρίνεται στο μορφωτικό τους επίπεδο, με αποτέλεσμα να καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας χαμηλής ζήτησης.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι η οικονομική και η επαγγελματική αποκατάσταση των ομογενών από τη Γεωργία, αλλά και των Γεωργιανών πριν την μετανάστευση τους στην Ελλάδα, παρουσιάζει μεγάλη διαφοροποίηση, συγκριτικά με την ελληνική πραγματικότητα την οποία βιώνουν. Οι τομείς επαγγελμάτων που κατείχαν στην Γεωργία συνδέονταν με την επαγγελματική τους εξειδίκευση, γεγονός το οποίο τους κατέτασσε σε μια συγκεκριμένη οικονομική θέση ανάλογα με το επάγγελμα που ασκούσαν. Η οικονομική κατάστασή στη Γεωργία παρουσιάζεται σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, καλύτερη από αυτήν στην Ελλάδα, σημειώνοντας όμως ως χρονικό σημείο καμπής την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, οπότε και επήλθε ο οικονομικός μαρασμός. Η παρουσία ιδιοκτησίας και περιουσιακών στοιχείων κατά τη διάρκεια της διαμονής τους στη Γεωργία, ενισχύουν τη θέση αυτή, σημειώνοντας τις ελάχιστες περιπτώσεις που κατόρθωσαν στην Ελλάδα να συντηρήσουν αυτή την ευμάρεια ή να αποκτήσουν ανάλογη οικονομική θέση.

Η περίπτωση των ομογενών βέβαια, διαφοροποιείται όσον αφορά στις συνθήκες που σχετίζονται με την οικονομική τους αποκατάσταση, κυρίως λόγω της διαφορετικής πολιτικής που ασκεί το ελληνικό κράτος απέναντί τους. Αν και τα προνόμια που απολαμβάνουν οι ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης σχετικά με την παροχή κατοικίας, ή την διαδικασία δανειοδότησης, διευκολύνουν την οικονομική τους ένταξη συγκριτικά με τις άλλες ομάδες αλλοεθνών μεταναστών, οι ίδιοι οι ομογενείς σημειώνουν ότι οι απολαβές που ισχύουν για τους ομογενείς σε άλλες περιοχές, κυρίως

της βόρειας Ελλάδας, όπου το ποσοστό των ομογενών εμφανίζεται υψηλό, δεν ισχύουν για εκείνους της περιφέρειας.

7.2 Κοινωνική ένταξη

7.2.1 Κοινωνική ένταξη

Η κοινωνική ένταξη των μεταναστών συνεπάγεται την προηγούμενη οικονομική ένταξη όπως αυτή αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο μέσω της επαγγελματικής αποκατάστασής τους. Η αδυναμία οικονομικής ένταξης συχνά οδηγεί σε καταστάσεις περιθωριοποίησης και γκετοποίησης των μεταναστών, συμβάλλοντας στην διαδικασία αυτή και το αίσθημα της ξеноφοβίας που αναπτύσσεται από μέρους της κυρίαρχης ομάδας απέναντί τους (Καστορίδας 1993, 53-54).

7.2.1.1 Συμμετοχή σε συλλόγους

Προκειμένου να διατηρηθούν τα εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά του μετακινούμενου πληθυσμού στην χώρα υποδοχής, αλλά και για να ενισχυθεί η παρουσία τους εκεί, οι μετακινούμενοι πληθυσμοί συσπειρώνονται γύρω από συλλόγους πολιτιστικού και κοινωνικού χαρακτήρα. Η νοηματική σύνδεση που ενέχει η παρουσία ενός συλλόγου διαφέρει μεταξύ των μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς. Για τους πρώτους προκύπτει μια ψυχοκοινωνιολογική ερμηνεία λόγω της αντίστοιχης σύνδεσης με τη χώρα υποδοχής, ενώ για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς, ο σύλλογος λειτουργεί ως φορέας μετάδοσης πολιτισμικού κεφαλαίου των προγόνων (Δαμανάκης 2007, 70).

Προκειμένου να καλυφθεί ολόπλευρα το θέμα των συλλόγων στο πλαίσιο της έρευνας, λειτούργησαν επικουρικά στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τα υποκείμενα του δείγματος των ειδικών (experts). Η εκπροσώπηση τόσο των Γεωργιανών, όσο και των ομογενών από τη Γεωργία, μέσω συλλογικών οργάνων, επιχειρήθηκε συγκεντρώνοντας πληροφορίες από ένα από τα ιδρυτικά μέλη του Στεκιού Μεταναστών Χανίων προκειμένου να διαπιστωθεί ο βαθμός συμμετοχής στις δραστηριότητες του, και από τον πρόεδρο του νεοσύστατου Συλλόγου Γεωργιανών Χανίων, που ως άμεσο στόχο έχει την υποστήριξη των νεοφερμένων Γεωργιανών στα Χανιά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι παρά την κοινή στοχοθεσία, δεν διαφαίνεται κάποια συνεργασία μεταξύ των δύο συλλογικών οργάνων, η οποία ενδεχομένως να δικαιολογείται και από την πολύ πρόσφατη ίδρυση του συλλόγου των Γεωργιανών. Επιπρόσθετα σημειώνεται ότι κατά τη διάρκεια της έρευνας, εντοπίστηκε και ένας Σύλλογος Ποντίων στην πόλη των Χανίων, η λειτουργία του οποίου δεν κατορθώθηκε να διευκρινιστεί, καθώς δεν στάθηκε δυνατή η επικοινωνία με κάποιο μέλος του, ενώ οι μόνες πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν αντλήθηκαν μέσω των συνεντεύξεων των μελών του δείγματος.

Το στέκι των μεταναστών ιδρύθηκε πριν 3 χρόνια με πρωτοβουλία Ελλήνων, Βούλγαρων και κάποιων Αλβανών. Μέσα στο πλαίσιο της συνέντευξης αναλύθηκαν οι δραστηριότητες του σχετικά με μαθήματα ελληνικής γλώσσας και εκμάθησης υπολογιστών σε Άραβες. Παρατηρήθηκε η απουσία συμμετοχής Γεωργιανών στις δραστηριότητες του στεκιού, γεγονός το οποίο επιβεβαιώθηκε από τον συνεντευξιαζόμενο «*όχι, όχι δεν έχουμε Γεωργιανούς, δεν ξέρω γιατί*»(Y10). Μια ενδιαφέρουσα πληροφορία που αντλήθηκε σχετικά με τον εξεταζόμενο πληθυσμό, υπήρξε η δήλωση του υποκειμένου ότι «*αυτοί* (εννοεί τους Γεωργιανούς και τους ομογενείς από τη Γεωργία) *μεταξύ τους σκοτώνονται το ξέρεις; Και εγώ δεν το 'ξερα, με αφορμή εσένα το έμαθα*» (Y10). Η απουσία συμμετοχής των Γεωργιανών στο Στέκι Μεταναστών εμφανίζεται και σε επίπεδο συλλόγου. Όταν ζητήθηκε από τον πρόεδρο του συλλόγου να μας ενημερώσει για τους φορείς συνεργασίας απέφυγε να αναφερθεί στο Στέκι «*δεν υπάρχει κάποιος άλλος σύλλογος για να συνεργαστείτε; Το στέκι των μεταναστών;-έχει κάποια προγράμματα ας πούμε στον ΟΑΕΔ αλλά εμείς τώρα*

ξεκινήσαμε» (Y1). Όμως σύμφωνα με τα στοιχεία που δόθηκαν τα μέλη του συγκεκριμένου συλλόγου, φτάνουν τα 300 «με το σύλλογο...τον κάναμε 24 Νοεμβρίου, αυτή τη στιγμή είμαστε πάνω από 300 μέλη, όλοι Γεωργιανοί δεν τους ξέρουμε και όλους, κάνει ό,τι κάνουν όλοι οι σύλλογοι κάνουμε και εμείς ό,τι μπορούμε για τη δική μας κουλτούρα» (Y1).

Η ύπαρξη του Στεκιού Μεταναστών αντιμετωπίστηκε με δισταγμό, ίσως και απαξίωση, στο πλαίσιο των συνεντεύξεων και κάποιοι αγνοούσαν την ύπαρξη τόσο αυτού, όσο και του συλλόγου των Γεωργιανών

«δεν υπάρχει, μόνο Ρωσοπόντιων αλλά δεν ξέρω τι γίνεται» (Y4).

Για άλλους ο Σύλλογος Γεωργιανών λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος με την πατρίδα και ως διαμεσολαβητής με τους επίσημους φορείς, χωρίς να έχουν ακριβή συνείδηση της υπόστασης του

«ναι, δεν είμαστε και λίγες, κοίτα εμείς έχουμε ένα γραφείο, είναι δικό μας, ας πούμε κάτι για τα χαρτιά που χρειαζόμαστε, ή να στείλουμε κάτι στη Γεωργία ή να μας στείλουν, πάμε σε αυτό το γραφείο και είναι ένας Γεωργιανός που έχει ανοίξει το γραφείο αυτό και αυτός έχει πει ότι θέλει να ανοίξει γεωργιανό σχολείο και είχε κατέβει ο *consule* από την Πρεσβεία» (Y3)

Στη βιβλιογραφία η ίδρυση Ποντιακών συλλόγων, συγκεκριμένα, ανάγεται με μια ιστορική ανάγκη των πληθυσμών. Παραδοσιακά από τις πρώτες εγκαταστάσεις τους στην Ελλάδα ίδρυσαν συλλόγους στις διάφορες περιοχές όπου βρέθηκαν, προσφέροντας οικονομική και ηθική βοήθεια, καθώς και στήριξη σε διάφορα θέματα που σχετίζονται με την πρώτη περίοδο εγκατάστασης (Κασιμάτη 1992, 415-416). Η δημιουργία συλλόγων αποτελεί την πιο συνήθη πρακτική προώθησης της συλλογικής ταυτότητας, αντιμετώπισης της ανασφάλειας και των πρακτικών αναγκών που δημιουργούνται από την δυσκολία επικοινωνίας στον νέο τόπο εγκατάστασης (Βεργέτη 2000, 289). Δεδομένου των προηγούμενων, στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας αναζητήθηκε ο Σύλλογος Ποντίων που βάση πληροφοριών έδρευε στην πόλη των Χανίων, όμως στάθηκε αδύνατη η επικοινωνία με κάποιο από τα μέλη του, καθώς σύμφωνα με πληροφορίες των υποκειμένων του δείγματος που γνώριζαν την ύπαρξή του, ο σύλλογος είχε σταματήσει πλέον τη δραστηριότητα του.

«(...) εδώ στα Χανιά είναι 2 σύλλογοι. Ένας που ήρθαν από τη Γεωργία τώρα, και ένας Έλληνες που ήρθαν παλιά πολύ πιο παλιά και έχουν γεννηθεί εδώ και παπούδες γιαγιάδες έχουν γεννηθεί εδώ και χορούς είχαν κάνει και οι δύο μετά όμως έγινε μπερδεμα με το δικό μας σύλλογο άρχισε να ζητάει λεφτά όταν κάποιος πάει στο χορό, αυτά είναι όλα τσάμπα γιατί αυτά όλα τα πληρώνει ο δήμος και όλοι πηγαίνουν βέβαια εκεί που είναι τσάμπα και πιο οργανωμένος είναι ο παλιός σύλλογος» (Y9).

Αν και όπως αναφέρθηκε ο κυριότερος ρόλος των συλλόγων είναι η παντός τύπου στήριξη των ομογενών, σύμφωνα με τα στοιχεία που αντλήθηκαν από τις συνεντεύξεις, η πλειοψηφία των υποκειμένων δεν απευθύνεται σε αυτούς και αρνείται οποιαδήποτε συμμετοχή σε συλλόγους, εμφανίζοντας μεγάλη δυσπιστία απέναντι στην δραστηριότητά τους. Όπως και στην περίπτωση της εικόνας που έχουν για την οργανωμένη οικονομική κρατική στήριξη στη βόρεια Ελλάδα, έτσι και στην περίπτωση των συλλόγων, δείχνουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη σε εκείνους που έχουν ιδρυθεί σε αυτές τις περιοχές όπου υπάρχουν συμπαγείς Ποντιακοί πληθυσμοί.

«-στο σύλλογο των Ποντίων έχετε πάει;

-αυτό είναι κοροϊδία μεγάλη. Πάνω στη Θεσσαλονίκη, Αθήνα, εκεί ναι, εκεί όντως βοηθάει σύλλογος, εδώ τίποτα δεν έχουμε εμείς, μόνο όνομα και γραφείο

-δεν βοηθάει τους Πόντιους όταν έρχονται;

*-όχι καθόλου, ίσα-ίσα βοηθάνε τους άλλους που δεν είναι Πόντιοι να φτιάχνουν χαρτιά τους, ψεύτικα χαρτιά που ένας που δεν είναι Πόντιος να γίνει. Εκεί βοηθάει γιατί είναι θέμα χρημάτων.-ζητάνε χρήματα;
-ναι και φτιάχνουν χαρτιά για αυτούς που δεν είναι Πόντιοι γιατί ένας Πόντιος φτιάχνει και μόνος του χαρτιά γιατί και μαμάδες και γιαγιάδες και παππούδες είναι όλοι Πόντιοι, όπου όλα τα χαρτιά υπάρχουν και δεν πρέπει να βγάλεις ένα χαρτί ψεύτικο. Εδώ είναι κοροϊδία μεγάλη και το έχουν καταλάβει όλοι οι δικοί μας (...). Γι' αυτό μάλλον και οι Έλληνες περισσότεροι δεν μας θέλουνε γιατί το έχουν καταλάβει ότι κάποιος άλλος που δεν είναι Πόντιος, γίνεται Πόντιος, όλοι έχουν γίνει Πόντιοι» (Y6)*

7.2.1.2 Κοινωνικές συναναστροφές

Η ανάπτυξη αυθεντικών σχέσεων, στο νέο κοινωνικό πλαίσιο που καλούνται να ενταχθούν οι μετακινούμενοι πληθυσμοί, υποδηλώνει διαδικασίες που προωθούν την δημιουργία των προϋποθέσεων εκείνων, που ως απώτερο στόχο έχουν την οργανική και ουσιαστική ένταξη τους στην Ελληνική κοινωνία (Βακάλιος 1999, 21-22).

Το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού και της γκετοποίησης των μεταναστών δεν είναι σπάνιο. Ερμηνεία τέτοιων συνθηκών αναζητείται στο αίσθημα ξενοφοβίας της κυρίαρχης ομάδας και τα κρούσματα ρατσισμού απέναντι στις μειονοτικές ομάδες, όπως και σε άλλους παράγοντες που έχουν ήδη αναφερθεί. Οι μηχανισμοί άμυνας των μεταναστών απέναντι σε τέτοιου είδους συμπεριφορές ποικίλουν, ο τρόπος που χειρίζονται τη διαδικασία του πολιτισμικού σοκ και της επαναπολιτισμοποίησης είναι και αυτές που καθορίζουν τον βαθμό κοινωνικής ένταξης του ατόμου, από περιθωριοποιημένο, έως πλήρως ενταγμένο (Αλεξιάς Γ. 2001, 256-257). Χαρακτηριστική είναι η άποψη ενός μέλους του δείγματος για το πώς αντιλαμβάνεται την κοινωνία ένταξης και την προσωπική διαδικασία ενσωμάτωσης

«εσύ ήρθες εδώ...εσύ μπήκες στους άλλους, μην περιμένεις ότι θα σου ανοίξουν αυτοί τα χέρια, αν θες, να κάνεις προσπάθεια εσύ να δείξεις, δεν θα σου δείξει ο άλλος, κάνε εσύ μια προσπάθεια» (Y4)

α) Με γηγενείς

Η πλειοψηφία των Γεωργιανών του δείγματος δεν έχει αντιμετωπίσει σοβαρά προβλήματα με το ελληνικό στοιχείο. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η εθνοπολιτισμική ταυτότητα του ερευνητή ενδεχομένως να προκάλεσε απόκρυψη κάποιων γεγονότων. Σύμφωνα με την προσωπική εμπειρία των ίδιων οι σχέσεις τους με τους Έλληνες διατηρούνται σε τυπικά επίπεδα κρατώντας κάποιες αποστάσεις. Ακόμα και όταν υποστηρίζεται ότι διατηρούν φιλικές σχέσεις με ντόπιους, αυτό δεν αναλύεται περισσότερο, απλώς περιορίζεται σε μια καταφατική απάντηση, ή κάποιες φορές υποδηλώνει μια καλή σχέση με τους εργοδότες.

«μετά που δουλεύουμε και είχα μια κυρία (...) αλλά το πιο σημαντικό είναι που βλέπω ότι μ' αγαπάνε και αγαπώ και εγώ» (Y3).

Η παραπάνω διαπίστωση ισχύει και για τις περιπτώσεις των ομογενών, καθώς οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ αυτών και Ελλήνων, περιορίζονται συνήθως σε αυτές που περικλείουν οι εργασιακές σχέσεις.

«οι άλλοι άμα πηγαίνεις στο σπίτι τους σου κάνουνε καφέ άμα δουλεύεις, αλλά τώρα να σε καλέσουνε: έλα να πεις καφέ μαζί μας, όχι» (Y7).

Παρόλα αυτά δεν διατυπώθηκαν απόψεις οι οποίες να υποδηλώνουν ακραίες συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ του γηγενούς και αλλογενούς πληθυσμού. Τα περισσότερα υποκείμενα των συνεντεύξεων, αποδίδουν την ισορροπία των σχέσεων τους

σε αμοιβαία προσπάθεια που επιχειρείται και από τις δύο πλευρές. Διαφαίνεται όμως μέσα από την αφήγηση, η αδυναμία ένταξης, καθώς βιώνουν καθημερινά την ετερότητα τους ως κάτι αρνητικό. Η εθνοπολιτισμική τους ταυτότητα αποτελεί τροχοπέδη στην ένταξη τους.

«δεν μπορούμε να πούμε πολύ παράπονο αλλά ούτε κανείς...αν δεν κάνεις εσύ κανείς δεν σου κάνει χάρη και αυτό αν κάναμε κάτι είναι επειδή δουλέψαμε. Κανείς δεν πληρώνει σήμερα στον αέρα έτσι τσάμπα, αλλά δεν μπορώ να πω ήτανε και καλοί άνθρωποι, ήτανε και κακοί, παντού υπάρχουνε και σε μας και Ελλάδα αλλά συνήθως όσα και να δεις εδώ, ας πούμε ποτέ δεν θα σε πάρουνε έτσι...σε βλέπουνε με άλλο μάτι, σου λένε είσαι ξένος, θέλω να σου πω έτσι με λίγα λόγια (...) αυτό είναι που υπάρχει για αλλοδαπούς» (Y1)

Η απουσία σεβασμού της ετερότητας και η βίωση αισθήματος αποξένωσης και μη αποδοχής του πολιτισμικού κεφαλαίου των ομογενών, διαμορφώνουν συνθήκες κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων, όχι λόγω οικονομικού επιπέδου, αλλά κυρίως λόγω στέρησης ανθρώπινων δικαιωμάτων, της διαφοράς νοοτροπίας και πολιτισμικών προτύπων (Βεργέτη 1999b,).

«Μια φορά πήγαμε και δουλεύαμε και έφερε το σαπούνι για να πλύνουμε τα χέρια μας, λέει: ξέρετε τι είναι αυτό; Παναγία μου, και αυτή έφερε μια πετσέτα τρυπημένο, και λέω: το ξέρουμε το σαπούνι όμως δεν ξέρουμε τέτοια πετσέτα τρυπημένο, κοροϊδεύανε ή ξέρω εγώ κάτι...τι να πω, μήπως δεν ξέρανε; Και φέρανε και το φαΐ λένε: ξέρετε αυτό; Πώς δεν ξέρουμε, δεν ξέρουμε τα μακαρόνια;» (Y7).

Η επίδραση που ασκεί η εικόνα που προβάλλεται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για τους αλλοδαπούς και τους παλιννοστούντες, προκαλεί ως κάποιο βαθμό την εκδήλωση ρατσιστικών συμπεριφορών εκ' μέρους της κυρίαρχης ομάδας, εις βάρος των μειονοτήτων, παρόλο που σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης, το 85% των εγκλημάτων διαπράττονται από Έλληνες (Κούρτοβικ 2001, 190). Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί η διαπίστωση ότι η παραβατικότητα και η εγκληματική συμπεριφορά συνδέονται με συγκεκριμένη και ταυτοχρόνως διαφορετική για την κάθε χώρα εθνοτική ομάδα, για λόγους εξυπηρέτησης διαφορετικών συμφερόντων σε κάθε περίπτωση (Καρύδης 2002, 289-280). Το φαινόμενο αυτό ενισχύεται από την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη της υποκατάστασης του γηγενούς εργατικού δυναμικού, από φθηνό εργατικό δυναμικό αλλοεθνών και ομογενών. Μια τέτοια άποψη βεβαίως μπορεί να προβάλει επιχειρηματολογία η οποία στηρίζεται στη θεωρία περί εργασίας αλλοδαπών και ομογενών σε θέσεις εργασίας που δεν προτιμούνται από ημεδαπούς ή που λειτουργούν συμπληρωματικά στο εργασιακό αντικείμενο των γηγενών (Καρασαββόγλου 2002, 204). Η ανάπτυξη του αισθήματος ξενοφοβίας, τόσο λόγω της προβαλλόμενης εγκληματικότητας, όσο και της αδυναμίας οικονομικής απορρόφησης τους, με την στήριξη κρατικού μηχανισμού δημιουργούν προβλήματα στην καθημερινότητα τους.

«δεν έχουμε προβλήματα, απλά μερικοί άνθρωποι δεν ξέρω απλά, από κακία, από ζήλια δεν ξέρω πετάνε, α! ξένη είσαι κοίταξε να δεις, ήρθανε εδώ στην Ελλάδα και τρώνε το ψωμί μας, και αυτό δεν μ' αρέσει. Αλλά οι περισσότεροι είναι καλοί (...),μέχρι να βρεις διαμέρισμα και βρήκαμε ένα πανάκριβο, δεν ξέρω τότε άμα δεν ξέρεις και γλώσσα σε κοροϊδεύουνε κάπως, βλέπει κάποιος λέει: α, δεν ξέρουν αυτοί τίποτα, δεν έχουνε ιδέα» (Y6).

Δεν απουσιάζουν βέβαια και οι περιπτώσεις που βιώνουν την παρουσία τους στην Ελλάδα, τα χωρίς προβλήματα που προκαλεί σε άλλους η εθνική ταυτότητα.

«όπως παντού, εγώ προσωπικά δεν είχα ποτέ πρόβλημα (...) γιατί εμείς δεν είμαστε ρατσιστές όλοι; Δεν γίνεται χωρίς ρατσισμό. Αν είσαι σωστός

άνθρωπος σου φέρονται έτσι καλά αν είσαι τώρα κανένας...εγώ ας πούμε δεν έχω αισθανθεί ρατσισμό επειδή είμαι Γεωργιανή» (Y2)

Οι περιπτώσεις εκείνων που παρουσιάζονται πλήρως ενταγμένες στην ελληνική κοινωνία εγείρουν ένα προβληματισμό, στο βαθμό που οι απόψεις που διατυπώνουν είναι εκείνες που όντως ισχύουν. Από το παρακάτω απόσπασμα διαπιστώνεται ότι ενώ το υποκείμενο αυτοπαρουσιάζεται ενταγμένο στο νέο κοινωνικό πλαίσιο, καταλήγει να υπογραμμίζει τη δυσκολία που αντιμετωπίζουν αλλοδαποί και μη, στην προσπάθεια ύπαρξης σε ένα νέο πολιτισμικό περιβάλλον.

«κοίτα πάρα πολλούς αν θα δεις Γεωργιανούς και Πόντιους βρίζουνε τους Έλληνες, μπορεί να κάτσει μαζί σου να πει πολλά καλά λόγια για τους Έλληνες, αλλά αν θα κάτσουνε μεταξύ τους θα βρίζουνε (...) Λένε εδώ πέρα ότι μας λένε ξένες, εγώ αυτό το πρόβλημα δεν είχα ποτέ, δεν αισθάνθηκα ποτέ με τις φίλες μου, ποτέ δεν ένιωσα ότι είμαι ξένη (...) είναι πολύ δύσκολο να δεχτείς σε μια άλλη χώρα όταν ζεις, να δεχτείς εκεί τα έθιμα που υπάρχουν σε μια άλλη χώρα, έστω και αν είναι δικό σου» (Y4)

β) Συναναστροφές μεταξύ ομογενών από τη Γεωργία και Γεωργιανών

Οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ ομοεθνών είναι ευκολότερες, καθώς εμφανίζεται ταύτιση προβληματισμών και συνδέονται μέσω μιας πολιτισμικής, εθνικής και ψυχολογικής κοινότητας. Οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης όμως δημιουργούν πρακτικά εμπόδια στην καθημερινή επικοινωνία, παρόλο που όπως έχει ήδη υποστηριχτεί, επιλέγουν να διαμένουν σε περιοχές όπου εμφανίζουν εθνική ομοιογένεια, γεγονός που δημιουργεί αίσθημα ασφάλειας.

«είμαστε πολλές, όχι ότι κάνουμε καθημερινή παρέα, δεν κάνουμε, είναι δύσκολο, όχι ότι δεν θέλουμε, δουλεύουμε και εμείς, εγώ άμα έχω χρόνο το μεσημέρι αυτή άμα έχει αργά το βράδυ...» (Y3)

Η παραπάνω άποψη ισχύει στις περιπτώσεις και των δύο πληθυσμιακών ομάδων που μελετούνται. Για τους αλλοεθνείς η εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής, και για τους ομογενείς η εγκατάσταση στην πατρίδα, πραγματοποιείται σε περιοχές που εμφανίζεται μεγάλη συγκέντρωση ομοεθνών, η οποία προκύπτει ως αποτέλεσμα των δικτύων μετανάστευσης και της οικογενειακής συνένωσης σε ένα ευρύτερο πλαίσιο (Βεργέτη 1999a, 91-93).

«εμείς κάνουμε παρέες με εμάς» (Y7)

Σημειώνεται όμως, ότι η εθνική ταυτότητα δεν αποτελεί μοναδικό κριτήριο επιλογής για την ανάπτυξη σχέσεων, εφόσον δεν συντρέχουν και άλλες απαραίτητες και ξεχωριστές για τον καθένα, προϋποθέσεις που κρίνονται απαραίτητες για την σύναψη διαπροσωπικών σχέσεων.

«εντάξει μπορεί, υπάρχουνε τέτοιοι άνθρωποι Γεωργιανοί που στη Γεωργία ούτε γεια δεν τους λέγαμε να σου πω την αλήθεια από τους άντρες είχα πρόβλημα μόνο αυτό, (...)ε, εντάξει και εμείς έχουμε και καλές και κακιές και Έλληνες και όλοι εγώ νομίζω...» (Y1)

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν δυο στοιχεία που εμφανίστηκαν μέσα από την ανάλυση των συνεντεύξεων. Το πρώτο είναι οι σχέσεις που φαίνεται να έχουν πληθυσμοί κοινής γεωγραφικής προέλευσης με διαφορετικό εθνοτικό υπόβαθρο. Η εικόνα που έχει διαμορφωθεί από μέρους των Γεωργιανών για τους Έλληνες της Γεωργίας δεν είναι αυτή που ενδεχομένως αναμένεται.

«εγώ να σου πω την αλήθεια δε με νοιάζει, για μένα είναι το ίδιο τώρα, η μητέρα μου (τους) σιχαίνεται γιατί δεν της αρέσει ας πούμε ο τρόπος που ζούνε (αναφέρεται στους Έλληνες Πόντιους της Γεωργίας)» (Y4)

Ακόμα και στις περιπτώσεις που οι απόψεις δεν διατυπώνονται άμεσα και αποκάλυπτα, υποβόσκει στο νόημα των θέσεων τους ένα αίσθημα αδικίας εις βάρος των Γεωργιανών, το οποίο πηγάζει όχι από την συμπεριφορά των Ελλήνων ομογενών απέναντί τους, όσο από τις συνθήκες διάκρισης που διαμορφώνονται και στις οποίες υπόκεινται οι δύο πληθυσμοί, από μέρους του κρατικού μηχανισμού.

«Πόντιους έχουνε 2 πατρίδες, εντάξει αυτοί τώρα δεν ήτανε στην Γεωργία ρατσισμός και κανείς δεν το πείραζε, κανείς δεν του είπε είσαι Έλληνας και φύγε από δω, αυτοί ζούσαν μια χαρά στη Γεωργία απλά τώρα εδώ που γύρισαν δεν έχουν πρόβλημα ούτε για χαρτιά, τους είναι όλα βολικά και κράτος και παίρνουνε εύκολα δάνεια, αγοράζουνε τα σπίτια, έχουνε πιο πολλά προνόμια, γιατί είναι από το πρώην Σοβιετική Ένωση, μόνο από Γεωργία είναι αν δεν κάνω λάθος γύρω στα 200-300 χιλιάδες άτομα που ήρθανε, δεν είναι λίγα» (Y1).

Στο σημείο αυτό παρατηρείται μια διάσταση απόψεων σχετικά με την εικόνα του εθνικού άλλου, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται από τις απόψεις των ομογενών από τη Γεωργία για τους Γεωργιανούς, συγκριτικά με την προηγούμενη αντίστροφη διαπίστωση. Παρόλο που στην αντίθετη περίπτωση, κάποια από τα υποκείμενα του δείγματος των Γεωργιανών εξέφρασαν «αρνητική» εικόνα για τους ομογενείς, κυρίως λόγω της πολιτισμικής ετερότητας και της εύνοιας που λαμβάνουν από το κράτος, κανένας από τους ομογενείς δεν εξέφρασε δυσαρέσκεια για τους Γεωργιανούς, ενώ αντιθέτως, ένα από τα υποκείμενα εμφανίστηκε θετικά προσκείμενο σε μια ενδεχόμενη συνύπαρξη στο πλαίσιο συνεργασίας με το σύλλογο τους.

«οι Γεωργιανοί είναι πολύ δεμένοι, άμα φτιαχτεί σύλλογος Γεωργιανών εγώ θα είμαι μέσα σε αυτόν» (Y5).

Το δεύτερο στοιχείο το οποίο κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί και αναδείχτηκε το πλαίσιο της έρευνας, αφορά στην ιδιαιτερότητα των σχέσεων μεταξύ των Ελλήνων ομογενών οι οποίοι έχουν παλιννοστήσει και των μετακινούμενων πληθυσμών που εγκαθίστανται στην Ελλάδα.

«γιατί και Ελλάδα είχε το ίδιο προβλήματα στα '80-70 έχουνε πολύ μεγάλο διασπορά στην Αμερική Αυστραλία, Γερμανία αυτά τα 3 χώρα είναι πιο πολύ συγκεκριμένα που έχουμε πολύ ιστορικά και αυτές που έχουνε το εξωτερικό και γυρίσανε αυτές πιο πολύ μας καταλαβαίνουνε τι περνάμε γιατί ξέρεις το δέντρο δεν μετράει από χώμα από ρίζες μετράει και ρίζες είναι πάντα το πατρίδα σου» (Y1)

7.2.1.3 Επαφές με δημόσιους φορείς

Σε ό,τι αφορά τις σχέσεις τόσο των ομογενών όσο και των αλλοεθνών με τις δημόσιες υπηρεσίες, αυτές περιστρέφονται, ως επί το πλείστον, γύρω από τη διαδικασία νομιμοποίησης και προβλήματα που αφορούν την κατοικία, την εργασία και την υγειονομική τους περίθαλψη (Καμπέρης 2006, 414). Οι κυριότερες επαφές των υποκειμένων του δείγματος, περιγράφουν περιπτώσεις που αφορούν στο γραφείο αλλοδαπών της περιφέρειας προκειμένου να ακολουθηθούν οι διαδικασίες έκδοσης αδειών παραμονής και εργασίας, ακόμα και αναγνώρισης της ελληνικής ιθαγένειας.

«μου λένε στην περιφέρεια (...)απορριψη και τους λέω τώρα τι κάνω; Και μου λέει ο νόμος σου λέει σε απέρριψα να πάρεις ελληνική ιθαγένεια, αλλά σου δίνω το δικαίωμα να βγάλεις άδεια παραμονής σαν αλλοδαπή» (Y4)⁷⁵

⁷⁵ Η περίπτωση του Y4, έχει αναφερθεί ήδη, ότι κατατάσσεται στην κατηγορία των Γεωργιανών λόγω ιθαγένειας. Κατά τη διάρκεια της έρευνας βρισκόταν σε εκκρεμότητα το δικαστήριο για αναγνώριση ελληνικής ιθαγένειας, γιατί οι παππούδες της ήταν Έλληνες, όμως η αίτηση της είχε απορριφθεί δύο φορές.

Από μέρους της τοπικής αυτοδιοίκησης, πραγματοποιούνται προσπάθειες που στόχο έχουν την προώθηση προγραμμάτων για την διευκόλυνση της κοινωνικής και οικονομικής ένταξης των αλλοδαπών. Κατά συνέπεια κάποιες επαφές με δημόσιους φορείς πραγματοποιούνται μέσω της συμμετοχής σε προγράμματα που υλοποιούνται από τη Νομαρχία Χανίων και τον ΟΑΕΔ και στόχο την εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας ή την επαγγελματική εξειδίκευση των αλλοδαπών.

«κάνω σεμινάρια για γλώσσα, κάνω και σεμινάρια στον ΟΑΕΔ, εμπόριο, επιχειρήσεις» (Υ4)

Η πολιτική του επίσημου ελληνικού κράτους σε θέματα μετανάστευσης έχει την αφετηρία της στην δεκαετία του 1970, οπότε και η Ελλάδα άρχισε σταδιακά να δέχεται κύματα παλιννοστούντων, προχωρώντας σε μια σειρά μέτρων με στόχο τη διευκόλυνση της εγκατάστασης τους και προώθησε προγράμματα υποδοχής, κοινωνικής ένταξης και επαγγελματικής αποκατάστασης ομογενών (Μουσούρου 2001, 197). Η επαφή με τους δημόσιους φορείς για την περίπτωση των ομογενών δεν αποτελεί ευκολότερη υπόθεση συγκριτικά με τα βιώματα των αλλοδαπών. Οι αρμόδιοι φορείς που έχουν ιδρυθεί με στόχο την πληροφόρηση, υποδοχή και ένταξη των ομογενών, τόσο κατά το πρώτο στάδιο της άφιξης τους στην Ελλάδα, όσο και κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στον τόπο εγκατάστασης, δεν φαίνεται να καλύπτουν τις ανάγκες τους. Το κυριότερο σημείο το οποίο επισημαίνουν τα υποκείμενα στις αφηγήσεις τους, αφορά στον τρόπο αντιμετώπισής τους από τους κρατικούς φορείς

«εδώ στην περιφέρεια που δεν μπορείς να μπεις μέσα, πολύ άσχημη συμπεριφορά προς εμάς, δεν μας λογαριάζουν ότι είμαστε άνθρωποι, πώς να σου πω. Δεν μας λογαριάζουνε, εγώ δεν πήγαινα στη περιφέρεια γιατί θεωρώ ότι αυτοί οι άνθρωποι έχουνε πολύ χαμηλό επίπεδο, από το δικό μου επίπεδο, δεν μπορώ να μιλήσω με αυτούς (...), εγώ έχω βγει από σπίτι, δεν έχω βγει από τσαντίρι όπως αυτοί εκεί που κάθονται» (Υ5).

Οι συμπεριφορές που βιώνουν από τους υπαλλήλους των υπηρεσιών, αντιπροσωπεύει για κάποιους την εικόνα που έχει διαμορφώσει το ελληνικό κράτος και ο κοινωνικός περίγυρος για τους ίδιους.

«σκέφτομαι καμιά φορά μήπως δεν είναι Έλληνας αυτοί που κάθονται εκεί πέρα και γι' αυτό βασανίζουνε τον κόσμο, για ποιο λόγο; Έλληνες δεν είμαστε; Στην Ελλάδα δεν είμαστε;» (Υ8).

7.2.1.4 Διαδικασία νομιμοποίησης

Η διάκριση μεταξύ παράνομων και νόμιμων αλλοδαπών σε μια χώρα αποτελεί κριτήριο για τις κρατικές παροχές που αυτοί μπορούν να απολαμβάνουν και τα δικαιώματα που μπορούν να διεκδικούν. Στην Ελλάδα η απουσία νομιμοποίησης για έναν μετανάστη συνεπάγεται την αποστέρηση υγειονομικής περίθαλψης, προστασίας βασικών δικαιωμάτων και κοινωνικής ασφάλισης, παράγοντες που δυσχεραίνουν την ομαλή κοινωνικοποίηση τους, καθώς προκαλούν δυσκολίες τόσο στο εργασιακό-οικονομικό επίπεδο, όσο και στην ανέλιξη της κοινωνικής κινητικότητάς τους (Κατρούγκαλος 2001, 84-88). Για τα μέλη του δείγματος η διαδικασία νομιμοποίησης εμφανίζεται να ασκεί ακόμα και ψυχολογική επίδραση στην καθημερινότητά τους, καθώς η θετική έκβαση αυτής της διαδικασίας τους δίνει την δυνατότητα να συμμετέχουν και να κινούνται ελεύθερα στην τοπική κοινωνία.

«έχουμε φτιάξει χαρτιά τώρα εμείς, δεν φοβόμαστε να βγαίνουμε έξω βόλτα, στο καρναβάλι πήγαμε το παιδί να δει» (Υ3).

Για το λόγο αυτό η κίνηση τέτοιων διαδικασιών αποτελεί κύριο μέλημα των νεοαφιχθέντων πληθυσμών. Το πλέον σύνηθες πρόβλημα όμως που αντιμετωπίζουν είναι

αυτό της γραφειοκρατίας, παράγοντας που συμβάλλει στην παράταση των παράνομα διαμενόντων στη χώρα. Η κωλυσιεργία των διαδικασιών νομιμοποίησης των μεταναστών θα μπορούσε να αποδοθεί ακόμα και σε σκοπιμότητα από μέρους του κρατικού μηχανισμού, καθώς η περιθωριοποίηση που συνεπάγεται η παράνομη μετανάστευση και παραμονή σε μια χώρα, στερεί των ομάδων αυτών, από τη δυνατότητα αντίδρασης και διεκδικήσεων (Γεωργουλός 2003, 101)

«(...) πριν 8 χρόνια ήτανε δύσκολο με βίζα, με αυτά και τώρα πολύ έχουν δυσκολέψει με αυτά (...), ναι, ναι είμαστε νόμιμα, εγώ ούτε μια μέρα δεν ήμουνα παράνομα στην Ελλάδα» (Y1).

Η διαδικασία νομιμοποίησης για τους ομογενείς διενεργείται με ευκολότερο τρόπο συγκριτικά με την περίπτωση των αλλοδαπών, καθώς μέσω της διαπίστωσης της ελληνικής Ιθαγένειας οι ομογενείς μπορούν να απολαμβάνουν ίσα δικαιώματα πολιτικής προστασίας, κοινωνικής ασφάλειας και επαγγελματικής κατάρτισης, ενώ ταυτόχρονα χαίρουν της κοινωνικής αποδοχής και εντάσσονται με ταχύτερους ρυθμούς στην ελληνική κοινωνία. (Αμίτσης-Λαζαρίδη 2001, 50).

Στο πλαίσιο της έρευνας έγινε προσπάθεια να προσδιοριστεί η διαδικασία νομιμοποίησης των ομογενών μέσω της αναγνώρισης της Ελληνικής Ιθαγένειας. Αρμόδιος φορέας σε τοπικό επίπεδο συνιστούν τα Γραφεία Αλλοδαπών των Περιφερειών. Η καταγραφή των αλλοδαπών και των ομογενών που εισέρχονταν στην Ελλάδα από το 2001 πραγματοποιούνταν στο συγκεκριμένο φορέα, ο οποίος είναι και υπεύθυνος για την συγκέντρωση των απαραίτητων εγγράφων που πιστοποιούν την ελληνική ιθαγένεια, στην περίπτωση των ομογενών, τα οποία στη συνέχεια στέλνονται σε αρμόδια επιτροπή με έδρα την Αθήνα, προκειμένου να οριστεί η απόφαση. Σύμφωνα με το νόμο 2790/2000⁷⁶, όπως αυτός τροποποιήθηκε από τον μεταγενέστερο 2910/2001⁷⁷, τα απαραίτητα έγγραφα που οφείλει να προσκομίσει κάθε ομογενής από τη Γεωργία, στο γραφείο αλλοδαπών της περιφέρειας, προκειμένου να αποκτήσει ελληνική ιθαγένεια με ορκωμοσία, αναλύονται από τον προϊστάμενο του γραφείου ακολούθως.

«λοιπόν για τους Γεωργιανούς ισχύει το 2001 έπρεπε να είχαν βίζα μέχρι 2/5/01, και έμπαιναν στην Ελλάδα και τους παίρναμε χαρτιά, ένα πιστοποιητικό γέννησης (...), το γέννησης απαραίτητο, φωτοτυπία το διαβατήριό να είναι επικυρωμένο, να έχουν μπει μέχρι 2/5/01, αν δεν το αποδείκνυε έπρεπε να αποδεχθεί από κάποια υπηρεσία του ελληνικού δημοσίου ότι ήταν στην Ελλάδα, από νοσοκομεία, από σχολεία που φοιτούσαν, σημείωμα δαχτυλοσκόπησης από την αστυνομία, πιστοποιητικό γέννησης με μετάφραση από δικηγόρο ή από προξενείο και όλα τα γέννησης των παππούδων ή των γονιών, από όποιον είχαν ελληνική ρίζα, πάνω το πιστοποιητικό έγραφε το όνομα, του...ελληνικής ιθαγένειας ή γεωργιανής ιθαγένειας, από τον γονιό που είχε την ελληνική ιθαγένεια παίρναμε τη ρίζα και πηγαίναμε πέρα, και ψάχναμε το δέντρο, μέχρι τους παππούδες σταματούσαμε, στρατιωτικά βιβλιάρια» (Y11).

Στην περίπτωση αναγνώρισης της ελληνικής ιθαγένειας με διαπίστωση και όχι βάσει του νόμου 2790, οπότε και η ιθαγένεια ορίζεται από τη μέρα γεννήσεως, ζητείται η συνδρομή της ιντερπόλ, αν και όπως διευκρινίστηκε από το υποκείμενο του δείγματος των ειδικών, η διαδικασία αυτή σπανίως ακολουθείται.

«τώρα έχουν τελειώσει, δεν βρίσκετε μέχρι το 2001 να έχουν έρθει και να μην έχουν καταθέσει τα χαρτιά» (Y11).

⁷⁶ ΦΕΚ Α' 24 16.2.2000 ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 2790: Αποκατάσταση των παλιννοστούντων ομογενών από την τέως Σοβιετική Ένωση και άλλες διατάξεις.

⁷⁷ ΦΕΚ 91, τ. Α': Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Κτήση ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση και άλλες διατάξεις.

Όποια οδός και αν ακολουθηθεί κατά τη διαδικασία νομιμοποίησης των ομογενών, η αξιολόγηση των στοιχείων είναι ιδιαίτερα χρονοβόρα, κυρίως προκειμένου να διαπιστωθεί η εγκυρότητα των εγγράφων. Μέχρι τη αναγόρευση της τελικής απόφασης, οι ομογενείς που έχουν κινήσει τέτοιου είδους διαδικασίες, παραμένουν στην Ελλάδα νόμιμα, λαμβάνοντας μια βεβαίωση από το γραφείο αλλοδαπών σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου 2910/2001 για τις αρμοδιότητες του Γενικού Γραμματέα της κάθε Περιφέρειας.

«έχουν μια βεβαίωση από μας που είναι άδεια παραμονής και εργασίας» (Y11)

Οι ομογενείς που διεκδικούν την αναγνώριση της ελληνικής ιθαγένειας βιώνουν μια επίπονη διαδικασία μέσα από μεγάλη ψυχολογική πίεση. Η αμφισβήτηση της ελληνικότητάς τους, τους δημιουργεί την αίσθηση του ανεπιθύμητου στην πατρίδα τους, δημιουργώντας αναπάντητα ερωτηματικά και κρίση ταυτότητας. Η διαδικασία, όπως αυτή περιγράφηκε νωρίτερα από τους ειδικούς δημιουργεί μια μεγάλη χρονική καθυστέρηση λόγω κυρίως της γραφειοκρατίας.

«ήρθα 1993 και την ελληνική ιθαγένεια πήρα 2004 και ακόμα που ήρθα εγώ, 9 χρονών έφερα το παιδί και ακόμα ο Σταύρος μου δεν έχει ελληνική ιθαγένεια, εδώ Αλβανοί γίνανε Έλληνες» (Y5).

Συνήθως τα απαιτούμενα πιστοποιητικά είναι δύσκολο να βρεθούν με συνέπεια να δημιουργούνται επιπρόσθετες παρακωλύσεις, δυσχεραίνοντας τη θέση των ομογενών. Στις περιπτώσεις που μια αίτηση αναγνώρισης ελληνικής ιθαγένειας απορριφθεί, προβλέπεται από το νόμο η δυνατότητα ένστασης και επανεξέτασης των πιστοποιητικών, όμως και πάλι το αποτέλεσμα μπορεί να μην είναι το ίδιο ακόμα και για τα μέλη της ίδιας οικογένειας. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης στην οποία υποβάλλονται τα μέλη που επιθυμούν να λάβουν ελληνική ιθαγένεια από την αρμόδια επιτροπή, γίνεται προσπάθεια πιστοποίησης της εθνικότητάς τους, η οποία θεμελιώνεται βάσει της εθνικής συνείδησης, της γλώσσας, της θρησκείας και των κοινών ιστορικών παραδόσεων (Αμίτσης- Λαζαρίδη 2001, 50). Χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας εμπειρίας αποτελεί η αφήγηση του Y7.

«ζητάνε όλα τα χαρτιά απ' το παππού, προπαππού, ε που να βρω παλιά δεν ήταν έτσι όταν πέθανε κανείς βάλανε όλα μαζί, όλα τα χαρτιά αν τα χρειαστεί εκεί (γελάει) και τώρα που να βρούνε (...) πέντε και παραπάνω, 1995 ήρθαμε και τα παιδιά μου ξέρεις τα πέρασαν επιτροπή για να πάρουν ελληνική ταυτότητα και μια μέρα από την περιφέρεια παίρνανε τηλέφωνο λέει: δεν μιλήσατε καλά

-πέρασαν από συνέντευξη στην Αθήνα;

-ναι, ναι και γυρίσανε όλα τα χαρτιά πίσω γιατί δεν μιλήσατε καλά, ε, τι να μιλήσουνε αφού ρωτήσανε, είπανε γιατί ήρθατε στην Ελλάδα, τα παιδιά είπανε ήρθανε οι γονείς μας και ήρθαμε και εμείς, τι να πούνε; Για μένα ρωτήσανε εκεί στην επιτροπή λέει: τι χρώμα έχει η σημαία και πόσα έχει άσπρα και πόσα μπλε; Λέω παναγία μου το ένα το ξέρω, άσπρα και μπλε, το άλλο δεν μέτρησα λέω

-περάσατε κατευθείαν ή σας έδωσαν αρνητική απάντηση;

-όχι μια φορά πέρασα επιτροπή στην Αθήνα αυτό ήτανε και περίμενα τα χαρτιά

-και τα παιδιά;

-τα παιδιά περάσανε με τον άντρα μου μαζί, γυρίσανε τα χαρτιά και είπανε δεν είναι καλά

-και τα ξανάκαναν;

-ναι και τώρα ακόμα περιμένουνε, τώρα περάσανε ορκισμό, ο άντρας μου» (Y7).

Βέβαια στο σημείο αυτό οφείλεται να αναλυθεί μια ακόμα παράμετρος που καθιστά τη διαδικασία νομιμοποίησης, ένα από τα κυριότερα προβλήματα που

αντιμετωπίζουν τόσο οι ομογενείς, όσο κυρίως οι αλλοεθνείς και αφορά στο οικονομικό κόστος, το οποίο καλούνται να καλύψουν, όσοι επιθυμούν να πολιτογραφηθούν στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τον Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας, προβλέπεται για κάθε αίτηση ενδιαφερόμενου, η καταβολή παραβόλου το οποίο καθορίζεται από την ισχύουσα κάθε φορά νομοθεσία. Σύμφωνα με το μέχρι πρότινος ισχύον καθεστώς, η Ελλάδα κατείχε την πρώτη θέση, όσον αφορά το ύψος κόστους του παραβόλου στην Ευρώπη, ενώ με ειδική τροποποίηση του Κώδικα, η οποία πραγματοποιήθηκε το 2003, οι ομογενείς εξαιρούνται της καταβολή του (Χριστόπουλος 2007, 84-86).

7.2.1.5 Προσδιορισμός της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας

Ο προσδιορισμός της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας συνδέεται με το εννοιολογικό περιεχόμενο του έθνους, του κράτους, του πολιτισμού, της κουλτούρας. Τα έθνη αποτελούν ανθρώπινο κατασκεύασμα, ως συνέπεια αλληλεγγύης, δεσμού και έκφρασης πεποιθήσεων ή ακόμα και συναισθημάτων, ομάδων ανθρώπων με κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο, ως αποτέλεσμα μιας σύμβασης αποδοχής, κοινών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μεταξύ των μελών (Gellner 1983, 22). Ο όρος αρχικά προσδίδει μια αίσθηση πολιτικής κοινότητας η οποία συνεπάγεται κοινούς θεσμούς, κώδικες επικοινωνίας και δικαιωμάτων, υποχρεώσεων και ιδεολογίας, καθώς και μια οριοθετημένη εδαφική περιοχή για τα μέλη της, στην οποία και ανήκουν. Σύγχρονες προσεγγίσεις ορίζουν την έννοια του έθνους απελευθερωμένη από εδαφικά όρια και προσανατολισμένη στην καταγωγή και τη γηγενή κουλτούρα, ως στοιχεία προσδιορισμού της εθνικής του ταυτότητας η οποία αποτελεί μια σύνθετη κατασκευή εθνοτικών, πολιτισμικών, εδαφικών, και πολιτικο-οικονομικών χαρακτηριστικών (Smith 1991, 23-28). Η παρουσία ή απουσία συγκεκριμένων ταυτοτικών υπαγωγών στο άτομο, αποτελούν κριτήρια για την ταύτισή του με μια συγκεκριμένη ομάδα. Η γλώσσα, η θρησκεία, η καταγωγή αποτελούν τα κυριότερα χαρακτηριστικά ταύτισης των μελών του δείγματος.

«τώρα είναι ντροπή ένα παιδί 15 χρονών να μην ξέρει ποιος ήταν ο βασιλιάς στη Γεωργία, ρωτάς και δεν ξέρει. Είναι δύσκολο κατάλαβες, γιατί όποτε έρχονται εδώ και φέρνουνε τα παιδιά τότε δεν σκέφτονται αυτό και όχι μόνο αυτό, αλλά αυτόματα γίνεται, εσύ όσο και να θέλεις το παιδί βγαίνει έξω, έχει παιδιά ακούει ελληνικά, πάει στο σχολείο ακούει ελληνικά είναι δύσκολο και το παιδί συνηθίζει και φτάνει σε ένα σημείο μετά, να εδώ η κόρη της δεν θέλει να πάει στην Γεωργία, αυτόματα γίνεται αυτό κατάλαβες; Το μόνο που μπορεί είναι οι επόμενοι που έρχονται με όνομα επίθετο γεωργιανό και η σκέψη ελληνική. Τώρα ας πούμε αν παντρευτεί η κόρη σου εδώ...είναι τέτοια πολλά, περίπτωση που παντρευτήκανε εδώ στην Ελλάδα και το παιδί τους δεν μιλάει καθόλου την γλώσσα του και μπορεί να μην έχει πάει στην Γεωργία και έχουμε εμείς πολύ ωραία χώρα» (Y1).

Η εθνοπολιτισμική ταυτότητα του ατόμου συντίθεται από υπαγωγές που δεν παραμένουν αναλλοίωτες στο χρόνο. Διακρίνονται από μια γραμμική εξέλιξη που υφίσταται επιδράσεις, ανάλογα με το κοινωνικό, πολιτικό και ιστορικό συγκείμενο (Davis-Nakayama-Martin 2000, 529)

«θέλω να πω κάτι, όταν είχα πάει στη Γεωργία για λίγο καιρό, στον ένα μήνα μου έλειψε η Ελλάδα, όταν είσαι εκεί θέλεις να είσαι εδώ, όταν είσαι εδώ θέλεις να είσαι εκεί (...), όταν γυρνάμε εδώ σαν το σπίτι είμαστε» (Y2)

Σημαντικό εύρημα κατά την ανάλυση του ερευνητικού υλικού υπήρξε ο προσδιορισμός της ταυτότητας του Y4, η οποία αυτοπροσδιορίζεται ως προς την καταγωγή «από τον πατέρα μου είμαι Γεωργιανή, από τη μητέρα μου είμαι μισή Πόντια»,

παρόλα αυτά στην ερώτηση «*πώς αισθάνεσαι, περισσότερο Πόντια ή Γεωργιανή;*», η απάντηση που δόθηκε είναι «*όχι, Πόντια δεν μπορώ να πω ότι είμαι, Πόντια δεν μπορώ να πω ότι είμαι, η μαμά μου είναι, αλλά η μαμά μου έχει γεννηθεί στην Τιφλίδα, μεγάλωσε στην Τιφλίδα (...)*ήτανε οι παππούδες μου Πόντιοι». Αν και βρίσκεται στη διαδικασία απόκτησης ελληνική ιθαγένειας προκριμένου να εκμεταλλευτεί τα προνόμια των ομογενών, ως προς την εθνοπολιτισμική ταυτότητα διαχωρίζει τον εαυτό της από τους ομογενείς Ποντίους, βάσει της απουσίας των ταυτοτικών υπαγωγών που αναφέρθηκαν και παραπάνω «*οι Ρουσοπόντιοι μιλάνε κιόλας, έχουν το δικό τους γλώσσα, Ποντιακή, η μάνα μου ας πούμε δεν ξέρει αυτή η γλώσσα, δεν ξέρει να μιλάει τα Ποντιακά*»

Η ταυτότητα στην περίπτωση των ποντίων έχει διττό περιεχόμενο. Η συλλογική ταυτότητα στις περιοχές της Γεωργίας όπου διέμεναν πρόβαλλε περισσότερο το ελληνικό στοιχείο και μετά την μετακίνηση τους στην γενέτειρα χώρα Ελλάδα, διαπιστώνεται η Ποντιακή ταυτότητα λόγω της πολιτισμικής ετερότητας και της μη αποδοχής από το κοινωνικό περιβάλλον ένταξης. (Βεργέτη 2000, 61)

«εγώ περισσότερο αισθάνομαι ότι είμαι Ελληνίδα, αλλά όχι εδώ στην Ελλάδα γιατί κανείς δεν με θέλει σαν Ελληνίδα, με θέλουνε... δηλ. δεν με θέλουνε καθόλου (γελάει από αμηχανία), ή μήπως εγώ έτσι αισθάνομαι δεν ξέρω (...), αλλά έτσι περήφανη που ήμουν στη Ρωσία όταν έλεγα ότι είμαι Ελληνίδα δεν είμαι τώρα, δεν είμαι εδώ στην Ελλάδα τόσο περήφανη δηλ. εντάξει Ελληνίδα γιατί τις περισσότερες φορές δεν μπορώ να πω, (όταν ρωτάνε) κοπελιά από πού είσαι εσύ, τι είσαι, δεν μπορώ να πω Ελληνίδα» (Y6).

Στην περίπτωση των ομογενών δημιουργείται μια σύγχυση σχετικά με την ταύτιση τους με την μια ή την άλλη πατρίδα, καθώς η έννοια της ταυτότητας προσδιορίζει το άτομο ως οντότητα και ως μέλος ενός ευρύτερου συνόλου μέσω του οποίου κοινωνικοποιείται εκφράζεται και εκφράζει (Τάτσης 1994, 238). Το εννοιολογικό περιεχόμενο που προσδίδεται σε τοπικούς και προσωπικούς προσδιορισμούς, *εδώ, εκεί, εμάς, εσάς*, αναδεικνύει τις επιμέρους ταυτίσεις που σχετίζονται με τα προσωπικά βιώματα και την κοινωνική πραγματικότητα που αντιμετωπίζει κάθε άτομο ξεχωριστά.

«πόσα χρόνια περάσανε εδώ και ήμουν η γυναίκα του Έλληνα (...), εγώ είμαι περήφανη που είμαι Πόντια (...), μην ξεχνάς ότι και εσείς πήρατε από 'μας τους χορούς σας (...), είμαι και εγώ Ελληνίδα και πιο καθαρή από 'σας που λέει ο λόγος» (Y5).

Ο αυτοπροσδιορισμός του ξένου, στο πλαίσιο της προσπάθειας προσέγγισης της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητας από τους ίδιους, προκύπτει ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης με τους γηγενείς και της διαπίστωσης της εικόνας, που αυτοί έχουν διαμορφώσει για τους ομογενείς (Hall, 2001, 119).

«καμιά φορά μας ρωτάνε τι εθνικότητα είσαι και λέω ξένη (...)

-γιατί λες ξένη;

-αφού έτσι μας φωνάζουνε τι να πεις στον άλλο;» (Y8).

Ειδικότερα για τους ομογενείς, για την προσπάθεια προσδιορισμού της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας, ισχύουν ταυτοτικοί προσδιορισμοί που κινούνται σε *διαχρονικό* και *συγχρονικό επίπεδο* και συνδέονται με την εθνική καταγωγή, τα βιώματα του ελληνικού πολιτισμού, τη γλώσσα, τη θρησκεία και τον τρόπο ζωής, στοιχεία που προσδιορίζουν την *ελληνικότητα* τους. (Δαμανάκης 2007, 122-123). Με τον τρόπο αυτό πραγματοποιείται μια προσπάθεια, προκειμένου να διατηρηθεί ισχυρή η εθνοπολιτισμική ταυτότητα και να αποφευχθεί οποιαδήποτε παρείσφρηση αλλοεθνών κατά τη διάρκεια παραμονής τους στη χώρα προέλευσης, αλλά και μετά την *παλιννόστηση*, στο πλαίσιο της ιστορικής και πολιτισμικής κοινότητας.

«εμείς για να μην ξεχάσουμε την πατρίδα μας έχουμε όλα τα αρχαία ονόματα, μαμά μου Φωτεινή, πατέρα μου Ιλαρίων είναι από το Βυζαντινό ονόματα, μετά

ότι πόλη έχει στην Ελλάδα όλα τα ονόματα έχουμε Ηράκλη , Λαρίσσα, Κατερίνα για να μην ξεχάσουμε ιστορία μας, για να μην ξεχνάμε ότι είμαστε Έλληνες» (Y10).

«άμα είσαι Έλληνας, είσαι Έλληνας, άμα είσαι άλλος, είσαι άλλος. Εμένα μου αρέσει περισσότερο η δική μου εθνικότητα, εγωιστής είμαι, δεν είναι καλό αυτό, δεν είναι καλό. Εμένα αν μου πεις να παντρευτώ ένα Αιγύπτιο δεν θέλω, θέλω δικό μου, ούτε Γεωργιανούς, ούτε Αρμένιους» (Y8).

7.2.6 Σύνοψη και συγκρίσεις

Η κοινωνική ένταξη των Γεωργιανών και των ομογενών από τη Γεωργία εξετάστηκε στο πλαίσιο της έρευνας, τόσο σε ατομικό, όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Χαρακτηριστικό των μετακινούμενων πληθυσμών αποτελεί η συσπείρωση γύρω από πολιτιστικούς συλλόγους που ως κύριο στόχο έχουν την διατήρηση της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητας, μέσω της μετάδοσης στοιχείων της σε μετανάστες δεύτερης γενιάς. Οι πληροφορίες που αντλήθηκαν από φορείς και ιδρυτικά στελέχη των συλλόγων που εδρεύουν στα Χανιά⁷⁸ συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι οι Γεωργιανοί αφενός δεν συμμετέχουν σε κανένα άλλο σύλλογο πέραν του γεωργιανικού και αφετέρου δεν υπάρχει καμιά επικοινωνία ή συνεργασία μεταξύ των συλλόγων. Όσον αφορά στην περίπτωση των ομογενών και τη συμμετοχή τους στο σύλλογο των Ποντίων, διακρίνεται ένα αίσθημα καχυποψίας και έλλειψης εμπιστοσύνης προς τα συλλογικά όργανα, η οποία ερμηνεύεται από τα στοιχεία των συνεντεύξεων, από την παλιότερη εμπειρία τους, σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας και τη στοχοθεσία του εν' λόγω συλλόγου, ο οποίος πια δεν δραστηριοποιείται.

Σε ατομικό επίπεδο, οι διαπροσωπικές σχέσεις και οι επαφές που αναπτύσσουν οι πληθυσμοί με το οικείο περιβάλλον, προσδίδουν στοιχεία που προσεγγίζουν το βαθμό της κοινωνικής ένταξης τους. Ενδιαφέρον στοιχείο της έρευνας αποτελεί η αποσαφήνιση των σχέσεων μεταξύ ατόμων κοινής γεωγραφικής, όμως διαφορετικής εθνικής προέλευσης. Ειδικότερα, κοινωνικές επαφές και συναναστροφές μεταξύ των Γεωργιανών και των ομογενών από τη Γεωργία απουσιάζουν, ενώ στην πλειοψηφία τους τα μέλη της μιας ομάδας αποφεύγουν να αναφερθούν σε μέλη της άλλης, γεγονός το οποίο βρίσκει αντιστοιχία στην συμπεριφορά των συλλόγων. Ταυτόχρονα παρατηρείται περισσότερο αρνητική στάση από μέρους των Γεωργιανών προς τους ομογενείς, ενώ σε μικρότερο βαθμό ισχύει το αντίστροφο, η οποία εκπορεύεται ως επί το πλείστον από την εύνοια που δείχνει η ελληνική πολιτεία στους ομογενείς από τη Γεωργία.

Ως γενικό συμπέρασμα, σύμφωνα με τις δηλώσεις του δείγματος, οι πληθυσμοί αυτοί δεν έχουν γίνει μάρτυρες εθνικιστικών συμπεριφορών από το ντόπιο στοιχείο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν έχουν δεχθεί σχολιασμό που επισημαίνει την ετερότητα τους, ή ότι δεν γίνεται αντιληπτό στους ίδιους, ότι η διαφορετικότητα τους αυτή, συνιστά σε κάποιες περιπτώσεις τροχοπέδη στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων με τους γηγενείς. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι κοινωνικές επαφές με το ντόπιο στοιχείο περιορίζονται στον εργασιακό χώρο με τους εργοδότες ή στις δημόσιες υπηρεσίες και φορείς, ενώ επισημαίνουν μια θετική διαφοροποίηση στη συμπεριφορά απέναντί τους, των Ελλήνων οι οποίοι έχουν προσωπικά βιώματα μετανάστευσης. Ειδικότερα, όμως οι επαφές με τους δημόσιους φορείς αποφεύγονται και αποτελούν για τους μετανάστες, ομοεθνείς και αλλοεθνείς, μια επίπονη διαδικασία, λόγω της αγενούς συμπεριφοράς των εκπροσώπων των φορέων. Για το λόγο αυτό η επικοινωνία με τις δημόσιες υπηρεσίες επιχειρείται μόνο στις περιπτώσεις που επιδιώκονται ευνοϊκότερες συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα, όπως παρακολούθηση σεμιναρίων, διαδικασία νομιμοποίησης κ.λπ. Η διαδικασία νομιμοποίησης μελετήθηκε ως ξεχωριστός παράγοντας που συμβάλει στην ομαλή κοινωνικοποίηση του ατόμου και αναδείχθηκε πόσο χρονοβόρα και ταυτοχρόνως ψυχοφθόρα διαδικασία αποτελεί, ιδιαίτερα για τους ομογενείς οι οποίοι καλούνται να αποδείξουν την εθνική τους ταυτότητα μέσα στα γεωγραφικά όρια της εθνικής τους προέλευσης. Ο προσδιορισμός της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας αποτελεί έναν από τους

⁷⁸ Η αναφορά γίνεται για τις συνεντεύξεις των ειδικών, που διεξήχθησαν στο Στέκι των Μεταναστών και στο σύλλογο Γεωργιανών Χανίων

παράγοντες της ομαλής κοινωνικής ένταξης του ατόμου. Και σε αυτή την περίπτωση οι ομογενείς βιώνουν τον αυτοπροσδιορισμό της ταυτότητας τους ταλαντευόμενοι μεταξύ δύο ταυτοτικών προσδιορισμών οι οποίοι υπαγορεύονται από τις υπαγωγές τους ως Γεωργιανοί και ως Έλληνες, δυσκολεύοντας την αποσαφήνιση της ακόμα περισσότερο, ο τρόπος υποδοχής και αποδοχής τους από την κυρίαρχη ομάδα στην Ελλάδα. Για τους Γεωργιανούς, οι παράμετροι που παρουσιάζουν συσχέτιση μεταξύ κοινωνικής ένταξης και ταυτότητας, αφορούν στη δυσκολία διατήρησης εθνοπολιτισμικών στοιχείων όπως η γλώσσα, η ιστορία και ο πολιτισμός, θέματα που συμβάλουν στη διαμόρφωση συνθηκών προσωρινότητας της εγκατάστασης τους στην Ελλάδα και ανεκτικότητας στη μη προσαρμογή τους στο κοινωνικό σύνολο.

7.3 Σχολική Ένταξη

Η μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών και παλιννοστούντων προκαλεί αντίκτυπο στην εκπαιδευτική πραγματικότητα της χώρας, μέσω της ένταξης των παιδιών των μετακινούμενων πληθυσμών στα σχολεία της ελληνικής επικράτειας. Συνέπεια των παραπάνω αποτελεί η αναπροσαρμογή και αναθεώρηση της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής, με στόχο την ομαλή ένταξη των μεταναστών δεύτερης και τρίτης γενιάς. Ο χαρακτηρισμός που αποδίδεται στα παιδιά των μεταναστών αποτελεί προϊόν άτυπης σύμβασης, αφού ουσιαστικά η πλειοψηφία των παιδιών δεν μετακινήθηκαν από μια χώρα προς κάποια άλλη, οπότε δεν συνιστούν και αυτοί μετανάστες. (Βεντούρα 1994, 60). Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι οι δυο ομάδες παιδιών παλιννοστούντων και αλλοδαπών, δεν ταυτίζονται και δεν αποτελούν ομοιογενή σύνολα, καθώς αποτελούν φορείς διαφορετικού πολιτισμικού και μορφωτικού κεφαλαίου, όμως διαφοροποιούνται στο πλαίσιο αυτό από το σύνολο των γηγενών. Για το λόγο αυτό, οι παραπάνω ομάδες δεν θα απαιτούσαν κοινή αντιμετώπιση στο πλαίσιο της ενταξιακής διαδικασίας (Μάρκου 1995, 65).

Σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιοποιούνται κάθε χρόνο από το Ι.Π.Ο.Δ.Ε, για το ακαδημαϊκό έτος 2006-2007 στο σύνολο του 1.164.958 στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η κατανομή των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στα δημόσια σχολεία της Ελλάδας έφταναν τους 113.054⁷⁹.

7.3.1 Σχολική ένταξη παιδιών

Η σχολική ένταξη των μαθητών εξαρτάται από διαδικασίες που κινούνται τόσο στο επίπεδο ενεργοποίησης μηχανισμών προσαρμογής του κάθε ατόμου, όσο και σε πολιτικό επίπεδο, σχετικά με την εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθεί η ελληνική πολιτεία για την εκπαίδευση των αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών. Η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική έχει ακολουθήσει διαφορετικές πολιτικές προκειμένου να αντιμετωπίσει το θέμα της ένταξης αυτών των ομάδων μαθητών, ξεκινώντας, στο παρελθόν, βάσει μιας λογικής αφομοίωσης, με απώτερο στόχο την πολιτισμική ομοιογένεια και φτάνοντας σε μια περισσότερο διαπολιτισμική προσέγγιση, στη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα (Δαμανάκης 1997, 77-79). Για το λόγο αυτό υλοποιούνται στο πλαίσιο του σχολικού προγράμματος δραστηριότητες που έχουν ως στόχο την προώθηση και νομιμοποίηση της πολιτισμικής ετερότητας σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα.

«λειτουργεί το πρόγραμμα των κανονικών σχολείων, έχουνε γίνει κατά καιρούς προσπάθειες με διάφορα προγράμματα που είχαν στόχο την γνωριμία με τους πολιτισμούς, τις παραδόσεις, τη γλώσσα, τα ήθη, τα έθιμα, την ιστορία, των χωρών καταγωγής των μαθητών μας, αλλά αυτά συμπληρωματικά και όχι ως το βασικό πρόγραμμα. Προσπάθεια του σχολείου είναι, το οποίο δεν το έχουμε πετύχει, να αλλάξει το πρόγραμμα, ε, έχουνε βγει κάποια πολύ ωραία βιβλία από το Πανεπιστήμιο Αθηνών» (Y14).

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής προσέγγισης της εκπαίδευσης, κατέχει βαρύνουσα σημασία και απαραίτητη κρίνεται η κατάρτιση του σε θέματα που αφορούν τη διδασκαλία σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα, λαμβάνοντας υπόψη την πολιτισμική ετερότητα των ομάδων και υιοθετώντας διδακτικές προσεγγίσεις που καλύπτουν τις μαθησιακές ανάγκες όλων των μαθητών και αναδεικνύουν τις

⁷⁹ Ο αριθμός των αλλοδαπών για το ακαδημαϊκό έτος 2006-2007 στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση έφτανε τους 93.325 και των παλιννοστούντων τους 19.729 (Ι.Π.Ο.Δ.Ε 2007, 4)

ιδιαίτερες δεξιότητες των διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων, στο πλαίσιο μιας προσπάθειας αντιμετώπισης ρατσιστικών φαινομένων (Μάρκου 1996, 60).

«Μια δραστηριότητα που είχε γίνει παλιότερα και που θα γίνει ξανά την 25^η Μαρτίου είναι ο Θούριος του Ρήγα που θα μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες, εμπιστεύεσαι τη δυνατότητα, δίνοντας τη δυνατότητα όμως να δεις ότι και ο άλλος, ο διαφορετικός συμμετέχει με το δικό του κομμάτι αυτό που μπορεί να δώσει αφού βρίσκετε εδώ» (Y15).

«τώρα τα παιδιά, το πρόβλημα της ένταξης των παιδιών δεν είναι τόσο μεγάλο όσο ήταν πριν από 10 χρόνια, τώρα πια τα παιδιά σχεδόν ενταχθήκανε, λίγα πια είναι που έχουν μείνει..(δεν έχουν ενταχθεί (...)) είναι και θέμα του δασκάλου που είναι μέσα στην τάξη, να μπορέσει να ενταχθεί, ί γιατί άμα το παιδί νιώσει βολικά μέσα στην τάξη του και νιώσει ότι είναι αποδεκτό πέρα από τη γλώσσα του αυτό του δίνει αυτοπεποίθηση, πιο πολύ για να προσπαθήσει δηλ. δεν είναι μόνο θέμα ...είναι και πώς αισθάνεται σε αυτό το περιβάλλον» (Y13)

Σύμφωνα με τις δηλώσεις όμως των υποκειμένων του δείγματος, η εκπαιδευτική κατάρτιση που προσφέρεται στους εκπαιδευτικούς προκειμένου να αποκτήσουν παιδαγωγική επάρκεια, τέτοια, που να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις μαθητών οι οποίοι φέρουν ένα διαφορετικό πολιτισμικό και γλωσσικό κεφάλαιο και να καταστεί δυνατό να αξιοποιηθεί η προηγούμενη γνώση τους, είναι ελλιπής. Συχνά η περαιτέρω επιμόρφωση εναπόκειται στην προσωπική ευαισθησία του εκπαιδευτικού, η οποία δεν μπορεί να καλύψει τις αυξημένες ανάγκες των μαθητών.

«ούτε το προσωπικό είναι εκπαιδευμένο ώστε να δει τις ανάγκες και να μπορεί να στηρίζει τέτοια παιδιά και μέχρι πριν από 2 χρόνια το δικό μας το σχολείο άλλαξε προσωπικό κατά 50 πάνω από 50% του προσωπικού και κάθε χρόνο ήταν καινούργιο (...)αυτά τα πράγματα δεν μπορείς να τα αντιμετωπίζεις μόνο με ευαισθησία, χρειαζόσαι κάποια εφόδια (...)ας πούμε ένα σεμινάριο που μπορεί να γίνει στους δασκάλους έτσι που να, πέρα από την ενημέρωση τι γίνεται και πώς μπορείς να του βοηθήσεις στο πρώτο στάδιο στο δεύτερο στάδιο, πώς πρέπει να συνεργάζεσαι με τους δασκάλους (...) Να έχει ο δάσκαλος έτσι μια εικόνα τι θα συναντήσει και πώς μπορεί να το βοηθήσει. Ενώ δεν ξέρεις τίποτα και έχεις ένα παιδάκι τώρα εδώ και κάνε του ό,τι σου κατέβει...αυτό είναι minimum δεν μπορείς όμως να βασιστείς μόνο σ' αυτό» (Y13)

Στο πλαίσιο της προσωπικής προσπάθειας ένταξης του κάθε ατόμου στη σχολική πραγματικότητα συναντώνται διαφορετικοί τύποι μαθητών, των οποίων η προσαρμογή στο σχολικό περιβάλλον σχετίζεται με από τον τρόπο σκέψης και την συμπεριφορά που έχει καλλιεργηθεί στην χώρα υποδοχής (Μάρκου 1995, 66-67)

«ναι, ναι πολύ, αυτός το έχει συνηθίσει κιόλας, δεν μπορεί να φανταστεί κάποιον άλλου γιατί όταν τον ρωτάω και αυτά, να πάμε για διακοπές ευχαρίστως, για διακοπές να πάμε αλλά όχι σχολείο, δεν θέλει να αλλάξει σχολείο και τώρα ας πούμε που είναι στο 3ο να του πούμε να αλλάξει σχολείο κάποιον άλλου δεν θέλει»(Y4)

7.3.1.1 Σχολική επίδοση παιδιών

Ο νόμος 2413/1996 αποτέλεσε την αφετηρία για την προώθηση της εκπαιδευτικής ένταξης των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών, μέσω ειδικών ρυθμίσεων για την ίδρυση Φροντιστηριακών Τμημάτων και Τάξεων Υποδοχής, με στόχο την γλωσσική στήριξη των συγκεκριμένων ομάδων. Η αναγκαιότητα της λειτουργίας των θεσμών

διαφαίνεται τόσο στο πλαίσιο μιας περιγραφικής ανάλυσης των επίσημων φορέων εκπαίδευσης, όσο και μέσω των αφηγήσεων των ίδιων των γονιών, καθώς οι μαθητές αντιμετωπίζουν γλωσσικά και ενταξιακά προβλήματα, τα οποία επιδρούν αρνητικά στην σχολική επίδοση.

«Δηλ. ή δε γνωρίζουν καθόλου μόλις ήρθανε, ή ήρθανε πέρυσι στο τέλος της σχολικής χρονιάς από τη χώρα τους και ακόμη δεν ενταχθήκαν φυσικά ή είναι ήδη ένα χρόνο ή ακόμα και δύο χρόνια στην Ελλάδα και δυσκολεύονται συνεχίζουν να παρακολουθούν σπάνιες περιπτώσεις, όπως κάποια παιδιά από την Παλαιστίνη που έχουν, ε, που είναι ε, η αραβική γλώσσα είναι τελείως ανάποδη για εμάς και η ελληνική ανάποδη γι' αυτούς(...)δυσκολεύονται πάρα πολύ και στη γλώσσα γιατί κάνουν και αραβικά μερικές φορές την εβδομάδα εδώ στο σχολείο έχει μια δασκάλα που τους κάνει αραβικά, αυτά τα παιδιά τα παίρνω και τρίτη χρονιά» (Y13).

Για κάποιες περιπτώσεις σχολείων όπως τα διαπολιτισμικά, τα οποία ιδρύθηκαν βάση του παραπάνω νόμου, η εκπαιδευτική διαδικασία στηρίζεται και από άλλα προγράμματα που ως κύριο στόχο έχουν την γλωσσική και πολιτισμική ενίσχυση των αλλοεθνών μαθητών. Στο 16^ο Διαπολιτισμικό σχολείο Χανίων επιχειρείται μια συνεργασία με το Πρόγραμμα Ένταξης Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών που υλοποιείται από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και στόχο έχει όπως ήδη αναφέρθηκε τη γλωσσική στήριξη των παιδιών, καθώς και την προώθηση της πολιτισμικής, εθνικής και κοινωνικής ετερότητας, σύμφωνα με τις αρχές που πρέπει να προτάσσει ένα σχολείο που λειτουργεί στο πλαίσιο μιας διαπολιτισμικής θεώρησης (Banks 1994, 131)

«Τώρα παράλληλα στο σχολείο μας γίνεται γλωσσική στήριξη από το πρόγραμμα ένταξης παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών, γίνεται γλωσσική στήριξη στα παιδιά που δεν υποστηρίζονται κανονικά από την τάξη Υποδοχής και επίσης γίνεται δίγλωσση στήριξη από δίγλωσσους εκπαιδευτικούς στην Αλβανική και στην Αραβική, πριν 2 χρόνια είχαμε και στη Ρωσική, τα παιδιά λιγοστέψανε τώρα πια (...) για να μάθουν τη γλώσσα καταγωγής των χωρών τους, διότι η διδασκαλία γίνεται στα ελληνικά και στα αλβανικά ή στα ελληνικά και στα αραβικά, οπότε βοηθούνται και τα παιδιά και να λειτουργήσουν καλύτερα μέσα στην τάξη τους γνωρίζοντας και τα ελληνικά καλύτερα και τα αραβικά καλύτερα» (Y14).

Η σημασία του εγχειρήματος νομιμοποιείται από τα αποτελέσματα ερευνών σχετικά με την σχέση της γλωσσικής ανεπάρκειας της κυρίαρχης γλώσσας, με τη χαμηλή σχολική επίδοση, η οποία δεν περιορίζεται μόνο στα γλωσσικά μαθήματα, αλλά σε όλα τα σχολικά αντικείμενα (Μάρκου 1995, 68). Η ενίσχυση της προσωπικής προσπάθειας κάθε μαθητή στο πλαίσιο μιας ισορροπημένης παιδαγωγικής σχέσης με τον εκπαιδευτικό έχει αποδείξει ότι μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα (Γκότοβος 2002, 186-189).

«ε, η εξέλιξη τους είναι και μια προσωπική υπόθεση του κάθε παιδιού. Υπάρχουν παιδιά τα οποία, έχω δηλ. παιδιά στην τάξη μου (...) και εκεί υπήρξε φοβερός ανταγωνισμός μεταξύ των ποιός θα βγει μπροστά, ποιος θα τα καταφέρει γενικά (...) σε οκτώ μήνες δεν τους ξαναπήρα τους άφησα στην τάξη τους, είχανε ενταχθεί πλήρως, μπορούσανε και καταλαβαίνανε σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό τα μαθήματα τους, πέρα από τη γλώσσα, δηλ. γεωγραφία, κατ' αρχάς ήταν τρίτη τάξη τότε, καταλαβαίνανε ιστορία γεωγραφία ε, μαθηματικά δεν υπήρχε πρόβλημα γιατί άμα είσαι καλός στη γλώσσα είσαι καλός (...)εντάχθηκαν πλήρως, όσο πλήρως μπορεί βέβαια να είναι ένα παιδί που είναι ένα χρόνο...αλλά πολύ καλά, πάρα πολύ καλά και υπάρχουν βέβαια παιδιά ε, που χρειάζονται για να φτάσουν σε αυτό το επίπεδο δύο χρόνια ή δεν

φτάνουν ποτέ δηλ. είναι και στήριξη δικιά μου και των δασκάλων, αν υπάρχει δάσκαλος για να τα υποστηρίξει» (Y13).

Η σχολική επίδοση και πιο συγκεκριμένα η σχολική αποτυχία, η οποία χαρακτηρίζει κυρίως τα παιδιά των μετακινούμενων πληθυσμών ερμηνεύονταν στο παρελθόν με θεωρίες ελλείμματος, διαφοράς, φυσικού χαρίσματος. Κατά τη δεκαετία του 1970 επικράτησαν ψυχοκοινωνικές προσεγγίσεις για την ερμηνεία του φαινομένου, οι οποίες κατέτασσαν τους μαθητές που ανήκαν σε μειονοτικές ομάδες στην κατηγορία των *δυσπροσάρμοστων* (Παλαιολόγου 2003, 25-26). Σύγχρονες μελέτες δίνουν στοιχεία τα οποία συσχετίζουν την σχολική επίδοση και με το πολιτισμικά και κοινωνικά υποβαθμισμένο περιβάλλον διαβίωσης στο οποίο κινούνται οι μαθητές, ενώ ταυτόχρονα μέρος της ευθύνης επιρρίπτεται στο σχολείο αφού «αναπαράγει τις προϋπάρχουσες κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές» (Νικολάου 2000, 276). Το φαινόμενο αυτό για τα παιδιά των αλλοδαπών και των παλιννοστούντων ερμηνεύεται και λόγω της αδυναμίας των γονέων να υποστηρίξουν τις μαθησιακές ανάγκες των παιδιών. Η πλειοψηφία των περιπτώσεων είτε δεν γνωρίζει τα εκπαιδευτικά θέματα της χώρας υποδοχής, είτε το μορφωτικό επίπεδο είναι χαμηλό, οπότε και δεν δύνανται να λειτουργήσουν υποστηρικτικά στη μαθητική ιδιότητα των παιδιών τους. Ακόμα και η έλλειψη χρόνου, λόγω της πολύωρης εργασίας αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην προσπάθεια ενίσχυσης των προσπαθειών και αφιέρωσης χρόνου στην εκπαιδευτική διαδικασία (Κασιμάτη 1984, 74).

«με τα μαθήματα πώς τα πάει-πολύ καλά, είναι πολύ καλός ναι είναι πολύ δύσκολο να μαθαίνεις ας πούμε κάτι που δεν υπάρχει κανόνας (...) είναι πολύ δύσκολο να τα μαθαίνεις αυτό από έξω όλα (...) όχι μόνος του (εννοεί ότι μελετά), μόνο που προβληματίζεται στα μαθηματικά και δεν μπορεί να λύσει τα περισσότερα προβλήματα και αυτά γιατί φέτος είναι και πολύ δύσκολο τα μαθηματικά στο δημοτικό είναι πάρα πολύ δύσκολο, τα καινούργια βιβλία που βγάλανε ας πούμε» (Y4)

Η παραπάνω παρατήρηση επιβεβαιώνεται, τόσο από τις δηλώσεις των ίδιων των υποκειμένων του δείγματος, τα οποία παραδέχονται την αδυναμία στήριξης των παιδιών τους στην εκπαιδευτική διαδικασία, όσο και από μέρους των 'ειδικών' του δείγματος, ως συμπέρασμα της μακροχρόνιας εμπειρίας τους.

«οι επιδόσεις των αλλοδαπών είναι...τα παιδιά που ξέρουν την ελληνική όταν έρχονται εδώ είναι περίπου ίδιες με τους Έλληνες εε... έχουν μια παραπάνω δυσκολία ε...διότι δεν μπορούν να έχουν την υποστήριξη των γονιών τους οι οποίοι συνήθως δεν ξέρουν ε..τόσο καλά, ξέρουν να γράφουν ελληνικά, διαβάζουν ελληνικά αλλά δεν μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους έτσι; Αλλάζανε και τα βιβλία πριν από 2 χρόνια, υπάρχει και αυτή η δυσκολία, εε, κυρίως δηλ. όπου, αν υστερούν κάπου τα παιδιά κυρίως είναι στην γλώσσα και σε μαθήματα που θέλουνε διάβασμα, στα μαθηματικά, στα φυσικά δεν θα το έλεγα ότι υστερούνε (...) θεωρητικά περισσότερο ναι, έχουν αυτή τη δυσκολία ότι από το σπίτι δεν μπορούν να βοηθηθούν όπως ίσως τα Ελληνάκια» (Y14)

Ταυτόχρονα προκύπτει και μια σύγκριση μεταξύ Ελληνοπαίδων και αλλοδαπών μαθητών, σχετικά με την σχολική επίδοση των δύο ομάδων. Κατά το πέρασμα από την δεύτερη στην τρίτη γενιά διακόπτεται συνήθως η μεταβίβαση της μητρικής γλώσσας για λόγους κοινωνικοποιητικούς και ενταξιακούς, με συνέπεια η γλωσσική σύγχυση, όπως θα αναλυθεί στην συνέχεια, να μην αποτελεί εμπόδιο στην σχολική εξέλιξη των μαθητών (Βεντούρα 1994, 62). Ειδικότερα στις περιπτώσεις των Ποντίων μαθητών, οι μηχανισμοί προσαρμογής στην ελληνική σχολική πραγματικότητα μέσω του συνδυασμού στοιχείων μεταξύ της χώρας αποστολής και υποδοχής επιτυγχάνεται μέσω συντομότερης διαδικασίας συγκριτικά με τους υπόλοιπους αλλοεθνείς πληθυσμούς (Μάρκου 1995, 69).

«στο σχολείο τα πάνε καλά;-αρκετά καλά (...) όχι, εντάζει και τα παιδάκια που είναι Ελληνάκια από εδώ και αυτά δυσκολεύονται στη γλώσσα, δηλ. πάει με τα άλλα παιδιά. Είχε στην αρχή η μεγάλη, γιατί αυτή ήταν όλο στο σπίτι και μετά κατευθείαν πήγε στο νήπιο και εντάζει για ένα χρόνο δεν έμαθε και καλά ελληνικά, λίγο ζοριζότανε, μετά στην 2^α -3^η τάξη τα πήγε καλά» (Y6)

«ο Ντίνος μου πάει λύρα, είναι πολύ καλός μαθητής στο σχολείο, σήμερα πήρα βαθμούς, όλα άριστα είναι πολύ καλός» (Y5)

Παρά το γεγονός ότι η πλειοψηφία των μαθητών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, έχει ήδη κατακτήσει σε ικανοποιητικό βαθμό ένα βασικό επίπεδο ελληνομάθειας, καθώς έχει γεννηθεί στην ελληνική επικράτεια, και ως συνέπεια η σχολική επίδοση κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα με αυτή των γηγενών μαθητών

«δεν θα βρούμε (εννοεί μαθητές) που θα έρθουν για πρώτη φορά στο σχολείο στην πρώτη τάξη και δεν θα μιλάνε τα ελληνικά καλύτερα από τα αλβανικά, τα ρώσικα ή μπορεί να μη μιλάνε καθόλου αλβανικά ή ρώσικά και να μιλάνε τα ελληνικά τέλεια δηλ. αυτά τα φαινόμενα παρατηρούμε» (Y14)

Δεν λείπουν όμως και οι περιπτώσεις των μαθητών εκείνων, που κατά την άφιξή τους στην χώρα υποδοχής, η προηγούμενη γνώση ελληνικής γλώσσας είναι ανύπαρκτη.

«όταν ήρθαμε πήγαινε στη Νέα χώρα και όταν πήγαινε εκεί το παιδί δεν ήξερε καθόλου ελληνικά» (Y3)

7.3.1.2 Γλώσσα επικοινωνίας με τους συμμαθητές & με την οικογένεια

Η κατοχή της κυρίαρχης γλώσσας για τους μετακινούμενους πληθυσμούς αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες κυρίως της πρώτης αλλά και της δεύτερης γενιάς. Οι επιδράσεις που ασκεί η γλωσσική αυτή ανεπάρκεια, εμφανίζονται κατά την διαδικασία τόσο της οικονομικής, όσο και της κοινωνικής ένταξης τους. Ειδικότερα για τους ανήλικους μετανάστες που καλούνται να ενταχθούν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, και καθώς το σχολείο αποτελεί έναν από τους κυριότερους φορείς κοινωνικοποίησης, η άγνοια της ελληνικής γλώσσας αποτελεί εμπόδιο στην ανάπτυξη σχέσεων με τους συνομηλίκους και στην ομαλή ενσωμάτωσή τους. Συχνό φαινόμενο αποτελεί ο μετεωρισμός μεταξύ των δύο γλωσσών, μητρικής και κυρίαρχης, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες ενσωμάτωσης.

Κοινό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι μετακινούμενοι πληθυσμοί και κυρίως οι απόγονοί τους, είναι η γλωσσική σύγχυση. Η δεύτερη και τρίτη γενιά βιώνει μια κατάσταση διγλωσσίας, κατά την οποία ο βαθμός κατάκτησης της γλώσσας της χώρας υποδοχής εξαρτάται από κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες, ενώ μπορεί να φτάσει μέχρι το σημείο που το άτομο χαρακτηρίζεται *αμφιδύναμα δίγλωσσο*, γεγονός που προϋποθέτει γλωσσική επάρκεια και στις δύο γλώσσες (Baker 2001, 51 & 187-188).

«ο Σταύρος μου μιλούσε γεωργιανά, μιλούσε ρώσικα, ρώσικα μιλάει ο Σταύρος μου, φαντάσου είναι τόσο...έχει πληγωθεί τόσο που δεν ήξερε την ελληνική γλώσσα(...)σε 2 μήνες μέσα μίλησε ελληνικά. Όταν είπα Σταύρο θέλω με τον Ντίνο να μιλάς ρώσικα, να μάθει...γύρισε και είπε 'όχι μαμά, ο Ντίνος θα μιλάει τη γλώσσα του, να ξέρει ελληνικά μαμά, που εγώ δεν ήξερα' (κλαίει). Όμως ο Ντίνος μου καταλαβαίνει όλα και μιλάει» (Y5)

Τα παιδιά των μεταναστών και των παλιννοστούντων είναι φορείς στοιχείων δύο γλωσσών, της κυρίαρχης και της μητρικής. Η χρήση της μιας ή της άλλης προκύπτει από την ίδια την κοινωνική πραγματικότητα, εντασσόμενη στη διαδικασία ενσωμάτωσης, καθώς, στις συναναστροφές τους με συνομηλίκους εκτός του οικογενειακού περιβάλλοντος και στο σχολείο τα παιδιά αναγκάζονται να χρησιμοποιούν τη γλώσσα της

χώρας υποδοχής, ενώ στο πλαίσιο των οικογενειακών και ομοεθνικών συναναστροφών χρησιμοποιούν τη μητρική τους γλώσσα. (Κασιμάτη 1984, 67).

«οι φίλοι τους είναι της γειτονιάς Έλληνες, ξένοι οπότε τα παιδιά μιλάνε την ελληνική γλώσσα. Έτσι; Μιλάνε πιο καλά την ελληνική γλώσσα από ότι τα...η γλώσσα συνεννόησης εδώ στο σχολείο είναι η ελληνική για όλους, στο σπίτι μιλάνε και καλά κάνουνε, αλλιώς ξεχνάνε τελείως, δεν μπορούν να μιλήσουν, ξεκόβουνε τελείως, δεν μπορούν να επικοινωνήσουν καθόλου με τον παππού τους που μιλάει ρώσικα μόνο, ή αλβανικά μόνο, δεν μπορούν να μιλήσουνε έτσι; Και καλά κάνουνε και τους μιλάνε, εγώ τους παροτρύνω να μιλάνε, ε, όταν το παιδί μιλάει την αλβανική τους λέω να μιλάνε τα ελληνικά στο σπίτι, όταν το παιδί μιλάει την ελληνική καλύτερα τους λέω να μιλάνε τα αλβανικά στο σπίτι δηλ. είναι ένας πλούτος να γνωρίζει κανείς τις γλώσσες της χώρας καταγωγής» (Y14)

Η παραπάνω διαπίστωση πιστοποιείται, τόσο από τις δηλώσεις των φορέων εκπαίδευσης, οι οποίοι στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής προσέγγισης δίνουν ώθηση στην διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων και της μητρικής γλώσσας των αλλοδαπών παιδιών, όσο και από τους ίδιους τους γονείς των μαθητών, οι οποίοι παρατηρούν εναλλαγή στη χρήση των γλωσσών ανάλογα με τις κοινωνικές περιστάσεις. Ειδικότερα οι γονείς αντιλαμβάνονται μέσω των προσωπικών τους βιωμάτων, την σημαντικότητα της χρήσης της κυρίαρχης γλώσσας ως βασικού παράγοντα κοινωνικοποίησης.

«σε ποια γλώσσα σας μιλάει ο Μάχο;

- Γεωργιανά μιλάει

-γεωργιανά μιλάει εδώ στο σπίτι;

- ναι αυτό κάνουμε λάθος αλλά είναι πολύ δύσκολα, κάπου, κάπου μου έρχεται εμένα ή το παιδί αρχίζει να μιλάει ελληνικά, ας πούμε χθες άρχιζε κάπου και μίλαγε ελληνικά και ήτανε και θυμωμένος και εγώ ήθελα να τον ακούω και πως μιλάει και αυτά, εντάξει έκανε κάτι λάθος αλλά εντάξει μίλησε, είπε ότι ήθελε (γελάει). Πιο πολλές φορές μιλάμε γεωργιανά και όλοι μου λένε «μίλα ελληνικά για να μάθει, μίλα ελληνικά» ναι στο σχολείο, έξω βγαίνει με τα παιδιά μιλάει ελληνικά, μόνο σε εμάς μιλάει γεωργιανά ναι, και ας πούμε προχθές εγώ διάβαζα ένα ποίημα γεωργιανό, αυτός με ακούει, έρχεται, βλέπει ου είναι γραμμένο γεωργιανό και «τι γράμματα είναι αυτά;» (γελάει), λέω αυτό είναι δικό μας» (Y3)

Παρόλα αυτά, η απώλεια της μητρικής γλώσσας και ο συμβολικός ρόλος της, στη διατήρηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας για τους μετανάστες δεύτερης και τρίτης γενιάς, αποτελεί έναν από τους κυριότερους φόβους. Για το λόγο αυτό γίνονται προσπάθειες από την πλευρά των γονιών να διατηρήσουν τη μητρική γλώσσα των παιδιών μέσω προσωπικών προσπαθειών, όταν αυτή δεν προάγεται από τους επίσημους φορείς της ελληνικής εκπαίδευσης. Άλλωστε σύμφωνα με τον Cummins όταν έχει επιτευχθεί η κατάκτηση των βασικών δομών μιας γλώσσας καθίσταται ευκολότερη η κατάκτηση και μιας δεύτερης. Υποστηρίζεται μια σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ των δυο γλωσσών, καθώς ο βαθμός ανάπτυξης της μιας ή η προσπάθεια αντικατάστασής της, επιδρά στην διαδικασία ανάπτυξης και της δεύτερης (Baker 2001, 172).

«μιλάνε ρωσικά;-ναι, προσπαθώ. Η μεγάλη ξέρει και να διαβάζει και να γράφει, η μικρή εντάξει πρώτη τάξη, σιγά-σιγά θα μάθει και αυτή και εγώ με αυτό το σκοπό για να πάνε να σπουδάζουνε εκεί

-τους μιλάτε στο σπίτι;

-ναι

-δυσκολεύονται;

-στη γλώσσα τα ρώσικα όχι καθόλου, είναι παρόμοια γράμματα με τα ελληνικά, εντάζει λίγο δυσκολεύεται βέβαια γραμματική αλλά εντάζει» (Y6).

«μόνο με μας ναι (εννοεί ότι μιλάει γεωργιανά) και πέρυσι εγώ του έμαθα να γράφει και να διαβάζει, εντάζει εμάς είναι πιο εύκολα δεν είναι όπως στην Ελλάδα που είναι πιο δύσκολα» (Y4).

Στην περίπτωση των παιδιών δεύτερης και τρίτης γενιάς μεταναστών, η εννοιολογική προσέγγιση της μητρικής γλώσσας εμφανίζει δυσκολία στην αποσαφήνιση. Πολλά από τα παιδιά αυτά έχουν γεννηθεί στη χώρα υποδοχής, την Ελλάδα, άρα η γλώσσα επικοινωνίας στο σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον είναι η κυρίαρχη, ενώ αυτή που χρησιμοποιείται στο σπίτι μια διαφορετική. Οι παράγοντες που θα αναγάγουν τη γλώσσα χρήσης του οικογενειακού περιβάλλοντος, σε μητρική γλώσσα, εξαρτάται από τις συνθήκες μέσα από τις οποίες κοινωνικοποιείται το παιδί.

«-Γεωργιανά μιλάει η κόρη σας;

-έχει προφορά λίγο

-τι προφορά ελληνική;

-ελληνική ναι

-μιλάει δηλαδή καλύτερα τα ελληνικά από τα γεωργιανά;

-ναι μιλάει κάθε μέρα ελληνικά στο σχολείο

-με εσάς όμως τι γλώσσα μιλάει;

- δεν απαντάει γεωργιανά, εγώ της μιλάω γεωργιανά εκείνη απαντάει ελληνικά»

(Y2)

Ακόμα και όταν το παιδί φτάσει στο σημείο να επιλέξει μια δεύτερη γλώσσα, πέραν της κυρίαρχης στη χώρα υποδοχής, η απόφαση υπαγορεύεται από το κοινωνικό status και τις δυνατότητες κοινωνικής και επαγγελματικής ανέλιξης που προσδίδει η γνώση της επιλεγόμενης γλώσσας. Συχνά λοιπόν, για τα παιδιά των μετακινούμενων πληθυσμών, όταν τους παρέχεται η δυνατότητα εκμάθησης μιας δεύτερης γλώσσας, η κατεύθυνση της επιλογής τους δεν καταλήγει αυτονόητα στη μητρική, αλλά σε αυτή που αντιλαμβάνεται ότι θα συμβάλλει και στην κοινωνική του ενσωμάτωση (Δαμανάκης 2007b, 30).

«-τα εγγόνια σας μιλάνε ελληνικά και όχι ρώσικα ή γεωργιανά;

-ξέρουνε λίγο και ρωσικά (...)στο σπίτι ναι, τα μεγάλα όχι ας πούμε εγώ μπερδεύω όλες τις γλώσσες, τι να μιλήσω ελληνικά μιλάω και ρωσικά, αυτή ό,τι ακούσει μιλάει ελληνικά, τα δικά της» (Y7)

«με εσάς τι γλώσσα μιλάνε

-ε, τότε γεωργιανά, τότε ελληνικά» (Y8)

7.3.1.3 Συναναστροφές με συμμαθητές

Το παιδί στην ηλικία των επτά ετών αρχίζει να διαμορφώνει στάσεις απέναντι σε θέματα βάση των κοινωνικών αναπαραστάσεων και στερεοτύπων που αντλεί από σημαίνοντα πρόσωπα του οικείου περιβάλλοντος, με αποτέλεσμα τη στιγμή της αλληλεπίδρασης με άλλα άτομα να έχει ήδη διαμορφώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα για τον άλλο, να έχουν κατασκευάσει φυλετικά στερεότυπα, μέσω της μιμητικής αυτής διαδικασίας (Μιτίλης 1998, 89-90). Η κοινωνικοποίηση των μεταναστών δεύτερης και τρίτης γενιάς επιτελείτε μέσα από διαφορετικές διαδικασίες από αυτές των γονιών τους, καθώς εμφανίζονται απαλλαγμένοι από πολιτισμικές, εθνικές και κοινωνικές αναφορές με την χώρα προέλευσης των προγόνων τους και παρουσιάζουν μια ευελιξία κινήσεων μεταξύ των δύο κοινωνικο-πολιτισμικών συστημάτων.

«Εγώ τώρα τους λέω ότι μπορεί στο μέλλον να πάμε στη Ρωσία και θα σπουδάσετε εκεί και λένε όχι με τίποτα (γελάει). Ή λέω μπορεί να φύγουμε κάποια στιγμή και να πάτε εκεί σχολείο, όχι, όχι (...) εδώ γεννήθηκαν» (Y6)

«εδώ πέρα, τώρα μένουμε με τη μητέρα μου έχει φίλους και νομίζει ότι εδώ είναι η ζωή της δεν μπορεί να αποκτήσει φίλους άλλού, δεν θέλει να έρθει και στη Γεωργία δεν θέλει να γυρίσει. Της αρέσει εκεί και νομίζει ότι αν θα πάει εκεί χάνεται ο κόσμος, είναι παιδί έτσι είναι» (Y2)

Στην περίπτωση αυτή όταν οι ίδιοι οι γονείς έχουν ξεφύγει από τον αυστηρό προσανατολισμό στη χώρα προέλευσης και προωθούν μια διπολιτισμική κοινωνικοποίηση, τότε και τα παιδιά κοινωνικοποιούνται ευκολότερα στο σχολικό περιβάλλον (Δαμανάκης 1993, 55-56).

«το σχολείο του Ντίνου μου το 3^ο έχει πολλά παιδιά ξένα παιδιά, Αλβανοί, Ρουμάνοι, Πόντιοι, Έλληνο- Πόντιοι που είναι νόμιμα εδώ, δεν είναι... ναι. Έχω φυτέψει αυτό στο Ντίνο μου, ο Αρχιμήδης που είναι Πόντιος και η Σοφία Πόντια λέω στο Ντίνο όλοι είσατε ίδιοι δεν θέλω να λένε ότι ο μπαμπάς του Ντίνου διδάσκει στα ξένα παιδιά και στα δικά μας ντόπια και να λένε ότι ο Ντίνος δεν παίζει με τη Σοφία, δεν παίζει με τον Αρχιμήδη, όχι παιδάκια είναι όλα ίδια, παιδί μου θέλω να είσαι πάντα παράδειγμα, να μην ξεχνάς τους φίλους σου, ναι να έχεις έναν κολλητό και στην τάξη με όλους, να μιλάς να παίζεις, να τα λέτε γιατί είσατε παιδιά» (Y5)

Τα καταληκτικά συμπεράσματα της έρευνας του Βακάλιου σχετικά με την ομαλή ένταξη των Ελληνοποντίων στην Ελλάδα, αναδεικνύουν τη σημασία των εξωσχολικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων στην ανάπτυξη ενδοσχολικών σχέσεων και την αποφόρτιση εντάσεων (Βακάλιος 1999, 91)

*«-τα παιδιά τα γηγενή, κάνουν κάποια μαθήματα μαζί με τα αλλοδαπά που έχουν να κάνουν με ένα συνδυασμό γλωσσικό ή πολιτισμικό;
- δεν υπάρχει ενδιαφέρον από τα γηγενή παιδιά για να γίνουν μαθήματα σε ώρες εκτός ωρών λειτουργίας του σχολείου όπως γίνονται τα υπόλοιπα, δηλ. η γλωσσική στήριξη και η διγλωσση στήριξη γίνονται στο τέλος (...) βέβαια στις γιορτές του σχολείου, στην τελική γιορτή, κάποια προγράμματα Ολυμπιακής Παιδείας που κάναμε παλιότερα μας εε, σ' αυτά συμμετέχουν όλα μαζί μέσω των εκδηλώσεων και μέσω των άλλων προγραμμάτων και μέσω της ευαισθητοποίησης ας πούμε των εκπαιδευτικών δηλ. στο να ελέγχουν τις εθνικιστικές εξάρσεις πολλές φορές που δεν είναι μόνο ανάμεσα σε Έλληνες και αλλοδαπούς, καμιά φορά είναι και μεταξύ τους» (Y14)*

Ως γενική διαπίστωση υποστηρίζεται ότι τόσο οι ομογενείς, όσο και οι αλλοδαποί μαθητές δεν αντιμετωπίζουν πια ιδιαίτερα προβλήματα στις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους. Η εθνική προέλευση δεν αποτελεί κριτήριο για την ανάπτυξη δεσμών, καθώς η παρουσία αλλοεθνών στη σχολική τάξη κατέχει μια δυναμική εκπροσώπηση, ως αποτέλεσμα μια ακούσιας μεταναστευτικής διαδικασίας για τα ανήλικα μέλη των μετακινούμενων πληθυσμών, με συνέπεια οι μαθητές αυτοί να μην διαχωρίζονται πια από το σύνολο.

«οι σχέσεις τους με τους συμμαθητές τους είναι ... τώρα πια δεν είναι η κατάσταση που ήταν παλιά, «ωχ! Ο Αλβανός, ωχ! Ο Ρώσος τι είναι αυτό, πώς είναι έτσι, πώς μιλάει έτσι», αυτό πια έχει ξεπεραστεί γιατί έχουν περάσει 10 χρόνια από τότε και όλες οι τάξεις έχουν μέσα παιδιά ξένα 2, 3 μαθητές, 5,6 οι μισοί μαθητές σε κάποια τμήματα είναι αλλοδαποί. Παλιά ας πούμε όταν έχουν γεννηθεί εδώ ή όταν έχουν έρθει από την πρώτη τάξη, πια το φαινόμενο του ξένου δεν είναι περίεργο, δεν είναι ...είναι έξω στη ζωή δηλ. έξω παντού βρίσκεις έναν Αλβανό, παντού ένα Ρουμάνο, μια Βουλγάρα δηλ. όπως είναι έξω

είναι και εδώ είναι μια ...οπότε δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα έτσι....ε... αυτό είναι θέμα ανθρώπου πια είναι θέμα παιδιού» (Y13)

Ενδιαφέρον σημείο της παρούσας έρευνας αποτελεί το στοιχείο ότι οι εντάσεις που εμφανίζονται στο πλαίσιο των ενδοσχολικών σχέσεων δεν σχετίζονται με την εθνική καταγωγή, ως κριτήριο εσωτερικής αντιπαλότητας. Οι διενέξεις ερμηνεύονται μέσα από την προσπάθεια διευθέτησης διαφορών που κινούνται σε προσωπικό επίπεδο.

«ναι και μεταξύ των Ελλήνων και μεταξύ των αλλοδαπών και ναι, υπάρχουν και ακραία φαινόμενα τα οποία δεν νομίζω ότι είναι αξιοσημείωτο...ε, ακραία φαινόμενα στη λογική που σου λέει ο Αλβανός δεν θέλω να το πάω στο σχολείο σου γιατί έχει πολλούς Αλβανούς, ο Αλβανός γονιός, αλλά αυτό είναι περιθωριακό πιο πολύ για πλάκα το λέμε παρά...δε...(...) ναι έχουν καλές σχέσεις, ναι οι φιλίες δηλ. δεν είναι έτσι εθνοτικά να διαλέγουνε τον άλλο τους ανάλογα με την καταγωγή του είναι διαπολιτισμικές φιλίες διαφιλικές έτσι ...»(Y14).

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί λοιπόν ότι, τόσο για τις ομάδες των ομογενών, όσο και των αλλοδαπών μαθητών οι διαδικασίες της σχολικής ένταξης υπό το πρίσμα της ανάπτυξης διαπροσωπικών σχέσεων και συναναστροφών με τους συνομηλίκους τους, έχει επιτευχθεί.

«έχει κάνει φίλους, έχει συνηθίσει εκεί και δεν θέλει αλλαγές και αυτά, δεν του αρέσει» (Y4)

Στο σημείο αυτό σκόπιμο κρίνεται να σημειωθεί ότι ο βαθμός κατάκτησης της κυρίαρχης γλώσσας σχετίζεται άμεσα με το βαθμό κοινωνικής ένταξης του ατόμου στη σχολική πραγματικότητα (Δαμανάκης 1993, 105). Δεν λείπουν βέβαια, και οι περιπτώσεις όπου η άγνοια της κυρίαρχης γλώσσας δημιουργεί ενταξιακά προβλήματα στο μαθητή, ο οποίος δεν μπορεί να ανταποκριθεί στην επικοινωνιακή διαδικασία, τονίζοντας την ετερότητα του.

«τα παιδιά ήξεραν ότι ο Μάχο δεν ξέρει καθόλου ελληνικά και πρέπει να τον βοηθήσουνε και όλοι βοηθούσανε και ο Μάχο τότε δεν ήξερε καλά ελληνικά για να καταλάβει ότι κάποιος με κοροϊδεύει γιατί δεν είπα κάτι σωστό, γνώμη μου είναι αυτό, αλλά τώρα που ξέρει ελληνικά, έμαθε και άλλαξε και σχολείο μετά πάει εδώ αι εδώ τα παιδιά δεν ξέρουν ότι ο Μάχο το Σεπτέμβρη ούτε καλημέρα δεν ήξερε να λέει και ο Μάχο λέει κάτι λάθος και τα παιδιά γελάνε και ο Μάχο έρχεται και μου λέει το άλλο σχολείο ήταν πολύ καλύτερο γιατί τα παιδιά δεν με κοροϊδεύανε(...)αλλά εγώ δε νομίζω ότι έχει σοβαρό πρόβλημα, απλά είναι λόγω του δε γνωρίζει εδώ και δεν ήθελε να αλλάξει σχολείο (...)Πριν ένα μήνα, δεν θυμάμαι έκλαιγε το παιδί μου και έλεγε «δεν θέλω να πάω πια, άμα θα με πας στο σχολείο θα πάω (εννοεί το πρώτο σχολείο), εδώ δεν θα πάω πια» και του λέω γιατί και μου λέει «με κοροϊδεύουν τα παιδιά όταν λέω κάτι όλοι γελάνε» και αυτά...μίλησα με τη δασκάλα, είμαι πάρα πολύ ευχαριστημένη, δεν έχω, δεν μπορώ να πω ότι υπάρχει ρατσισμός και αυτά» (Y3)

7.3.1.4 Επαφές γονιών με εκπαιδευτικούς

Βασικός παράγοντας που καθορίζει ως ένα βαθμό την εκδήλωση ενδιαφέροντος από την πλευρά των γονιών, για την σχολική πρόοδο των παιδιών τους, αποτελεί ο μόνιμος ή προσωρινός χαρακτήρας της εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής. Συνήθως οι ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης εκδηλώνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον, καθώς διαμορφώνουν προοπτικές μόνιμης παραμονής στην Ελλάδα και κατά συνέπεια δημιουργούν διαύλους επικοινωνίας με τους εκπαιδευτικούς (Νικολάου 2000, 71).

«-έχετε εσείς επικοινωνία με τη δασκάλα του; Σας ενημερώνει;

-ναι, πάντα και είμαστε εντάξει είναι μικρός, αν αρχίσει από τώρα να μαθαίνει είναι καλό να έχει να βλέπει πολλά, γιατί όσο θα μεγαλώνει θα έχει περισσότερα και να έχει συνηθίσει κιόλας αυτό το πράγμα» (Y4)

Τα προσωπικά βιώματα των μετακινούμενων πληθυσμών αποτελούν συνήθως την εφελκυστική δύναμη της εκδήλωσης ενδιαφέροντος για την σχολική επίδοση και τις κοινωνικές συναναστροφές των παιδιών τους. Η ανασφάλεια της κοινωνικής ενσωμάτωσης και οι προσδοκίες εξασφάλισης καλύτερου βιοτικού επιπέδου για τα παιδιά τους, ωθούν τους γονείς των αλλοδαπών μαθητών, στην συμμετοχή στο βαθμό που μπορούν, στην εκπαιδευτική ζωή των παιδιών τους.

«μίλησα εγώ με τη δασκάλα και είπα και μου λέει, μίλησε μάλλον με τα παιδιά γιατί τελευταία ο Μάχο δεν μου λέει παράπονα για τα παιδιά» (Y3)

«ναι έχουν τη διάθεση, το ενδιαφέρον, επικοινωνούν με τους δασκάλους, ναι περίπου, όχι θα έλεγα καλύτερα και από τους Έλληνες, καλύτερα, το ενδιαφέρον έτσι υπάρχει, γιατί αυτοί ίσως έχουν και τη μοναδική διέξοδο, σε μεγαλύτερο βαθμό μέσα από την εκπαίδευση, θέλουν να προκόψουν τα παιδιά τους, όπως και οι Έλληνες της δεύτερης γενιάς στη Γερμανία, στις Η.Π.Α, βλέπεις είναι πετυχημένοι στις επιχειρήσεις, στις επιστήμες, στην έρευνα, δίνουνε βάρος εκεί και οι αλλοδαποί εκεί, είναι ανθρώπινο και για να αλλάζουνε κοινωνική τάξη γιατί και οι πρώτοι που ήρθανε είναι από τους πρώτους που πήγανε στο εξωτερικό» (14)

«ναι και έρχονται και εδώ με τα παιδιά τους (...) συνήθως ξέρεις τι είναι το πρόβλημα; Είναι ότι οι ίδιοι οι ενήλικες δεν μπορούνε να ενταχθούνε σε αυτή την κοινωνική, οικονομική κατάσταση που βρίσκουν εδώ, οι ίδιοι θέλουν βοήθεια, δηλ. θα έπρεπε και έξω από το σχολείο να δημιουργηθούν δεσμοί κοινωνικοί, με την έννοια ίσως πολιτιστικών κοινών εκδηλώσεων όπως γίνονται διάφορα στα Χανιά κατά καιρούς, ούτως ώστε να υπάρχουνε κοινά ενδιαφέροντα και κοινές δράσεις» (Y15)

Από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας προέκυψε ότι υπάρχουν και οι περιπτώσεις γονιών ομοεθνών μαθητών που δεν δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη σχολική πρόοδο των παιδιών τους. Η στάση του συγκεκριμένου υποκειμένου δεν θα μπορούσε να ερμηνευτεί μέσω μιας προσέγγισης που σχετίζεται με την απουσία ενταξιακών προβλημάτων σε οικογενειακό επίπεδο, καθώς τόσο το εργασιακό, όσο και το κοινωνικό status της συγκεκριμένης περίπτωσης δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί απαλλαγμένο από τέτοιου είδους προβληματισμούς. Η παρουσίαση, όμως μιας αλλοιωμένης αυτοεικόνας είναι δυνατόν να στηριχτεί στη θεωρία της αναδρομικής αυταπάτης του Alheit, όπως έχει ήδη αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο.

«-τους δασκάλους τους, τους βλέπετε;

-δεν πηγαίνω συνέχεια, καθόλου μπορώ να σου πω, γιατί δεν έχω άγχος, δεν είμαι από τους ανθρώπους που αγχώνονται για τους βαθμούς. Εγώ τους το εξήγησα ότι αυτό που κάνετε είναι για τον εαυτό σας, το μέλλον σας και να φωνάζω δεν βοηθάει (διακόπτει η κόρη της που της λέει **στα ρωσικά** ότι θέλει να φύγει). Εντάξει ρωτάω πώς πάει, αν τα καταφέρνει αλλά δεν πάω συχνά. Λίγο με τη μικρή είχα στην αρχή πρόβλημα με τη γλώσσα, δεν ήθελε με τίποτα σχολείο...αλλά χτες που μιλήσαμε το δάσκαλο της μου είπε πάρα πολύ καλή» (Y6)

7.3.2 Σύνοψη και συγκρίσεις

Οι συνέπειες της μεταναστευτικής διαδικασίας διαφαίνονται ακόμα και μέσα στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα. Η μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών και παλιννοστούντων, είχε ως αποτέλεσμα την εισαγωγή στο εκπαιδευτικό σύστημα σημαντικού αριθμού μαθητών, φορέων ενός διαφορετικού μορφωτικού και πολιτισμικού κεφαλαίου. Η αντιμετώπιση της νέας αυτής πραγματικότητας επιχειρήθηκε αρχικά μέσω μιας εκπαιδευτικής πολιτικής που ως κυρίαρχο στόχο έθεσε την ομοιογένεια και την αφομοίωση. Σύγχρονες παιδαγωγικές μελέτες ανέδειξαν την αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής προσέγγισης της εκπαίδευσης, μέσω της αναθεώρησης και αναπροσαρμογής του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, ώστε να αξιοποιηθεί η ετερότητα των μαθητών και να προωθηθεί η ομαλή εκπαιδευτική ένταξή τους.

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας και προκειμένου να εξεταστεί η σχολική ένταξη των παιδιών των Γεωργιανών και των ομογενών από τη Γεωργία, αντλήθηκαν πληροφορίες, τόσο από φορείς εκπαίδευσης που διέθεταν εμπειρία στο θέμα αυτό, όσο και από γονείς που τα παιδιά τους ήταν είχαν “ενταχθεί” στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Στην πρώτη περίπτωση επισημάνθηκε η αναγκαιότητα προαγωγής του μορφωτικού και πολιτισμικού κεφαλαίου των παιδιών, μέσω της προώθησης της μητρικής τους γλώσσας και στοιχείων του πολιτισμού τους, τονίσθηκε όμως παράλληλα και η έλλειψη κατάλληλων δομών, εκπαιδευτικών υλικών και ειδικά καταρτισμένων εκπαιδευτικών. Επιπλέον στοιχεία που παρείχαν και οι δύο ομάδες του δείγματος (γονείς και φορείς εκπαίδευσης), ανέδειξαν σημαντικές παραμέτρους που σχετίζονται με την σχολική ένταξη των μαθητών, όπως η σχολική επίδοση, η γλώσσα επικοινωνίας με τους συμμαθητές και με την οικογένεια και οι κοινωνικές συναναστροφές με τους συνομηλίκους.

Όσον αφορά την σχολική επίδοση για τα παιδιά των αλλοδαπών και παλιννοστούντων πληθυσμών πραγματοποιείται σε κάποιες περιπτώσεις η ενίσχυση της μητρικής γλώσσας και η προώθηση του μορφωτικού κεφαλαίου των μαθητών, παρ’ όλα αυτά αποτελεί κοινή παραδοχή ότι η γλωσσική ανεπάρκεια μαθητών οι οποίοι έχουν ήδη παρακολουθήσει κάποιες τάξεις στο σχολικό σύστημα της χώρας προέλευσης, αποτελεί τροχοπέδη στην σχολική επίδοσή τους, και όχι μόνο στο μάθημα της γλώσσας. Οι σύγχρονες εκπαιδευτικές προσεγγίσεις αποδίδουν τη σχολική αυτή αποτυχία, όχι στην παλαιότερη θεωρία τους ελλείμματος, αλλά σε κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες που ισχύουν για τις ομάδες των παιδιών και τις οικογένειες τους. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από τις δηλώσεις των ίδιων των υποκειμένων του δείγματος και ειδικότερα από τους γονείς, οι οποίοι εμφανίζονται ανεπαρκείς να υποστηρίξουν τα παιδιά τους σε αυτήν την προσπάθεια. Επιχειρώντας όμως, μια συγκριτική επισκόπηση της σχολικής επίδοσης των γηγενών και των αλλοδαπών μαθητών οι οποίοι έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, τα επίπεδα αποτυχίας ή επιτυχίας, κυμαίνονται στο ίδιο πλαίσιο και οι μαθητές εμφανίζουν περίπου τις ίδιες επιδόσεις.

Η κατοχή της κυρίαρχης γλώσσας και στη συγκεκριμένη περίπτωση της ελληνικής, αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες καθορισμού, όχι μόνο της σχολικής επίδοσης, αλλά και της σχολικής ένταξης των παιδιών των παλιννοστούντων και μεταναστών. Οι μαθητές αυτοί, όντας φορείς δύο γλωσσικών παραδόσεων θέτουν σε λειτουργία έναν μηχανισμό εναλλαγής στη χρήση των γλωσσών, ανάλογα με τις κοινωνικές περιστάσεις στις οποίες εντάσσονται. Σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας από τους φορείς εκπαίδευσης και τους γονείς, η πλειοψηφία των μαθητών χρησιμοποιεί την μητρική γλώσσα μόνο μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον και κάποιες φορές μόνο μετά την παράκληση των γονιών, ενώ

στις κοινωνικές συναναστροφές με τους συνομήλικους συμμαθητές, αλλοεθνείς και ομοεθνείς, χρησιμοποιούν την κυρίαρχη γλώσσα, καθώς την αντιλαμβάνονται ως βασικό μέσω κοινωνικοποίησης.

Η ένταξη των μαθητών αυτών μέσα στο σχολικό σύστημα και στους κύκλους των γηγενών, δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη δυσκολία. Η παρουσία αλλοδαπών και παλιννοστούντων στη σχολική πραγματικότητα αποτελεί πλέον μια συνήθη εικόνα και σπανίως μαρτυρούνται ρατσιστικά περιστατικά στο πλαίσιο των μαθητικών συναναστροφών, συμβάλλοντας προς αυτή την κατεύθυνση βέβαια, και η παιδαγωγική προσέγγιση της διαπολιτισμικότητας όταν προωθείται από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Στο πλαίσιο της εξέτασης της σχολικής ένταξης των Γεωργιανών μαθητών και των ομογενών μαθητών από τη Γεωργία, αναδείχθηκαν οι σχέσεις των γονιών με τους εκπαιδευτικούς. Η ανάλυση αυτή επιχειρήθηκε προκειμένου να διαφανεί η ώθηση που δίνεται στους μαθητές από το οικογενειακό περιβάλλον, προς την ένταξη τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Οι πλειοψηφία των γονιών διατηρεί τακτική επαφή με τους εκπαιδευτικούς, κυρίως λόγω της ανασφάλειας που έχει διαμορφωθεί από προσωπικά βιώματα και λόγω του αισθήματος ανησυχίας για την επίδοση και την προσαρμογή των παιδιών τους, συμπεριφορά η οποία επαληθεύεται και από τους φορείς εκπαίδευσης.

Συμπεράσματα

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας αναδείχθηκε ότι τα αίτια της μετανάστευσης οικονομικο-πολιτικά και κοινωνικά, είναι κοινά και για τις δύο υποομάδες του δείγματος, Γεωργιανούς και ομογενείς από τη Γεωργία, ενώ σχετίζονται με την κατάρρευση του πολιτικού συστήματος της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Οι μεταβολές στο κοινωνικό και οικονομικό σύστημα των δημοκρατιών, καθιστούν τη μετακίνηση ακούσια και αναγκαστική διαδικασία, λόγω των συνεπειών που υφίστανται σε προσωπικό επίπεδο. Επιπρόσθετα η διαδικασία αυτή στηρίζεται μέσω των συνθηκών απώθησης και έλξης, οι οποίες διαμορφώνονται τόσο στη χώρα αποστολής, όσο και υποδοχής, καθώς επίσης και στην εξωτερική πολιτική που αναπτύσσεται μεταξύ των δύο χωρών σε μεταναστευτικά θέματα.

Για τους ομογενείς επιπλέον παράγοντας που επιδρά στην απόφαση μετακίνησης εμφανίζεται αυτός της νοσταλγίας, καθώς και οι σχέσεις που αναπτύσσονται στο πλαίσιο του διπολικού σχήματος κέντρου- περιφέρειας. Ο συμβολικός χαρακτήρας της Ελλάδας ως μητέρας πατρίδας, τόσο των προγόνων τους, όσο και των ίδιων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα καθορισμού της επιλογής της χώρας προορισμού. Για τους ομογενείς η εγκατάσταση στην Ελλάδα αποτελεί διαδικασία παλιννόστησης προς την πατρίδα, μια χώρα ωστόσο που ποτέ δεν εγκατέλειψαν, ώστε να επιστρέψουν ως παλιννοστούντες σε αυτήν. Βέβαια, η αίσθηση αυτή, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ενισχύεται ενίοτε και από την πολιτική που εφαρμόζει το επίσημο ελληνικό κράτος, διατηρώντας διαύλους επικοινωνίας με την ομογένεια και ενθαρρύνοντας σε διάφορες περιπτώσεις την “επιστροφή” τους.

Τα κριτήρια που λειτουργούν στην επιλογή της χώρας εγκατάστασης εμφανίζονται κοινά στην πλειοψηφία των περιπτώσεων του δείγματος. Η δυνατότητα επαγγελματικής αποκατάστασης και βελτίωσης οικονομικού και βιοτικού επιπέδου ασκούν σημαντική επίδραση. Σημαντικός αποδεικνύεται και ο ρόλος των κοινωνικών και οικογενειακών δικτύων μετανάστευσης, καθώς οι μετακινούμενοι πληθυσμοί επιλέγουν να εγκαθίστανται σε περιοχές όπου παρουσιάζουν εθνική ομοιογένεια, γεγονός που δημιουργεί αίσθημα ασφάλειας, καθώς είναι εξασφαλισμένη η παροχή οικονομικής και ηθικής στήριξη κατά την άφιξή τους. Επιπλέον παράγοντες που λειτουργούν ως κριτήρια στην επιλογή της χώρας προορισμού αποτελούν, η γεωγραφική θέση της Ελλάδας, υπό την έννοια της γεωγραφικής εγγύτητας, συγκριτικά με άλλους υπερατλαντικούς προορισμούς, όπως η Αμερική και η Αυστραλία, καθώς επίσης και η ομοδοξία. Ειδικότερα η τελευταία αυτή παράμετρος δεν λειτουργεί στην απόφαση μετακίνησης προς την Ελλάδα, για τις εθνικές ομάδες όλων των εθνικοτήτων που εισέρχονται εντός των ελληνικών εδαφικών ορίων.

Ακόμα, όμως, και μετά την είσοδο στη χώρα παρατηρείται έντονο το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης των πληθυσμών, το οποίο συνδέεται με οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Η επιτυχία ή μη της επαγγελματικής αποκατάστασης και της κοινωνικής ένταξης των ίδιων ή και των παιδιών τους, υπαγορεύουν σε αρκετές περιπτώσεις την μετεγκατάστασή τους σε άλλες περιοχές της ελληνικής επικράτειας. Η αρχική κατεύθυνση βέβαια, προσανατολίζεται μέσα και γύρω από τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, όμως στην πλειοψηφία των περιπτώσεων οι ίδιοι πληθυσμοί στη συνέχεια παρουσιάζουν μεγάλη διασπορά, η οποία σχετίζεται τόσο με παράγοντες που ήδη αναφέρθηκαν, όσο και με τη λειτουργικότητα των οικογενειακών και κοινωνικών δικτύων και τις πιθανότητες οικογενειακής συνένωσης.

Ως επί το πλείστον οι πληθυσμοί μετακινούνται ομαδικά, καθώς κινούνται στο πλαίσιο μεταναστευτικών εκροών από τη χώρα εγκατάστασης λόγω πολιτικών και οικονομικών αιτιών. Οι περιπτώσεις που κινούνται ατομικά επιχειρούνται προκειμένου

να διαμορφωθούν κατάλληλες συνθήκες ώστε να επέλθει σε ευνοϊκότερο περιβάλλον η οικογενειακή συνένωση.

Οι αιτιολογήσεις που αναλύθηκαν παραπάνω αποτελούν και τους παράγοντες που καθορίζουν τη διάρκεια παραμονής των μετακινούμενων πληθυσμών στην Ελλάδα. Στην περίπτωση των Γεωργιανών η παραμονή στη χώρα υποδοχής έχει πιο προσωρινό χαρακτήρα, καθώς λειτουργεί, είτε ως διαμετακομιστική χώρα, είτε ως προσωρινή λύση των οικονομικών τους προβλημάτων μέχρι την αποκατάσταση οικονομικής και πολιτικής σταθερότητας στη χώρα προέλευσης. Σημαντικοί παράγοντες αναδεικνύονται επίσης, τόσο η μεταναστευτική πολιτική της χώρας υποδοχής (αφομοίωσης –ένταξης), όσο και η έκβαση της λειτουργίας των ενταξιακών μηχανισμών του ίδιου του ατόμου. Η διάρκεια παραμονής σχετίζεται επίσης με τη δυνατότητα επικοινωνίας με την πατρίδα, καθώς, αφενός μπορεί να διαμορφώσει συνθήκες οικογενειακής επανένωσης στη χώρα υποδοχής, και αφετέρου να παρέχει κίνητρα επιστροφής. Ο μόνιμος ή προσωρινός χαρακτήρας της διαμονής στον τόπο εγκατάστασης, παρουσιάζει σημαντικό βαθμό συσχέτισης με το χρονικό διάστημα που κρίνεται αναγκαίο, προκειμένου να επιτευχθούν οι αρχικοί στόχοι που έχουν τεθεί κατά τη διαδικασία της μετακίνησης σχετικά με την επαγγελματική και οικονομική αποκατάσταση, καθώς και την ένταξη των παιδιών τους τόσο στο κοινωνικό, όσο και στο σχολικό περιβάλλον. Παρά το γεγονός ότι και για την περίπτωση των ομογενών ισχύουν τα ίδια δεδομένα σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, ο χαρακτήρας της εγκατάστασης τους στην Ελλάδα είναι περισσότερο μόνιμος από των αλλοεθνών. Διαπιστώνεται η απουσία επιθυμίας επιστροφής, κυρίως λόγω της εκπλήρωσης της θυμικής σύνδεσης με τη φαντασιακή τους πατρίδα, την Ελλάδα, ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται από την ελληνική μεταναστευτική πολιτική, μέσω των διευκολύνσεων που προβλέπονται κατά την εγκατάσταση και των οικονομικών προνομίων που παρέχονται στους ομογενείς.

Η διαδικασία της ένταξης των μετακινούμενων πληθυσμών από τη Γεωργία μελετήθηκε στο πλαίσιο της έρευνας μέσα από τρεις άξονες, της οικονομικής και κοινωνικής ένταξης των οικογενειών και της σχολικής ένταξης των παιδιών. Οι δυσκολίες που αφορούν στην οικονομική ένταξη τοποθετούνται πάνω σε κοινή βάση, τόσο για τους ομογενείς, όσο και για τους αλλοεθνείς. Χαμηλόμισθα επαγγέλματα, αναντιστοιχία τίτλων σπουδών και μορφωτικού επιπέδου με την επαγγελματική αποκατάσταση, λόγω μη αναγνώρισης τίτλων σπουδών και γλωσσικής ανεπάρκειας, αδυναμίας απορρόφησης συγκεκριμένων επαγγελματικών ειδικοτήτων από μέρους του ελληνικού οικονομικού συστήματος στην ελληνική αγορά εργασίας, μεγάλοι δείκτες ανεργίας και επαγγελματική κινητικότητα λόγω μη σταθερής εργασίας, διαμόρφωση συνθηκών αυτοαπασχόλησης προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ανεργία, συνθέτουν τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την οικονομική κατάσταση των εισερχόμενων πληθυσμών. Ως τελικό συμπέρασμα σχετικά με την οικονομική ένταξη των μετακινούμενων πληθυσμών θα μπορούσε υποστηριχθεί ότι η επαγγελματική αποκατάσταση παρουσιάζει μεγάλο βαθμό συσχέτισης με τη χρονική διάρκεια διαμονής στην Ελλάδα.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστεί η οικονομική κατάσταση των μετακινούμενων πληθυσμών, θεωρημένη συγκριτικά, μεταξύ Ελλάδας και Γεωργίας, και τοποθετημένης σε δύο κομβικής σημασίας χρονικούς άξονες, αυτούς πριν και μετά την κατάρρευση της Σ.Ε. Το οικονομικό σύστημα της Γεωργίας πριν την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης είχε διαμορφώσει ικανοποιητικές οικονομικές συνθήκες για τους κατοίκους της χώρας και ταυτόχρονα είχε εξασφαλίσει ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο, ανώτερο από αυτό που βιώνεται στην Ελλάδα. Μετά την κατάρρευση η οικονομία του κράτους υπέστη μεγάλη κρίση, προκαλώντας αντίκτυπο με κοινωνικό και προσωπικό οικονομικό κόστος γεγονός που ερμηνεύει την αίσθηση ικανοποίησης των πληθυσμών για τις συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα. Η επαγγελματική αποκατάσταση καθώς και η

ιδιοκτησία κατοικίας ειδικά για τις περιπτώσεις των ομογενών υπήρξε μια δεδομένη πραγματικότητα, γεγονός που ερμηνεύει την σημασία που αποδίδουν στην απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας κατά την μετακίνηση τους στην Ελλάδα, καταδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό την προοπτική μιας μονιμότερης εγκατάστασης. Η επίτευξη αυτού του τελευταίου στόχου, υλοποιείται για τους ομογενείς με τη συμβολή της ελληνικής πολιτείας. Η πολιτική όμως αυτή του διαχωρισμού στη στήριξη που προσφέρεται απέναντι στους ομογενείς, συγκριτικά με τους αλλοδαπούς, σχετικά με την πρώτη εγκατάσταση, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν συγκεκριμένοι θεσμοί σε άλλα μέρη της Ελλάδας (ΕΙΥΑΠΟΕ), δημιουργεί κλίμα αντιπαλότητας μεταξύ των πληθυσμών που εγκαθίστανται στη χώρα, έχοντας την ίδια γεωγραφική αφετηρία και διαφορετική εθνική καταγωγή.

Σχετικά με την κοινωνική ένταξη των πληθυσμών, αυτή αναδύεται μέσα από την ερμηνεία των κοινωνικών επαφών των πληθυσμών, την λειτουργία προσωπικών μηχανισμών κοινωνικοποίησης και τη συμμετοχή τους σε ποικίλες συλλογικές δραστηριότητες. Σύμφωνα με τα στοιχεία που προέκυψαν στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, στην πόλη των Χανίων δραστηριοποιούνται, ο νεοσύστατος Σύλλογος Γεωργιανών, το Στέκι των Μεταναστών και παλαιότερα λειτουργούσε και ο Σύλλογος Ποντίων. Από τις πληροφορίες που αντλήθηκαν από ιδρυτικά στελέχη και μέλη των συλλόγων, δεν εμφανίζεται καμία συνεργασία ή κοινή στοχοθεσία μεταξύ τους, ενώ τα μέλη του καθενός δεν συμμετέχουν ταυτόχρονα στις δραστηριότητες άλλου συλλόγου. Ειδικότερα για την περίπτωση των ομογενών διακρίθηκε έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στην πρότερη δραστηριότητα του συλλόγου Ποντίων.

Όσον αφορά στις προσωπικές συναναστροφές που αναπτύσσονται με το κοινωνικό τους περιβάλλον, διαφαίνεται ότι παρόλο που δεν εκδηλώνονται συγκρουσιακές εντάσεις με τους γηγενείς, ταυτόχρονα δεν αναπτύσσεται η αίσθηση της πολιτισμικής ισοτιμίας και του σεβασμού της εθνοπολιτισμικής τους ετερότητας. Οι συναναστροφές με τους γηγενείς περιορίζονται στο εργασιακό επίπεδο και στις επαφές με τους δημόσιους φορείς, Ειδικότερα για την τελευταία περίπτωση, τόσο οι ομοεθνείς, όσο και οι αλλοεθνείς χαρακτηρίζουν προβληματικές τις σχέσεις τους με τους δημόσιους φορείς και επιδιώκουν να τους αποφεύγουν, λόγω αποδοχής επιθετικής συμπεριφοράς. Βέβαια εμφανίζονται και οι περιπτώσεις του δείγματος που παρουσιάζουν στοιχεία πλήρους ένταξης, οι οποίες όμως εγείρουν αμφιβολίες, για την εγκυρότητα των απόψεων τους, καθώς η προσωπική τους κατάσταση δεν συνάδει με την κοινωνική, όπως αυτή περιγράφεται από τους ίδιους. Εύλογα λοιπόν, οι συναναστροφές με ομοεθνείς χαρακτηρίζονται από ομαλότητα και ευελιξία, καθώς παρέχουν στήριξη και ασφάλεια. Μια σημαντική παρατήρηση η οποία κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί, είναι οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των Γεωργιανών και των ομογενών από τη Γεωργία. Οι μεν πρώτοι, εκφράζουν απόψεις δυσαρέσκειας έναντι των ομογενών, λόγω της πολιτισμικής ετερότητας και κυρίως λόγω της διαφορετικής πολιτικής που δέχονται από μέρους της ελληνικής πολιτείας, θέσεις οι οποίες δεν εκφράζονται αντίστοιχα από τους ομογενείς για τους Γεωργιανούς.

Όπως ήδη αναφέρθηκε περιγράφεται μια δυσκολία επικοινωνίας με τους δημόσιους φορείς. Οι επαφές αυτές στην πλειοψηφία των περιπτώσεων προσωποποιούνται στους φορείς που σχετίζονται με τη διαδικασία νομιμοποίησης, γεγονός που θα μπορούσε ενδεχομένως να ερμηνεύσει μέσω μιας κοινωνιολογικής προσέγγισης και ως ένα βαθμό την παράνομη την παράνομη διαμονή αλλοδαπών στην Ελλάδα, καθώς η διαδικασία αυτή αποτελεί πρωταρχικής σημασίας μέλημα γιατί συμβάλει στην κοινωνική ένταξη και την επαγγελματική αποκατάστασή τους.

Παρόλο που για τους αλλοεθνείς ο προσδιορισμός της εθνικής ταυτότητας είναι καθορισμένος, δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί η παγίωση των ταυτοτικών υπαγωγών ειδικά σε περιστάσεις μετανάστευσης. Η ταυτότητα είναι μεταβλητή, διακρίνεται από

χρονική περατότητα και διαμορφώνεται κάτω από τις συνθήκες στις οποίες το άτομο κοινωνικοποιείται και για το λόγο αυτό, συχνά κάποιες από τις υπαγωγές της αλλάζουν. Για τους ομογενείς η προσέγγιση της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητας είναι περισσότερο σύνθετη, καθώς διαμορφώνεται μέσα σε συνθήκες διπολιτισμικότητας και ειδικότερα για τους ομογενείς της δεύτερης γενιάς. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας γινόταν συχνά αντιληπτό ότι οι ομογενείς διατηρούσαν την αίσθηση του ξένου στην Ελλάδα, εντός δηλαδή, των γεωγραφικών ορίων που στο θυμικό τους συμβόλιζαν την πατρίδα τους ενώ ταυτόχρονα διατηρούσαν ισχυρότερη την εθνική τους ταυτότητα ως Έλληνες, εκτός ελληνικών συνόρων

Όσον αφορά στη σχολική ένταξη των μαθητών αυτή σχετίζεται άμεσα και με την εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας. Η διαπολιτισμική προσέγγιση της εκπαίδευσης, στο πλαίσιο μιας προσπάθειας προώθησης της ετερότητας, καθώς και ο ρόλος του σχολείου και του εκπαιδευτικού, ως φορέων κοινωνικοποίησης, αναδείχθηκαν ως σημαντικοί παράμετροι στην διαδικασία της σχολικής ένταξης των παιδιών. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτή η ένταξη, η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική έχει προωθήσει νομοθετικές ρυθμίσεις με στόχο την προετοιμασία παιδιών με διαφορετικό μορφωτικό κεφάλαιο στην ελληνική σχολική πραγματικότητα και οι σχολικές μονάδες ενισχύονται με προγράμματα γλωσσικής υποστήριξης και εκπαιδευτικά σεμινάρια κατάρτισης των εκπαιδευτικών

Σχετικά με τη σχολική επίδοση τα στοιχεία δείχνουν ότι εξαρτάται, τόσο από τη σωστή λειτουργία των θεσμικών μέσων (Φ.Τ & Τ.Υ), όσο και από την προσωπική προσπάθεια του κάθε παιδιού. Το ενδιαφέρον παρόλα αυτά, εστιάζεται στην βελτίωση του επιπέδου της κυρίαρχης γλώσσας, καθώς είναι το μέσο για την σχολική και κοινωνική ένταξη των παιδιών και απαραίτητο μέσο για τη βελτίωση της σχολικής επίδοσης σε όλα τα αντικείμενα, ενώ παράλληλα μέσω μη θεσμοθετημένων τις περισσότερες φορές διαδικασιών, προωθείται και η εκμάθηση της μητρικής γλώσσας των μαθητών. Η σχολική επίδοση των παιδιών, και ειδικότερα εκείνων που έχουν ενταχθεί εξ' αρχής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα παρουσιάζει αντιστοιχία επιπέδου με αυτή των γηγενών, ενώ και οι δύο περιπτώσεις, γηγενείς και αλλοεθνείς παρουσιάζουν τις ίδιες δυσκολίες. Το σημείο διαφοράς που ισχύει στην περίπτωση των αλλοδαπών, είναι η αδυναμία παροχής οικογενειακής στήριξης στα μαθήματα, καθώς οι γονείς δεν έχουν υψηλό επίπεδο γλωσσομάθειας ή γνώση της λειτουργίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Ως επί το πλείστον η γλώσσα χρήσης των δίγλωσσων και διπολιτισμικών μαθητών εναλλάσσεται ανάλογα με τις περιστάσεις επικοινωνίας. Στις συναναστροφές με τους συνομηλίκους στο σχολείο και στις παρέες, υπερισχύει η χρήση της κυρίαρχης γλώσσας, της ελληνικής. Αντιθέτως εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος και σε περιστάσεις επικοινωνίας με ομοεθνείς επιλέγουν να χρησιμοποιούν τη μητρική γλώσσα. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων αυτό επιτυγχάνεται έπειτα από επιδίωξη των γονιών, οι οποίοι καταβάλλουν οι ίδιοι προσπάθεια προώθησης της χρήσης της γλώσσα της χώρας προέλευσης, καθώς αποτελεί κύριο στοιχείο προσδιορισμού της εθνοπολιτισμικής τους ταυτότητάς και ελλοχεύει στις συνειδήσεις τους πάντα, ο φόβος της απώλειας της στο πέρασμα των γενεών. Κάποιες φορές βέβαια, προκύπτει και η εναλλαγή γλωσσών στις συνομιλίες με γονείς, κυρίως στις περιπτώσεις των παιδιών που έχουν γεννηθεί εντός των ελληνικών ορίων.

Τόσο η γλώσσα επικοινωνίας, όσο και η εθνική καταγωγή ή η εθνοπολιτισμική ταυτότητα, δεν αποτελούν κριτήρια επιλογής και καθορισμού των κοινωνικών συναναστροφών, μεταξύ των γηγενών και αλλοεθνών μαθητών. Η συμπεριφορά που εκφράζεται αποτελεί στην πλειοψηφία των περιπτώσεων αντικατοπτρισμό ενήλικης συμπεριφοράς, υπό την έννοια ότι οι συμπεριφορές κυρίως των γονιών, λειτουργούν ως πρότυπα στο πλαίσιο μιας μιμητικής διαδικασίας που χαρακτηρίζει αυτές τις ηλικίες.

Ειδικά για τη δεύτερη και τρίτη γενιά μεταναστών, οι οποίοι έχουν γεννηθεί στη χώρα υποδοχής και το επίπεδο της γλωσσομάθειας τους ευνοεί την κοινωνική και σχολική ένταξη, οι συγκρουσιακές σχέσεις που εμφανίζονται μεταξύ γηγενών και αλλοεθνών μαθητών, θα μπορούσαν να ενταχθούν στα ίδια ερμηνευτικά σχήματα που εντάσσονται και οι συγκρούσεις μεταξύ ομοεθνών, δηλαδή σε μια βάση σύγκρουσης λόγω διαφωνίας προσωπικού επιπέδου και όχι λόγω εθνοπολιτισμικής ετερότητας, καθώς τα πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα αποτελούν καθημερινή πραγματικότητα.

Ως τελική διαπίστωση σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η προοπτική μόνιμης εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής παρακινεί την εκδήλωση μεγαλύτερου ενδιαφέροντος από την πλευρά των γονέων για τη σχολική επίδοση των παιδιών τους. Η διαπίστωση αυτή παρατηρείται περισσότερο στους ομογενείς οι οποίοι έχουν τάσεις για μόνιμη εγκατάσταση, παρά στους αλλοεθνείς οι οποίοι θεωρούν την εκπαίδευση των παιδιών τους ως μέρος μιας μεταβατικής διαδικασίας. Παράγοντας που λειτουργεί ενθαρρυντικά στην εκδήλωση ενδιαφέροντος αποτελούν τα προσωπικά βιώματα και οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι ίδιοι οι γονείς κατά την άφιξη τους στην Ελλάδα, λόγω άγνοια της ελληνικής γλώσσα. Ανάλογη περιγραφή δίνει το εμπειρικό υλικό των συνεντεύξεων των ειδικών, φορέων εκπαίδευσης και εκπαιδευτικών, οι οποίοι πιστοποιούν αυτή την εκδοχή. Σπάνιες εμφανίζονται οι περιπτώσεις των γονέων που εκφράζουν αδιαφορία απέναντι στην κοινωνικής και σχολικής ένταξη των παιδιών τους, γεγονός που δύσκολα θα μπορούσε να ερμηνευτεί λόγω της αίσθησης ασφάλειας που νιώθουν για την εκπαιδευτική πρόοδο των παιδιών, όπως οι ίδιοι επισημαίνουν.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Aderson B. (1997): Φαντασιακές κοινότητες, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα
- Alheit P. (1998): *Η Αφηγηματική συνέντευξη. Μια εισαγωγή*, στο στο Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Εκπαίδευση στην Τοπική Κοινωνία, (επιμ. Παπαϊωάννου Σ.-Alheit P.- Olesen H.S), Εκδόσεις Παν/μίου Κρήτης, Ρέθυμνο/Ανώγεια, (σσ. 135-145)
- Alheit P.-Bergamini S. (1998): *Βιογραφική έρευνα και έρευνα των ιστοριών ζωής. Μια νέα ποιοτική προσέγγιση στις κοινωνικές επιστήμες*, στο στο Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Εκπαίδευση στην Τοπική Κοινωνία, (επιμ. Παπαϊωάννου Σ.-Alheit P.- Olesen H.S), Εκδόσεις Παν/μίου Κρήτης, Ρέθυμνο/Ανώγεια, (σσ. 121-134)
- Baker C. (2001): Εισαγωγή στη διγλωσσία και τη δίγλωσση εκπαίδευση, Gutenberg, Αθήνα.
- Carr E. (1977): Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, Υποδομή, Αθήνα
- Clogg R. (2004): Η ελληνική διασπορά στον 20^ο αιώνα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Cohen L.- Manion L. (1997): Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας, (μετφρ. Μητσοπούλου Χ.- Φιλοπούλου Μ.) Εκδόσεις Μεταίχμιο- Εκδόσεις Έκφραση, Αθήνα.
- Cohen R. (2003): Παγκόσμια διασπορά, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Gellner Ernest (1983): «Έθνη και Εθνικισμός», εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Green N. (2004): Οι δρόμοι της μετανάστευσης, Σαββάλας, Αθήνα.
- Hobsbawm E. (2007): Παγκοσμιοποίηση, δημοκρατία και τρομοκρατία, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Reich H. (1997): Διγλωσσία και σχολείο στο Θέματα διγλωσσίας και εκπαίδευσης, Νήσος, Αθήνα (σσ. 23-34)
- Smith Anthony D. (2000): «Εθνική ταυτότητα», εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα
- Suoranta J. (1998): *Προβλήματα χρήσης ποιοτικών ερευνητικών μεθόδων*, στο Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Εκπαίδευση στην Τοπική Κοινωνία, (επιμ. Παπαϊωάννου Σ.-Alheit P.- Olesen H.S), Εκδόσεις Παν/μίου Κρήτης, Ρέθυμνο/Ανώγεια, (σσ. 109-120)
- Αγτζίσης Βλ. (1997): Παρευξείνιος διασπορά. Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Ευξείνου Πόντου, εκδ. Αφοι Κυριακίδη, Αθήνα
- Αιλιανός (1921): Το έργο της Ελληνικής Περιθάλψεως, έκδοση Γραφείου τύπου Υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα
- Αλεξιάς Γ. (2001): *Η κοινωνική πρόσληψη και μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης*, στο Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, (επιμ. Αμίτσης Γ.-Λαζαρίδη Γ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σσ.255-285).
- Αμίτσης Γ.-Λαζαρίδη Γ. (2002): *Οι πολιτικές ρύθμισης της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, στο Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, (επιμ. Αμίτσης Γ.-Λαζαρίδη Γ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σσ.23-68).
- Βακάλιος Θ. (1999): Παλιννόστηση και ένταξη. Η εκπαίδευση ως βασικός παράγοντας ομαλής ένταξης παλιννοστούντων Ελληνοποντίων στην Ελλάδα, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Βαλαβάνης Γ. (1995): Σύγχρονος ιστορία του Πόντου, (φωτομηχανική ανατύπωση από την α' έκδοση του 1925), Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Βάμβουκας Μ. (2002): Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα.
- Βεντούρα Λ. (1994): Μετανάστευση και έθνος, ΕΜ.ΝΕ., Μνήμων.

- Βεντούρα Α. (2007): *Πολιτικός λόγος, κοινωνικές επιστήμες και μετανάστευση* στο Μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής (επιμ. Κοντιάδης Ξ.-Παπαθεοδώρου Θ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σ. 157-168)
- Βεργέτη Μ. (1999a): Ομογενείς από την Πρώην Σοβιετική Ένωση, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Αθήνα.
- Βεργέτη Μ. (1999b): Παλιννόστηση και κοινωνικός αποκλεισμός, Αδελφών Κυριακίδη, Θεσ/νίκη
- Βεργέτη Μ. (2000): Από τον Πόντο στην Ελλάδα. Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας Εθνοτοπικής ταυτότητας, Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Βερόπουλος Ε. (2007): *Ειδικά ζητήματα του ειδικού καθεστώτος των αλλοδαπών* στο Μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής (επιμ. Κοντιάδης Ξ.-Παπαθεοδώρου Θ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σ. 95-108).
- Γαβρόγλου Σ. (2002): *Μετανάστευση και ακροδεξιά αντίδραση στην Ευρώπη: συγκριτική επισκόπηση*, στο Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές, (2^η έκδοση), εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα (σ. 71-113).
- Γεώργας Δ.- Παπαστυλιανού Α. (1993): Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα. Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής, Γ.Γ.Α.Ε., Αθήνα
- Γεωργογιάννης Π. (1999): Θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, Gutenberg, Αθήνα.
- Γεωργούλας Σ. (2001): *Η νέα μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίηση της*, στο Μετανάστες στην Ελλάδα, (επιμ. Μαρβάκης Α.- Παρσάνογλου Δ.- Παύλου Μ), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (σ. 199-226).
- Γκόβαρης Χ. (2004): Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική εκπαίδευση, Ατραπός, Αθήνα.
- Γκότοβος Α. (2002): Εκπαίδευση και Ετερότητα. Ζητήματα διαπολιτισμικής παιδαγωγικής, Μεταίχμιο, Αθήνα
- Γκότοβος Α. (2004): *Εθνική, εθνοτική και πολιτισμική ταυτότητα: διασπορές, διαφορές και πατρίδες* στο Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς: έρευνα και διδασκαλία, τ. Α', (επιμ. Δαμανάκης Μ.-Καρδάσης Β.-Μιχελακάκη Θ.-Χουρδάκης Α.) Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ, Ρέθυμνο, (σ. 50-75)
- Γκότοβος Α. (2005): *Γένος και Ξένος: Θεσμικές και τρέχουσες εγγραφές ταυτότητας* στο Διαπολιτισμικές διαδρομές. Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή (επιμ. Παπαστυλιανού Α.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (σ. 88-107)
- Δαμανάκης Μ. (1993): Μετανάστευση και εκπαίδευση, Gutenberg, Αθήνα.
- Δαμανάκης Μ. (1997): Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα, Gutenberg, Αθήνα.
- Δαμανάκης Μ. (2000): *Η πρόσληψη της διαπολιτισμικής προσέγγισης στην Ελλάδα* στο Επιστήμες της Αγωγής 1-3
- Δαμανάκης Μ. (2004): *Νεοελληνικό Κράτος και Νεοελληνική διασπορά: Θεσμικές και εκπαιδευτικοπολιτικές διαστάσεις στη μεταξύ τους σχέση* στο Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς: έρευνα και διδασκαλία, τ. Α', (επιμ. Δαμανάκης Μ.-Καρδάσης Β.-Μιχελακάκη Θ.-Χουρδάκης Α.), Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ, Ρέθυμνο (σ.25-45).
- Δαμανάκης Μ. (2005): Η Ευρωπαϊκή και η διαπολιτισμική διάσταση στην ελληνική εκπαίδευση, στο Επιστήμες της Αγωγής (πρώην «Σχολείο και Ζωή»), Τεύχος 1, Π.Τ.Δ.Ε, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Δαμανάκης Μ. (2007a): Ταυτότητες και εκπαίδευση στη διασπορά, Gutenberg, Αθήνα.
- Δαμανάκης Μ. (2007b): Παιδεία Ομογενών. Θεωρητικές και Εμπειρικές προσεγγίσεις, (έκδοση Ε'), Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ, Ρέθυμνο.
- Δημουλάς Κ. (2006): *Παράμετροι ένταξης των οικονομικών μεταναστών στην ελληνική κοινωνία: Η περίπτωση της Περιφέρειας Αττικής* στο Μετανάστευση και ένταξη

των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία (επιμ. Μπακαβός Χ.- Παπαδοπούλου Δ.), Gutenberg, Αθήνα (σ.245-290)

➤ Έμκε- Πουλοπούλου Η. (2005): *Κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της παλιννόστησης στην Ελλάδα*, στο Διαπολιτισμικές διαδρομές. Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή (επιμ. Παπαστυλιανού Α.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (σσ. 41-86)

➤ Ζαπάντης Α. (1989): Ελληνοσοβιετικές σχέσεις 1917-1941, (μετφρ. Βλάχου Α.), Εστία, Αθήνα.

➤ Ζωγράφου Α. (2003): Η διαπολιτισμική αγωγή στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, Τυπωθήτω Δάρδανος, Αθήνα.

➤ Ι.Π.Ο.Δ.Ε (2007): Στατιστικά στοιχεία για αλλοδαπούς και παλιννοσοτούντες μαθητές

➤ Ιωακείμογλου Η. (2001): *Οι μετανάστες και η απασχόληση*, στο Μετανάστες στην Ελλάδα (επιμ. Μαρβάκης Αθ.-Παρσάνογλου Δ.-Παύλου Μ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, (σσ. 81-95).

➤ Ιωσηφίδης Θ. (2003): Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

➤ Ιωσηφίδης Θ. (2001): *Συνθήκες εργασίας τριών μεταναστευτικών ομάδων στην Αθήνα*, στο Μετανάστες στην Ελλάδα, (επιμ. Μαρβάκης Α.-Παρσάνογλου Δ.-Παύλου Μ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (σ.σ 227-246).

➤ Καβουνίδη Τ. (2002): Έρευνα για την οικονομική και κοινωνική ένταξη των μεταναστών, Παρατηρητήριο Απασχόλησης- Ερευνητική Πληροφορική Α.Ε, Αθήνα.

➤ Καβουνίδη Τ. (1984): Μερικά προβλήματα στη μελέτη της ιστορίας της ελληνικής οικογένειας, στο Σύγχρονα Θέματα 22, (σσ. 95-102).

➤ Κανακίδου Ε.- Παπαγιάννη Β. (2003): Από τον πολίτη του Έθνους στον πολίτη του Κόσμου, Τυπωθήτω Δάρδανος, Αθήνα.

➤ Κανακίδου Ε.- Παπαγιάννη Β. (1998): Διαπολιτισμική αγωγή, (γ' έκδοση), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

➤ Καρύδης Γ. (2002): *Μετανάστευση και Έγκλημα*, στο Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, (επιμ. Αμίτσης Γ.-Λαζαρίδη Γ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σσ. 287-300).

➤ Κασιμάτη Κ. (1984): Μετανάστευση-Παλιννόστηση. Η προβληματική της δεύτερης γενιάς, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

➤ Κασιμάτη Κ. (1992): Πόντιοι μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση: Η κοινωνική και οικονομική τους ένταξη, Γ.Γ.Α.Ε-Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα.

➤ Κασιμάτη Κ. (2003): *Ιστορικές αναφορές των μεταναστευτικών ροών* στο Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης, (επιμ. Κασιμάτη Κ.) Gutenberg & ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Αθήνα (σσ. 23-45)

➤ Κασίμης Χ. (2007): Οι διαστάσεις του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ευρώπη στο Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σσ. 169-187).

➤ Καστορίδας Δ.(1994): Ξένοι(;) εργάτες στην Ελλάδα, Ίαμος, Αθήνα.

➤ Κάτσικας Σ. (1996): Ο ελληνισμός της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, Υπουργείο Εξωτερικών-Γ.Γ.Α.Ε, Αθήνα.

➤ Κατρούγκαλος Γ. (2001): Τα κοινωνικά δικαιώματα των παράνομων αλλοδαπών, στο Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, (επιμ. Αμίτσης Γ.-Λαζαρίδη Γ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σσ. 68-88).

➤ Καντατζόγλου Ρ. (επιμ.) (1996): Οικογένειες του παρελθόντος: Μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

- Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου (ΚΕΣΔ) (2004): Νομικές Θεσμικές και διοικητικές διαστάσεις του καθεστώτος εισόδου και παραμονής μεταναστών στην Ελλάδα. Προκλήσεις και προοπτικές βελτίωσης, (επιστ. υπεύθυνος Κατρούγκαλος Γ., Αθήνα.
- Κιτρόεφ Α. (2002): *Εμπορικές παροικίες και μετανάστες*, στο Χατζηιωσήφ Χρ. (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο μεσοπόλεμος 1922-1940*, τόμος Β', μέρος 1^ο, κεφ 11^ο, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα (σσ. 361-391)
- Κοιλιάρη Α.(1997): Ξένοι στην Ελλάδα, μετανάστες, γλώσσα και κοινωνική ένταξη-στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες, Παρατηρητής, Θεσ/νίκη.
- Κόντης Α. (2001): *Οικονομική ενσωμάτωση μεταναστών στην χώρα υποδοχής* στο Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, (επιμ. Αμίτσης Γ.-Λαζαρίδη Γ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σ.177-220)
- Κοντιάδης Ξ. (2007): *Δημοκρατική συμμετοχή και δικαιώματα των μεταναστών. Μια οριακή περίπτωση ως έναυσμα επανεξέτασης θεμελιωδών εννοιών* στο Μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής (επιμ. Κοντιάδης Ξ.-Παπαθεοδώρου Θ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σσ. 21-50)
- Κοτζιάς Ν. (1998): *Η θεωρία της διασποράς και της μετανάστευσης (εννοιολογική αποσαφήνιση) και η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης* στο Ο Ελληνισμός της Διασποράς. Προβλήματα και προοπτικές, εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα.
- Κοτσιώνης Π. (1999): *Λαοί και πολιτισμοί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση. Η ελληνική παρουσία*, Τυπωθήτω:Δάρδανος, Αθήνα.
- Κυριαζή Ν. (2005): *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Κυριακού Ι. (2004): *Στατιστικά στοιχεία για τους μετανάστες στην Ελλάδα*, Μεσογειακό Παρατηρητήριο Μετανάστευσης ΙΑΠΑΔ, Πάντειο Παν/μιο.
- Κωσταντινίδης Στ. (2004): *Ελληνική διασπορά και ιστορία, στο Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς: έρευνα και διδασκαλία*, τ. Α', (επιμ. Δαμανάκης Μ.-Καρδάσης Β.-Μιχελακάκη Θ.-Χουρδάκης Α.), Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ, Ρέθυμνο (σσ. 45-50)
- Λαυρεντιάδου Μ. (2006): *Να φεύγεις και να ριζώνεις*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Λαμπίρη -Δημάκη Ι. (1990): *Η κοινωνιολογία και η μεθοδολογία της*, (6^η αναθεωρημένη έκδοση), εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα, Κομοτηνή.
- Λιαργκόβας Π. (2007): *Οικονομικές διαστάσεις της μετανάστευσης* στο Μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής (επιμ. Κοντιάδης Ξ.-Παπαθεοδώρου Θ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σσ. 189-200).
- Λαυρεντιάδου Μ. (2006): *Να φεύγεις και να ριζώνεις*, Παπαζήση, Αθήνα.
- Μάρκοβα Ε. (2001): *Οι Βούλγαροι μετανάστες στην ελληνική αγορά εργασίας και στην ελληνική κοινωνία*, στο Μετανάστες στην Ελλάδα, (επιμ. Μαρβάκης Α.- Παρσάνογλου Δ.- Παύλου Μ), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (σσ 247-276).
- Μάρκου Γ. (1997): *Σχολική και κοινωνική (επαν)ένταξη παλιννοστούντων μαθητών η σκοπιά των γονέων*, στο Θέματα διγλωσσίας και εκπαίδευσης (επιμ. Σκούρτου Ε.), εκδόσεις Νήσος, Αθήνα (σσ. 103-137).
- Μάρκου Γ. (1996α): *Προσεγγίσεις της Πολυπολιτισμικότητας και η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση. Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών*, ΥΠΕΠΘ & ΓΓΛΕ, Αθήνα.
- Μάρκου Γ. (1996β): *Η Πολυπολιτισμικότητα της ελληνικής κοινωνίας. Η διαδικασία διεθνοποίησης και η αναγκαιότητα της Διαπολιτισμικής εκπαίδευσης*, ΥΠΕΠΘ & ΓΓΛΕ, Αθήνα.
- Μάρκου Γ. (1995): *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση. Ελληνική και διεθνής εμπειρία*, Αυτοέκδοση, Αθήνα
- Μεσογειακό Παρατηρητήριο Μετανάστευσης (2004): *Στατιστικά δεδομένα για τους μετανάστες στην Ελλάδα: Αναλυτική μελέτη για τα διαθέσιμα στοιχεία για τη*

συμμόρφωση με τα standards της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (Baldwin-Edwards M. επιστ. Διευθυντής), ΙΜΕΠΟ, Αθήνα.

➤ Μουσούρου Λ. (2006): *Παιδιά παλιννοστούντων και αλλοδαπών στο ελληνικό σχολείο* στο Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία (επιμ. Μπακαβός Χ.- Παπαδοπούλου Δ.), Gutenberg, Αθήνα (σσ. 211-244)

➤ Μουσούρου Λ.(2003): Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη, Gutenberg, Αθήνα

➤ Μπάκαβος Χ. (2003): *Δημογραφικές διατάσεις μετανάστευσης στην Ελλάδα* στο Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης, (επιμ. Κασιμάτη Κ.) Gutenberg & ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Αθήνα (σσ. 45-91).

➤ Μπακαβός Χ.- Παπαδοπούλου Δ.: Μεταναστευτικές τάσεις και Ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική, ΙΝΕ

➤ Μπερζαμάνη Θ. (2007): Βιογραφική πορεία και ανάπτυξη της ακαδημαϊκής γλωσσικής ικανότητα. Το παράδειγμα των δίγλωσσων παλιννοστούντων φοιτητών από τη Γερμανία στα Παιδαγωγικά Τμήματα του ελληνικού πανεπιστημίου, Διδακτορική Διατριβή, Ρόδος.

➤ Μπιλανάκης Ν. (2005): Παλιννόστηση Ελλήνων και ψυχική υγεία στο Διαπολιτισμικές διαδρομές. Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (σσ. 141-166).

➤ Ναζάκης Χ. (2002): Το «οικονομικό θαύμα»οφείλεται (και) στους μετανάστες στο Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές, (2^η έκδοση), εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα (σσ. 179-194).

➤ Ναυρίδης Κ. (2005): *Παλιννόστηση και ταυτοτική αναδόμηση*, στο Διαπολιτισμικές διαδρομές. Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (σσ. 107-126).

➤ Παλαιολόγου Ν. (2003): Σχολική προσαρμογή μαθητών με ‘δι-πολιτισμικά’ χαρακτηριστικά. Η περίπτωση των μαθητών από την πρώην Σοβιετική Ένωση στο Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο, Διδακτορική Διατριβή, Ε.Κ.Π. Αθηνών.

➤ Παναγιωτίδης Θ.Γ (1919): Ο εν Ρωσία Ελληνισμός, Τύποις, Αθήνα.

➤ Παπαδοπούλου Δ. (2006): *Μορφές κοινωνικής ένταξης και κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών. Το παράδειγμα της περιφέρειας της Αττικής* στο Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία (επιμ. Μπακαβός Χ.- Παπαδοπούλου Δ.), Gutenberg, Αθήνα (σσ. 291-353).

➤ Παπαθεοδώρου Θ. (2007): Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής: οι θεσμικές εκκρεμότητες, στο Η μεταρρύθμιση της μεταναστευτικής πολιτικής (επιμ. Παπαθεοδώρου Θ.-Κοντιάδης Ξ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα. (σσ. 51-91)

➤ Παπαστυλιανού Α. (2005): *Εισαγωγή* στο Διαπολιτισμικές διαδρομές. Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (σσ. 13-41).

➤ Παρασκευοπούλου Ι. (1993): Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας, Τ. 1, Αθήνα.

➤ Παρσάνογλου Δ. (2007): Το ψυχοκοινωνικό προφίλ του μετανάστη και η ένταξη του, ΙΜΕΠΟ, Αθήνα

➤ Παύλου Μ. (2004): *Η Ελλάδα της μετανάστευσης με αριθμούς*, στο Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη, (επιμ. Παύλου Μ.-Χριστόπουλος Δ.), Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα (σσ. 367-402).

➤ Πετρινιώτη Ξ. (1993): Η μετανάστευση προς την Ελλάδα. Μια πρώτη καταγραφή, ταξινόμηση και ανάλυση, Οδυσσέας και Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα.

➤ Πυργιωτάκης Ι. (2000): Εισαγωγή στην παιδαγωγική επιστήμη, (έκδοση στ') Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

- Σκούρτου Ε.-Βρατσάλης Κ.-Γκόβαρης Χ. (2004): Μετανάστευση στην Ελλάδα: Αποτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης- Προκλήσεις και Προοπτικές βελτίωσης, ΙΜΕΠΟ, Αθήνα.
- Στεφανίδη-Μόττη Φ. (2005): Ψυχικά ανθεκτικοί μετανάστες- παλιννοστούντες μαθητές, στο Διαπολιτισμικές διαδρομές. Παλιννόστηση και ψυχοκοινωνική προσαρμογή, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (σσ. 167-193).
- Τάτσης Ν. (1994): Κοινωνιολογία: Κοινωνική οργάνωση και πολιτισμικές διεργασίες, Οδυσσέας, Αθήνα.
- Τσαούσης Δ. (1991): Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην κοινωνιολογία, Gutenberg, Αθήνα.
- Τσαρδανίδης Γ. (2001): *Μετανάστευση και εξωτερική πολιτική της Ελλάδας*, στο Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, (επιμ. Αμίτσης Γ.-Λαζαρίδη Γ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σσ.223-254).
- Τσιτσελίκης Κ. (2004): *Η θρησκευτική ελευθερία των μεταναστών: Η περίπτωση των Μουσουλάνων* στο Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη, (επιμ. Παύλου Μ.-Χριστόπουλος Δ.), Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα (σσ. 267-302)
- Τσιώλης Γ. (2006): Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα. (πρόλογος: prof. Dr.Dr. Peter Alheit), εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Τσουκαλάς Κ. (2006): Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Θεμέλιο, Αθήνα
- Φακιάλας Ρ. (2001a): *Η ενσωμάτωση Ελληνοποντίων στην ελληνική κοινωνία* στο Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα, (επιμ. Αμίτσης Γ.-Λαζαρίδη Γ.), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (σσ.129-156).
- Φακιάλας Ρ. (2001b): *Αγορά εργασίας και μετανάστες* στο Μετανάστες Ρατσισμός Ξενοφοβία. Από τη θεωρία στην πράξη, εκδόσεις Σάκκουλα, Κομοτηνή (σσ. 67-70)
- Φίλιας Β. (1996): Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών, (2^η συμπληρωμένη έκδοση), Gutenberg, Αθήνα.
- Φωτιάδης Κ.(2003): Ο ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, Ιστορία εκδοτικός οίκος Αντ.Σταμούλη, Αθήνα
- Χασιώτης Κ.Ι (1993): Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς, Βάνιας, Θεσ/νίκη
- Χλέτσος Μ. (2002): *Η πολιτική οικονομία της μετανάστευσης* στο Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές, (2^η έκδοση), εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα
- Ψημμένος Ι. (2001): *Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στην Μητροπολιτική Αθήνα*, στο Μετανάστες στην Ελλάδα (επιμ. Μαρβάκης Αθ.-Παρσάνογλου Δ.-Παύλου Μ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, (σσ. 95-127).

Ξενογλώσση

- Banks J. (2007): *Multicultural education: Characteristics and goals* in Multicultural education. Issues and perspectives (6th edition), U.S.A (pp.3-31).
- Banks J. (1995): *Multicultural education: Historical development, dimensions and practice*, in Handbook of research on multicultural education, Macmillan Publishing, N.Y U.S.A
- Banks J. (1994): *Multiethnic education*, (3rd edition), U.S.A
- Castles C. & Miller M. (1993): *The age of migration: International population movements in the modern world*, Macmillan, London
- Clark W. (1986): *Mobility and migration definitions*, rates and data in Human migration, Sage publication, London
- Clogg R. (2002): *The concise history of Greece*, Cambridge University Press, Great Britain
- Collnick D. –Cibin P. (1994): *Multicultural education in pluralistic society*, (4th edition), MacMillan College Publishing Company, N.Y.
- Damanakis M. (2005): *European and Intercultural Dimension in Greek Education* in European Education Research Journal, Vol. 4, No 1. (pp. 79-87)
- Davis O.-Nakayama T.-Martin J. (2000): Current and future directions in ethnicity and methodology, in International Journal of Intercultural Relations, Vol.24, Elsevier Science, (pp. 525-539).
- Devine F. (2002): *Qualitative Methods*, in Theory and methods in political science (2nd edition, by Marsh D-Stoker G.), Palgrave Macmillan, N.Y (pp.197-215).
- Erikson F. (2007): *Culture in society and in educational practices* in Multicultural education. Issues and perspectives (6th edition), U.S.A (pp. 33-61)
- Hall R. (2001): Identity development across the lifespan: A biracial model, in The social Science Journal, Vol. 38 (pp. 119-123).
- Hollifield J.F. (2000): *The politics of international migration. How can we “bring the state back in?”*, in Migration Theory. Talking across Disciplines, (edited by Brettell C.B-Hollifield J.F), Routledge, London
- Human H (1975): *Interviewing in Social Research*, the University of Chicago Press, Chicago & London.
- Kvale S. (1996): *Interviews. An introduction to qualitative research interviewing*, Sage Publication, California.
- Lofland L.- Lofland L. (1995): *Analyzing Social settings. A guide to qualitative observation and analysis*, Wadsworth Publish Company, California
- Lucassen J.- Lucassen L. (1997): *Migration, Migration History, History*, Peter Lang, Berne.
- Markou G. (2004): *The present state of intercultural education in Greece* in Balkan Society for Pedagogy and Education, Kyriakidis Brothers, Thessaloniki (pp. 41-51)
- Marshall K.- Rossman G. (1999): *Designing qualitative research*, (3rd edition), Sage Publication.
- Manson J. (1997): *Qualitative researching*, SAGE Publication, London –Thousand Oaks –New Delhi.
- Nogle J.M (1994): The system approach to international migration: An application of network analysis methods, in International Migration, XXXII (2), (pp. 329-340).
- Papastergiadis N. (2000): *The Turbulence of migration*, Polity Press, U.K
- Perotti A. (1994): *The case for intercultural education*, Council of Europe Press, Netherlands.

- Pilkington H. (1998): “Migration, Displacement, and Identity in Post –Soviet Russia”, New York: Routledge, London.
- Robinson V. (1996): Geography and Migration, Edward Elgar Publishing Company, U.K.
- Robolis S.-Xideas E. (1996): The Economic determents of Greek Return Migration to thw Islands of the East Aegean, in International Migration, Vol. XXXIV, No 2
- Salt J. (1996) : A comparative overview of international trends and types, 1950-1980, in *International Migration Review*, XXIII (3), Fall, 431-456.
- Silverman D. (2000): Doing qualitative research. A practical handbook, Sage Publication, London-Thousand Oaks-New Delhi.
- Sassen S. (1995): *Immigration and local labor market* in The economic sociology of immigration. Essays on networks, ethnicity, and entrepreneurship, Russel Sage Foundation, New York (pp. 87-127)
- Walford G. (2001): Doing qualitative educational research. A personal guide to the research process, Continuum, London-New York.
- Yin R. (2003): Case Study Research, (3rd edition), SAGE Publication, Thousand Oaks-London- New Delhi.